

“Mijn vrienden ken ik van de straat”*

**Vrijtijdsbesteding van jonge
Turken en Marokkanen in de openbare stedelijke ruimte**

**Carmen Keune
Nanne Boonstra
Annuska Overgaag**

**m.m.v.
Erik Snel
Jan Willem Duyvendak
Sima Nieborg**

***Citaat uit een van de interviews**

Voorwoord

In onze multiculturele samenleving vragen menging en sociale cohesie permanente aandacht. De integratie kan heel letterlijk betekenis krijgen in de stedelijke openbare ruimte. In dit rapport wordt de integratie bij de vrijetijdsbesteding verkend.

Uit bestaand comparatief onderzoek naar vrijetijdsbesteding van autochtonen en allochtonen blijkt dat allochtone groepen deels ander vrijetijdsgedrag ontwikkelen dan autochtonen. Daarnaast is geconstateerd dat de stedelijke openbare ruimte voor veel allochtone groepen belangrijk is en blijft, onder andere om te winkelen en te wandelen. Tegelijkertijd is de stedelijke openbare ruimte belangrijk als plek waar men anderen kan ontmoeten. Deze ontmoetingsmogelijkheid zou kunnen bijdragen aan integratie.

Uit dit rapport blijkt dat de onderzochte groepen in de openbare stedelijke ruimte nauwelijks nieuwe contacten leggen. De respondenten besteden hun vrije tijd vooral met de eigen etnische vriendengroep en de eigen sekse. Het vrijetijdsgedrag draagt dus nauwelijks bij aan menging, maar wel aan sociale cohesie. Sociale verbanden met een meer homogeen karakter worden door de vrijetijdsactiviteiten versterkt. Wel brengen hoogopgeleide jonge Turken en Marokkanen hun vrije tijd door met een meer gemêleerd gezelschap dan laagopgeleide. Dit zou erop kunnen wijzen dat met een stijgend opleidingsniveau integratie in de betekenis van menging zou toenemen. Hoogopgeleiden hebben tevens een grotere actieradius in hun vrijetijdsbesteding en meer ruimtelijke keuzemogelijkheden.

Oprachtgever van dit onderzoek was de Rijksplanologische Dienst van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. In het kader van de overdracht van de planbureautaken van de Rijksplanologische Dienst naar het Ruimtelijk Planbureau, dat op 1 januari 2002 van start is gegaan, is ook de verantwoordelijkheid voor dit onderzoek overgegaan naar dit laatste bureau.

Hierbij bedank ik allen die aan de totstandkoming van dit rapport hebben bijgedragen. Dit geldt in de eerste plaats voor de respondenten die bereid waren openhartig te spreken over hun vrijetijdsgedrag. Dank gaat ook uit naar Atilla Nasligül en Yüksel Kazan Kiran voor het vinden van respondenten en naar Omar Benali voor het organiseren en afnemen van de groepsinterviews met Marokkaanse jongeren.

Een begeleidingscommissie heeft de onderzoekers met raad en daad bijgestaan. Hiervan maakten de volgende personen deel uit: Restlan Aykaç, Ruimtelijk Planbureau (voorzitter), Margit Jókövi, Ruimtelijk Planbureau, Chris Veldhuysen, Forum, Chan Choenni, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Buck Goudriaan, ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Ook hen dank ik voor hun inzet bij dit onderzoek.

Prof. dr. Wim Derksen
Directeur Ruimtelijk Planbureau

Inhoud

1	Probleemstelling, opzet en verantwoording van het onderzoek	7
1.1	Inleiding	7
1.2	Probleemstelling van de studie	7
1.3	Onderzoeksopzet	12
1.4	Uitvoering van het onderzoek	14
1.5	Leeswijzer	17
2	Verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen Marokkanen, Turken, Surinamers en autochtone Nederlanders: een literatuurverkenning	19
2.1	Inleiding	19
2.2	Vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte	20
2.3	Vrijetijdsbesteding in openbare gelegenheden: verenigingen, publieke gebouwen, horeca	22
2.4	Vrijetijdsbesteding in huis	24
2.5	Sportbeoefening	25
2.6	Verklaringen voor vrijetijdsgedrag	27
3	Vrijetijdsbesteding van jonge Marokkanen	31
3.1	Inleiding	31
3.2	Beschrijving van de respondenten	32
3.3	De vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte	33
3.4	Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en interactieprocessen in de openbare stedelijke ruimte	39
3.5	Intrinsieke betekenissen van vrijetijdsgedrag in de stedelijke openbare ruimte	49
3.6	De relatie tussen fysieke aspecten en het gebruik van de stedelijke ruimte voor vrijetijdsbesteding	52
3.7	Conclusie/meest opvallende bevindingen	55

4	Vrijtijdsbesteding van jonge Turken in de openbare ruimte	57
4.1	Inleiding	57
4.2	Beschrijving van de respondenten	58
4.3	De vrijtijdsbesteding in de openbare ruimte	60
4.4	Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en interactieprocessen in de openbare ruimte	67
4.5	Intrinsieke betekenissen van het vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte	77
4.6	De relatie tussen fysieke aspecten en het gebruik van de ruimte voor vrijtijdsbesteding	81
4.7	Conclusie/meest opvallende bevindingen	87
5	Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	91
5.1	Inleiding	91
5.2	Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen	93
5.3	Intrinsieke motieven van het vrijetijdsgedrag	95
5.4	Relatie tussen fysieke aspecten van de stedelijke openbare ruimte en het gebruik daarvan	97
5.5	Invloed van sekse, levensfase en opleidingsniveau	99
5.6	Conclusies	105
5.7	Aanbevelingen voor beleid en onderzoek	107
6	Nabeschouwing	113
6.1	Inleiding	113
6.2	Integratie door recreatie?	114
	LITERATUURLIJST	119
	EINDNOTEN	123
	BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK 1	125

1 Probleemstelling, opzet en verantwoording van het onderzoek

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt geschetst waar het onderzoek om draait. Eerst komen de probleemstelling en de vier centrale onderzoeksvragen aan de orde. Vervolgens wordt weergegeven hoe het onderzoek is opgezet en uitgevoerd. In het bijzonder wordt daarbij ingegaan op de vraag hoe de werving van de respondenten is verlopen.

Het hoofdstuk eindigt met een leeswijzer voor het gehele rapport.

1.2 Probleemstelling van de studie

Ruimtelijke ordening is wel omschreven als de optimale aanpassing tussen ruimte en samenleving, zulks omwille van die samenleving. Ruimtelijke ordening is dan ook nooit alleen een ruimtelijke activiteit. Het gaat om het ordenen van de ruimte in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen. Eén van de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen decennia is het ontstaan van een multiculturele samenleving in Nederland. Het aandeel personen met een buitenlandse etnische herkomst is groeiende en zal ook in de komende jaren verder toenemen. Zeker in de grote steden van ons land vormen de allochtonen uit niet-westerse landen - soms ook wel aangeduid als 'etnische minderheden' - een belangrijk segment van de huidige en toekomstige bevolking. Ook de twee groepen waar het in deze studie speciaal om gaat, Turken en Marokkanen, wonen sterk geconcentreerd in de grote steden van ons land.

Het onderwerp van deze studie betreft patronen van vrijetijdsbesteding in de opkomende multiculturele samenleving en de consequenties daarvan voor de inrichting van de stedelijke openbare ('rode') ruimte. Er is in Nederland reeds enig comparatief onderzoek gedaan naar patronen van vrijetijdsbesteding van autochtonen en allochtonen. Uit dergelijk onderzoek blijkt enerzijds dat allochtone groepen deels ander vrijetijdsgedrag ontwikkelen dan autochtonen en anderzijds dat de stedelijke openbare ruimte voor diverse allochtone groepen belangrijk is en blijft. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie. Zo is bekend, dat 'rondwandelen in de binnenstad' als vorm van vrijetijdsbesteding voor bijvoorbeeld Turken, Marokkanen en Surinamers belangrijker is dan voor autochtonen. Ook marktbezoek blijkt vooral onder allochtonen populair te zijn (vgl. Jókövi 2001; Rijpma 2001).

In de stedelijke openbare ruimte wordt echter niet alleen gewinkeld en gewandeld. Juist voor allochtone groepen is de stedelijke openbare ruimte daarnaast ook belangrijk als plek waar men anderen kan ontmoeten. Jókövi (2001) stelt dan ook terecht dat vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte van belang is voor de integratie van allochtone groepen. Het biedt een unieke gelegenheid tot het leren kennen van anderen, en daarmee tot integratie. Hierbij zij opgemerkt, dat contact gelegd kan worden met 'anderen' en/of met 'gelijkgestemden.' Interessant is waarom bepaalde keuzes gemaakt worden.

In dit onderzoek gaat het echter niet zozeer om de verschillende patronen van vrijetijdsbesteding van autochtonen en allochtonen en de mate waarin men daarbij gebruikmaakt van de stedelijke openbare ruimte. Uitgangspunt van dit onderzoek is dat deze patronen van vrijetijdsbesteding van autochtonen en allochtonen en de verschillen die daarbij optreden wel bekend zijn. Hoofdstuk 2 van deze studie biedt een uitvoerig overzicht van het beschikbare onderzoek over deze kwestie. Onze vraagstelling is echter anders. In de eerste plaats beoogt dit onderzoek inzicht te krijgen in de achtergronden van vrijetijdsgedrag van allochtone groepen in de stedelijke openbare ruimte. Het gaat in deze studie niet zozeer om *wat* allochtone groepen doen op het gebied van vrijetijdsbesteding, maar om *waarom* ze dat doen. Wat zijn met andere woorden de achterliggende motieven en betekenissen bij het vrijetijdsgedrag in de stedelijke openbare ruimte van bepaalde allochtone groepen. In de tweede plaats pogen we met dit onderzoek inzicht te krijgen in hoe het vrijetijdsgedrag van allochtone groepen in de stedelijke openbare ruimte zich in de toekomst zal ontwikkelen en wat dat betekent voor de inrichtingswensen ten aanzien van de openbare ruimte.

Deze tweede centrale vraagstelling van dit onderzoek behoeft nadere toelichting. Inzicht in de toekomstige ontwikkeling van vrijetijdsgedrag van allochtone groepen is met name van belang voor het ruimtelijk beleid. Ruimtelijk beleid is immers geïnteresseerd in de dynamiek van vrijetijdsgedrag van allochtone groepen en de consequenties daarvan voor de inrichting van de stedelijke openbare ruimte. Wanneer men de stedelijke openbare ruimte gaat ordenen aan de hand van de huidige patronen van vrijetijdsbesteding en de huidige behoeften aan voorzieningen, dan loopt men immers al snel de kans dat de uitgangspunten van het beleid al verouderd zijn voordat het in praktijk gebracht is. Ruimtelijk beleid is daarom altijd geïnteresseerd in toekomstige ontwikkelingen.

Tegelijkertijd moet echter worden vastgesteld, dat wetenschappelijk onderzoek deze vraag naar toekomstige ontwikkelingen vaak moeilijk kan beantwoorden. Wetenschap kan immers wel door middel van empirisch onderzoek vaststellen hoe bepaalde zaken nu zijn, maar niet hoe ze zich in de toekomst zullen ontwikkelen. Pogingen om dit toch te doen, bijvoorbeeld door extrapolatie van bepaalde trends uit het verleden, zijn vaak op een mislukking uitgelopen, vooral

omdat bepaalde trends zich veelal niet ongewijzigd voortzetten. Tegen deze achtergrond richt wetenschappelijk onderzoek, dat zich op toekomstige ontwikkelingen poogt te oriënteren, zich dan ook met name op het ontwikkelen van een aantal toekomstscenario's waarin verschillende mogelijke toekomstige ontwikkelingen worden geschetst.

Ook deze studie kan als een aanzet tot een scenario-onderzoek worden gezien. Het doel van deze studie is niet alleen om inzicht te krijgen in de achtergronden van vrijetijdsgedrag van allochtone groepen in de stedelijke openbare ruimte, maar ook in de toekomstige ontwikkeling van dit gedrag. De achterliggende assumptie daarbij is, dat patronen van vrijetijdsbesteding en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij niet alleen variëren per etnische groep, maar ook (misschien wel vooral) *binnen* diverse etnische groepen naar sociaal-economische status. Hoger opgeleide allochtone groepen staan anders in de Nederlandse samenleving, zijn meer geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en lijken misschien ook wat betreft vrijetijdsgedrag meer op autochtone Nederlanders dan lager opgeleide allochtone groepen. Als deze assumptie klopt (maar dit moet nog worden aangetoond), dan kunnen op basis daarvan ook verschillende toekomstige patronen in het vrijetijdsgedrag van allochtone groepen worden geschetst. In deze studie wordt daarom in eerste instantie nagegaan of er inderdaad gesproken kan worden van typische patronen van vrijetijdsgedrag van bepaalde allochtone groepen met een lage opleiding en of deze patronen afwijken van vergelijkbare allochtone groepen met een hogere opleiding. Als dit inderdaad zo blijkt te zijn, mag worden aangenomen dat het vrijetijdsgedrag van deze groepen zich anders zal ontwikkelen als meer Turkse en Marokkaanse jongeren er in de toekomst zullen slagen een hoger opleidingsniveau te bereiken. Concreet gaat het in deze studie overigens om alleenstaande en getrouwde jongeren met een Turkse en een Marokkaanse achtergrond.

Het uitgangspunt van deze studie is de veronderstelling dat hoger opgeleide allochtonen veelal beter geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving en zowel qua opvattingen en waardenoriëntaties als qua gedrag (waaronder het vrijetijdsgedrag) meer gelijkenis vertonen met autochtonen dan laagopgeleide allochtonen. Deze veronderstelling wordt bevestigd door recent onderzoek, bijvoorbeeld de studie van Dagevos (2001) over de integratie van minderheden. Dagevos onderzocht onder meer de mate van sociaal-culturele integratie van diverse allochtone groepen en hoe dergelijke verschillen in de mate van integratie verklaard kunnen worden. Bij dit laatste bekeek hij onder meer het belang van opleidingsniveau als verklaring voor de mate van sociaal-culturele integratie van minderheden. Het gaat ons hier niet om zijn overigens boeiende analyse op zich, maar enkel om de vraag in hoeverre binnen elke allochtone groep verschillen in opleidingsniveau samenhangen met de mate van integratie. Die samenhang blijkt er inderdaad te zijn. Hoger opgeleide allochtonen onderhouden meer contacten met autochtone Nederlanders, hangen vaker bepaalde moderne opvattingen aan en beheersen de Nederlandse taal beter dan laagopgeleide allochtonen. Dagevos (2001, 40) concludeert dan ook: 'Personen

met een gunstige maatschappelijke positie - afgemeten aan het opleidingsniveau en aan de arbeidsmarktpositie - zijn in sterkere mate sociaal-cultureel geïntegreerd dan personen met een zwakkere maatschappelijke positie.' Hij benadrukt hierbij overigens dat het hier om een empirische samenhang gaat, waarbij niet duidelijk is hoe de causale relatie precies ligt. Anders gezegd, niet duidelijk is of hoger opgeleide allochtonen sterker geïntegreerd zijn of dat, omgekeerd, beter geïntegreerde allochtonen er ook beter in slagen een hoog opleidingsniveau te behalen. In onderhavig onderzoek zal nagegaan worden met wie vrije tijd samen wordt doorgebracht en welke activiteiten ondernomen worden. De verschillen in intensiteit van het contact vormen hierbij een belangrijk aandachtspunt.

Hoe dit ook zij, er lijkt dus inderdaad enige reden voor de veronderstelling dat er op het vlak van culturele integratie belangrijke verschillen bestaan binnen allochtone groepen tussen hoger en lager opgeleiden. Vanuit deze achtergrond proberen we in deze studie na te gaan of dit ook geldt voor het vrijetijdsgedrag en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij. Onze eerste concrete onderzoeksvraag is dan ook of er inderdaad verschillen zijn vast te stellen in het vrijetijdsgedrag en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij van Turkse en Marokkaanse jonge alleenstaanden en getrouwden met respectievelijk een hoge en een lage opleiding.

Behalve het opleidingsniveau worden echter nog twee andere belangrijke onafhankelijke variabelen in dit onderzoek betrokken, namelijk geslacht en levensfase. Wat betreft het eerste kan niet voldoende worden benadrukt hoe groot het belang is van het geslacht van Turkse en Marokkaanse jonge alleenstaanden en getrouwden, met name als het gaat om het optreden in de openbare ruimte. Turkse en Marokkaanse jongens en jonge mannen besteden meer vrije tijd in de openbare ruimte, terwijl Turkse en Marokkaanse meisjes en jonge vrouwen vanuit hun culturele traditie meer zijn aangewezen op verblijf binnenshuis. Maar ook de gezinsfase kan hierop een grote invloed hebben. Het ligt immers voor de hand dat de vrijetijdsbesteding in de stedelijke openbare ruimte ook voor Turkse en Marokkaanse jongens en jonge mannen verandert op het moment dat ze een gezin gaan vormen en eventueel kinderen krijgen. De vraag is overigens wel of deze zaken bij hoger opgeleide en wellicht beter geïntegreerde Turkse en Marokkaanse jonge alleenstaanden en getrouwden op dezelfde wijze spelen als bij laagopgeleide jonge alleenstaanden en getrouwden, die wellicht meer beïnvloed worden door traditionele waarden. De tweede concrete onderzoeksvraag is derhalve of het vrijetijdsgedrag en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij binnen de onderzochte allochtone groepen niet alleen verschillen naar het opleidingsniveau van de betrokkenen, maar ook naar geslacht en de levensfase waarin men verkeert.

Zoals gezegd is er reeds vaker onderzoek verricht naar de verschillende patronen in de vrijetijdsbesteding van diverse etnische groepen. Hoofdstuk 2 van deze studie biedt een samenvattend overzicht van dergelijk onderzoek. Een centrale bevinding van het bestaande onderzoek is dat Turkse en Marokkaanse groepen over het algemeen méér gebruikmaken van de stedelijke openbare ruimte dan autochtonen. Wel worden hierbij twee nuanceringen aangebracht:

- Verblijf in de stedelijke openbare ruimte is voor jongens en jonge mannen belangrijker dan voor meiden en jonge vrouwen, die vanuit hun culturele traditie meer zijn aangewezen op verblijf binnenshuis.
- Verblijf in stedelijke openbare ruimte wordt duidelijk minder op het moment dat Turkse en Marokkaanse jongeren gezinnen vormen en kinderen krijgen.

De vraag is overigens of deze beide nuanceringen op gelijke wijze spelen bij hoogopgeleide en misschien beter geïntegreerde jongeren als bij laagopgeleide jongeren die wellicht meer beïnvloed worden door traditionele waarden.

Tegen de achtergrond van de constatering dat Turkse en Marokkaanse groepen meer gebruikmaken van de stedelijke openbare ruimte kunnen vier centrale vragen worden gesteld:

- *Gaat de vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte wel of niet gepaard met ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen?*

Nagegaan wordt of men verblijft op plaatsen waar alleen gelijkgestemden komen (scenerie) en wie zijn dan die gelijkgestemden? Is dat bijvoorbeeld etnisch bepaald en/of afhankelijk van leeftijd, opleiding, werk en/of afhankelijk van een specifieke interesse? Tevens dient de vraag beantwoord te worden hoe openbaar het ruimtegebruik is. Gaat men naar plaatsen waar iedereen kan komen (algemeen toegankelijke ruimte) en is er dan wel/geen uitwisseling met anderen die niet tot het eigen gezelschap behoren?

- *Wat zijn de achterliggende betekenissen c.q. de intrinsieke motieven van het vrijetijdsgedrag op straat en meer algemeen in de stedelijke openbare ruimte?*

In de literatuur wordt steeds één dominant motief genoemd, de behoefte van Turkse en Marokkaanse jongeren in de vrije tijd en in de stedelijke openbare ruimte lotgenoten (dat wil zeggen, andere Turkse of Marokkaanse jongeren die het liefst in dezelfde sociale positie verkeren) te ontmoeten. De stedelijke openbare ruimte als ontmoetingsplek. In hoeverre speelt dit motief of eventuele andere motieven een rol in het vrijetijdsgedrag van de onderzochte groepen? Andere motieven kunnen zijn het loskomen van dagelijkse bezigheden, genieten van het mooie weer, nieuwe dingen zien, lichamelijke conditie verbeteren, etc.

- *Wat is de relatie tussen fysieke aspecten van de ruimte en het gebruik van de ruimte voor vrijetijdsbesteding?*

Nagegaan zal worden waarom de locatie(s) die Turken en Marokkanen benutten voor vrijetijdsbesteding zo aantrekkelijk voor ze zijn. Aandachtspunten hierbij kunnen bijvoorbeeld zijn de veiligheid ter plaatse, de afwezigheid van gemotoriseerd verkeer, de aanwezigheid van specifieke voorzieningen, de nabijheid of bereikbaarheid van een specifieke locatie, etc.

- *Welke verschillen doen zich bij dit alles voor a) tussen jonge mannen en jonge vrouwen, b) tussen alleenstaanden en mensen met een jong gezin, en c) tussen hoger opgeleiden en lager opgeleiden uit de twee etnische groeperingen die we onderzoeken?*

1.3 Onderzoeksopzet

Het onderzoek is verkennend van aard en pretendeert niet een representatief beeld te geven van de vrijetijdsbesteding van allochtone groepen *in het algemeen*. De bevindingen moeten dan ook tegen deze achtergrond worden gelezen.

Tegen de achtergrond van de overwegingen bij de probleemstelling zijn we tot een vrij complex onderzoeksdesign gekomen, hoewel het onderzoek beperkt was qua budget en looptijd. De bedoeling van het onderzoek is om te verkennen of er binnen de onderzochte allochtone groepen (Turkse en Marokkaanse) jonge alleenstaanden en getrouwen verschillen bestaan in het vrijetijdsgedrag en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij, niet alleen tussen hoger en lager opgeleide jonge alleenstaanden en getrouwen, maar ook tussen jonge mannen en jonge vrouwen en tussen degenen die nog vrijgezel zijn en degenen die deel uitmaken van een gezinsverband.

Wat betreft de *leeftijd* van de respondenten hebben we een ondergrens gehanteerd van 15 jaar; als bovengrens hebben we gestreefd naar een leeftijd van ongeveer 25 jaar. Onder *'laagopgeleid'* verstaan we een opleidingsniveau van maximaal Middelbaar Beroepsonderwijs (mbo); met *'hoogopgeleid'* bedoelen we een opleiding op het niveau van het Hoger Beroepsonderwijs (hbo) of Wetenschappelijk Onderwijs (wo). Wat betreft het onderscheid naar leefvorm bestaat een categorie uit *'alleenstaanden'*: hiermee doelen we op jonge Turken en Marokkanen die ofwel thuis wonen bij hun ouders, ofwel op zichzelf wonen zonder een (vaste) relatie te hebben. De andere categorie *'getrouwen'* ofwel *'jonge gezinnen'* bestaat uit vaders en moeders van jonge kinderen.

Als onderzoeksmethode is in deze studie gekozen voor het organiseren van een aantal *groeps-gesprekken*. De overweging hierbij was, dat het door middel van groeps-gesprekken beter mogelijk was om door te vragen over de achtergronden van vrijetijdsgedrag dan bij meer traditionele onderzoeksmethoden als een gestructureerde enquête.

Om de mogelijke verschillen tussen de diverse relevante subcategorieën (Turken versus Marokkanen, hoger versus lager opgeleiden, jonge mannen versus jonge vrouwen, alleenstaanden versus getrouwen) aan bod te laten komen is een groot aantal verschillende groeps-gesprekken georganiseerd. In eerste instantie zijn er aparte gesprekken georganiseerd voor de Turkse en de Marokkaanse groep. Vervolgens zijn er ook aparte gesprekken georganiseerd voor hoger en laagopgeleiden binnen deze groepen. De centrale bedoeling van het onderzoek is immers om de uitspraken van hoger en lager opgeleide jonge Turken en Marokkanen over vrijetijdsgedrag en de achterliggende motieven en betekenissen daarbij onderling te vergelijken. In de derde plaats zijn ook aparte gesprekken georganiseerd voor jonge mannen en jonge vrouwen. De overweging voor dit laatste was tweeledig. Enerzijds speelde de praktische overweging, dat het binnen de betreffende culturen niet goed mogelijk is om gemengde groepen van jonge mannen en vrouwen bijeen te brengen. Daarnaast speelde echter ook de inhoudelijke overweging, dat het met name voor jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen waarschijnlijk niet goed mogelijk is om over cultuurgebonden seksespecifieke beperkingen van het vrijetijdsgedrag te praten als er ook jonge mannen aanwezig zijn. Tenslotte zijn in sommige gevallen ook nog aparte gesprekken georganiseerd voor jonge alleenstaanden en jonge getrouwde personen.

Wat betreft deze laatste categorie waren we overigens genoodzaakt om van onze oorspronkelijke onderzoeksopzet afwijken. De bedoeling was namelijk dat het empirisch onderzoek beperkt zou blijven tot jonge alleenstaande en getrouwde Turken of Marokkanen in de leeftijds-categorie 15 tot 25 jaar. Bij de hoogopgeleide jonge Turken en Marokkanen (met name bij hoogopgeleide vrouwen) bleek het echter moeilijk, zo niet onmogelijk, om getrouwde personen in de leeftijds-categorie tot 25 jaar te vinden. Ook voor jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen geldt, dat het vrijwel niet mogelijk is om mensen te vinden die zowel een hoge opleiding hebben

gevolgd, als op relatief jonge leeftijd in het huwelijk zijn getreden en kinderen hebben gekregen. Met andere woorden, de groep hoogopgeleide getrouwde Turkse en Marokkaanse vrouwen in de leeftijdscategorie tot 25 jaar komt niet voor - net zomin overigens als bij autochtone jonge vrouwen. In de praktijk moesten we er daarom toe overgaan om met name in de categorie hoogopgeleide getrouwde vrouwen (en deels ook bij hoogopgeleide getrouwde mannen) wat oudere personen aan de groepsgesprekken te laten deelnemen.

Al met al zijn er aparte groepsgesprekken georganiseerd voor de volgende categorieën:

	Turkse groep	Marokkaanse groep
Laag Opgeleid	Jonge mannen, alleenstaand	Jonge mannen, alleenstaand
	Jonge mannen, getrouwd	Jonge mannen, getrouwd
	Jonge vrouwen, alleenstaand	Jonge vrouwen, alleenstaand
	Jonge vrouwen, getrouwd	Jonge vrouwen, getrouwd
Hoog Opgeleid	Jonge mannen, alleenstaand	Jonge mannen, alleenstaand
	Jonge mannen, getrouwd	Jonge mannen, getrouwd
	Jonge vrouwen, alleenstaand	Jonge vrouwen, alleenstaand
	Jonge vrouwen, getrouwd	Jonge vrouwen, getrouwd

In totaal zouden er dus zestien verschillende groepsgesprekken voor dit onderzoek moeten worden uitgevoerd (acht per etnische groep). Om dit aantal te beperken, is er echter in sommige gevallen voor gekozen om alleenstaanden en getrouwden gezamenlijk in één gesprek te bevragen. Het onderscheid naar etnische groep, opleidingsniveau en geslacht is echter wel in alle gevallen gehandhaafd.

1.4 Uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek startte in augustus 2001. Het veldwerk werd afgerond in januari 2002. Uiteindelijk zijn er in totaal dertien groepsgesprekken met Turkse en Marokkaanse alleenstaanden en getrouwden georganiseerd, woonachtig in de grote steden. Bij de Marokkaanse groep zijn er vier gesprekken gehouden, waarbij er steeds één gesprek was voor zowel alleenstaanden als getrouwden. In de verslaglegging van de groepsgesprekken zijn de antwoorden van de twee

subcategorieën in het gesprek (alleenstaand versus getrouwd) steeds nauwkeurig onderscheiden. Bij de Turkse groep zijn er negen verschillende gesprekken gehouden. In totaal namen 61 personen aan de gesprekken deel. De onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal deelnemers per onderscheiden subcategorie. Om een zo vertrouwenwekkend mogelijk klimaat te creëren zijn deze groepsgesprekken deels uitgevoerd door onderzoekers die zelf ook tot de betreffende allochtone groep behoren.¹ Dit geldt met name voor de Marokkanen. De itemlijst van de groepsgesprekken is als bijlage bij dit hoofdstuk gevoegd.

Overzicht van aantal deelnemers aan de groepsgesprekken:

	Turkse groep		Marokkaanse groep	
		N		N
Laag Opgeleid	Jonge mannen, alleenstaand	2	Jonge mannen, alleenstaand	4
	Jonge mannen, getrouwd	4	Jonge mannen, getrouwd	4
	Jonge vrouwen, alleenstaand	4	Jonge vrouwen, alleenstaand	4
	Jonge vrouwen, getrouwd	5	Jonge vrouwen, getrouwd	4
Hoog Opgeleid	Jonge mannen, alleenstaand	4	Jonge mannen, alleenstaand	4
	Jonge mannen, getrouwd	4	Jonge mannen, getrouwd	4
	Jonge vrouwen, alleenstaand	4	Jonge vrouwen, alleenstaand	4
	Jonge vrouwen, getrouwd	3	Jonge vrouwen, getrouwd	3
Totaal		30		31

Werving

Het daadwerkelijk bereid vinden van de respondenten om aan de groepsgesprekken deel te nemen vroeg de nodige tijd en medewerking van sleutelpersonen uit de Marokkaanse en Turkse gemeenschap zelf. Verschillende wegen zijn hierbij bewandeld. Wat betreft de Marokkaanse respondenten, is de werving geheel uitgevoerd door de Marokkaanse zelfstandige onderzoeker die eveneens zorggedragen heeft voor het voeren en verslagleggen van de gesprekken. Hierbij

¹ Ten behoeve van de uitvoering van de groepsgesprekken met de diverse Marokkaanse groepen is samengewerkt met een zelfstandig werkende Marokkaanse onderzoeker. De diverse groepsgesprekken met Turkse groepen zijn uitgevoerd door onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut.

heeft hij zijn professioneel (hij werkt bij een multicultureel instituut) en persoonlijk netwerk benut. Doordat deze onderzoeker zelf een Marokkaanse achtergrond heeft, hebben zich tijdens de groepsgesprekken geen taalproblemen voorgedaan.

Bij de werving van Turkse respondenten zijn diverse mensen behulpzaam geweest. Medewerking is verkregen van onder andere een Turkse sociaal-cultureel werker die in Utrecht werkzaam is, van een Rotterdamse Turkse sociaal-cultureel werker die tevens betrokken is bij een Turkse voetbalvereniging en van een Amsterdamse Turkse vrouwenorganisatie. Daarnaast hebben twee docenten, die werkzaam zijn op respectievelijk een Rotterdamse en Amsterdamse school voor voortgezet onderwijs, voor ons bemiddeld. Voor een deel betrof het hierbij contacten uit het bestaande netwerk van het Verwey-Jonker Instituut. Deels zijn echter ook nieuwe contacten gelegd. De groepsgesprekken met Turkse respondenten zijn alle in het Nederlands gevoerd. Bij twee gesprekken is hierbij de hulp ingeschakeld van een (informele) tolk: iemand uit de doelgroep zelf die bereid was het groepsgesprek te begeleiden.

In algemene zin dient opgemerkt te worden dat het werven van ruim zestig respondenten die aan veel verschillende criteria dienden te voldoen, een zeer intensieve en tijdrovende kwestie is geweest. Het is een ware puzzel gebleken om alle onderscheiden zestien groepen van respondenten evenredig gevuld te krijgen. Meerdere mensen die bereid zijn geweest om ons bij de werving te helpen, hebben uiteindelijk geen respondenten 'geleverd,' vanwege die combinatie van kenmerken t.a.v. leeftijd, sekse, etnische achtergrond, opleidingsniveau, woonplaats en leefvorm. Ze kenden bijvoorbeeld wel Turkse vrouwen, maar geen van hen was woonachtig in de grote steden. Of ze kenden alleen laagopgeleide Turkse vaders terwijl we op dat moment alleen nog hoogopgeleide vaders zochten. Het complexe onderzoeksdesign heeft de werving dus aanzienlijk bemoeilijkt.

Het vinden van potentiële respondenten is slechts de eerste stap van de werving. Vervolgens moet nog blijken of mensen daadwerkelijk bereid zijn om aan een groepsgesprek deel te nemen. Het thema 'vrije tijd' spreekt mensen veelal wel aan: het is geen problematisch of politiek gevoelig onderwerp. Moeilijker is het om verschillende mensen tegelijkertijd op één tijdstip op dezelfde locatie aanwezig te laten zijn. Meerdere keren is het voorgevallen dat niet alle respondenten volgens afspraak verschenen zijn. Ook bleken de mensen die wel kwamen opdagen niet altijd te behoren tot de groep die we op dat moment wilden spreken: 'moeders' bleken niet altijd kinderen te hebben, 'hoogopgeleiden' bleken soms laagopgeleid te zijn, etc.

1.5 Leeswijzer

In het hierna volgende hoofdstuk 2 wordt een algemeen overzicht geboden van de bestaande kennis over vrijetijdsbesteding van allochtonen. Verschillende vormen van vrijetijdsbesteding komen hierbij aan de orde. Gebruik is gemaakt van publicaties van zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeken naar deze thematiek.

In hoofdstuk 3 volgt een beschrijving van het vrijetijdsgedrag van de Marokkaanse respondenten. Nadat hun vrijetijdsbesteding in grote lijnen geschetst is, volgt een impressie per onderscheiden onderzoeksvraag. Zo wordt onder meer nagegaan of bij de Marokkanen sprake is van ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen in de openbare stedelijke ruimte. Tevens worden de achterliggende motieven van de vrijetijdsbesteding weergegeven. Ten slotte wordt de relatie onder de loep genomen tussen fysieke aspecten en het gebruik van de ruimte voor vrijetijdsbesteding.

De bevindingen over de Turkse respondenten worden in hoofdstuk 4 beschreven. Hierbij wordt hetzelfde stramien gevolgd als in hoofdstuk 3: na een algemene beschrijving volgt een weergave per geformuleerde onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 5 bevat een samenvatting van het onderzoek, conclusies en aanbevelingen. Het laatste hoofdstuk, de nabeschouwing, neemt wat afstand tot het onderzoek en plaatst de resultaten in een wat breder kader. Centraal staat de betekenis van het vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte voor integratie van allochtone groepen.

2 Verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen Marokkanen, Turken, Surinamers en autochtone Nederlanders: een literatuurverkenning

2.1 Inleiding

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat allochtonen en autochtonen hun vrije tijd anders besteden en waarderen. Sommige onderzoeken spreken van een verontrustend *participatiedeficit* van bepaalde allochtone groepen. Zo zouden Turken en Marokkanen ondervertegenwoordigd zijn in vrijwilligerswerk, in de georganiseerde sport en in bezoek aan podiumkunsten. De opstellers van deze rapporten (alsook politici en beleidsambtenaren) spreken daarnaast hun zorgen uit over het ontstaan van een *etnische tweedeling* in de vrijetijdssector: zowel in buurten en wijken als binnen georganiseerde vrijetijdsactiviteiten zou er sprake zijn van gescheiden vrijetijdsbesteding. Het apart van andere groepen optrekken van bijvoorbeeld Turkse, Marokkaanse of Surinaamse groepen in de vrije tijd wordt met zorg gadeslagen. Een vraag die regelmatig gesteld wordt, is of dit apart optrekken van een bepaalde etnische groep voortkomt uit een bewuste keus om onder elkaar te verkeren of dat er sprake is van uitsluiting: met andere woorden is er sprake van vrijwillige 'samenshooling' of van geforceerd samenzijn? Een deel van de onderzoekers meent dat grotere verontrusting niet nodig is. Er is geen sprake van gedwongen apart. Bovendien kan de eigen keus om vooral om te gaan met soortgenoten ook positief worden gezien. Geschetst wordt dat allochtone groepen niet zozeer minder deelnemen dan autochtone Nederlanders aan vrijetijdsactiviteiten, maar vooral andere activiteiten ondernemen dan autochtone Nederlanders. Het zijn dus twee kwesties, maar die blijken samen te hangen. In de sport wordt bijvoorbeeld door allochtonen niet zozeer minder deelgenomen maar minder gemengd en meer onder elkaar. In dit hoofdstuk zullen verschillende onderzoeken de revue passeren en de bevindingen, hoewel soms tegenstrijdig, naast elkaar worden gezet.

2.2 Vrijtijdsbesteding in de openbare ruimte

De openbare ruimte behoort per definitie voor iedereen toegankelijk te zijn. Toch blijkt uit de literatuur dat deze publieke ruimte niet voor iedereen even uitnodigend of aantrekkelijk is om in te verkeren. Zo blijken er onder andere duidelijke verschillen te zijn tussen het gebruik van openbare ruimte tussen jongens en meisje, mannen en vrouwen. Hooghiemstra spreekt in haar onderzoek *Culturele begrenzings?* (1995) van een ruimtelijke seksescheiding tussen Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes: ' Turkse en Marokkaanse meisjes zijn oververtegenwoordigd in activiteiten die dicht bij huis zijn gesitueerd en ondervertegenwoordigd in openbare activiteiten. Je zou kunnen zeggen dat Turkse en Marokkaanse meisjes slechts beperkt opgroeien in een Nederlandse omgeving' (Hooghiemstra, 1995, blz. 47). Voor Turkse en Marokkaanse kinderen en jongeren is de buurt een vanzelfsprekende plaats om te recreëren. Zij richten zich over het algemeen meer op plekken en voorzieningen in de directe woonomgeving dan op recreatiegebieden buiten de stad. Marokkaanse en Turkse jongens gaan wel verder van huis, terwijl voor Turkse en Marokkaanse kinderen de openbare ruimte beperkt blijft tot de straat voor het huis. Turkse en Marokkaanse kinderen spelen dan ook relatief vaker en op jongere leeftijd dan autochtone Nederlandse kinderen zonder begeleiding op straat. De Voorlopige Adviesraad voor Openluchtrecreatie¹ constateert in zijn landelijke onderzoek (1993) dat het onderscheid tussen woning/woonerf en openbare ruimte minder eenduidig is bij Turkse en Marokkaanse gezinnen dan bij autochtone gezinnen. Er zou sprake zijn van een vloeiende overgang van privé naar openbaar.

Groepen ongetrouwde jongens genieten de meeste vrijheid en bewegen zich vrij in de eigen woonwijk en daarbuiten. Voor deze groep is de buurt een belangrijke ontmoetingsplek. Meer dan autochtone jongeren zijn zij te vinden in buurten en op pleinen in de wijk. De openbare ruimte is voor allochtone groepen, en dan met name Turkse en Marokkaanse groepen, een ruimte om vrienden, familie of gelijkgezinden te treffen. Elling laat in haar onderzoek *Sport verbreedert, praktijk of mythe* (2001)ⁱⁱ zien dat de buurt voor allochtonen een belangrijker vindplaats is voor vrienden dan voor autochtone leeftijdgenoten. Dit toont aan dat de betekenis van openbare ruimte voor (sommige) allochtone groepen duidelijk verschilt van die van autochtone Nederlanders.

Toch zijn, zo blijkt uit onderzoek van Jókövi (2001), de overeenkomsten in het gebruik van openbare ruimte tussen allochtonen en autochtonen groter dan de verschillen. Zowel allochtonen als autochtonen ondernemen in de openbare ruimte buitenshuis hoofdzakelijk dezelfde activiteiten. Veelvuldig ondernomen activiteiten zijn winkelen, stedelijk uitgaan, wandelen en sporten. Alleen picknicken en barbecuen in de openbare ruimte springt eruit als iets dat gewoon is voor allochtonen, maar relatief ongebruikelijk onder autochtone Nederlanders. Andere activiteiten die meer worden ondernomen door allochtonen dan door autochtonen zijn: bezoek aan

speeltuin en speelveld in de buurt, in de binnenstad winkelen. Vooral gehuwde Turkse en Marokkaanse vrouwen gaan vaak in groepjes met hun kinderen te voet naar een park of speeltuin in de buurt (PBR, 2000)ⁱⁱⁱ.

Het lijkt dat niet zozeer de verschillen in *wat* men precies doet in de vrije tijd interessant zijn, maar veel meer met *wie* men deze activiteiten onderneemt. Zo blijken de meeste Turken, Marokkanen en Creolen hun tijd door te brengen in gezelschap van familieleden en of vrienden met dezelfde etnische achtergrond. Ook Schmeink^{iv}(1998) en de Voorlopige Adviesraad voor Openluchtrecreatie constateren dat de openbare ruimte voor allochtonen vooral een ruimte is om familie en mensen uit dezelfde etnische groep te treffen.

De soms grote overeenkomsten tussen allochtonen en autochtonen in het *gebruik* van openbare ruimte wekken de suggestie van een gedeelde levensstijl. Die suggestie kan misleidend zijn aangezien de motieven en de betekenis van het gebruik van deze zelfde openbare ruimte voor allochtone groepen fundamenteel kunnen verschillen van die van autochtonen.

Als we kijken naar activiteiten die men in de vrije tijd buiten de stad onderneemt, dan blijken er duidelijke verschillen te bestaan in de vrijetijdspatronen tussen allochtonen en autochtonen. Uit onderzoek van Jókövi (2000, 2001)^v blijkt dat aan drie activiteiten autochtonen veel meer deelnemen dan (sommige) allochtone groepen. De autochtonen trekken er op uit naar recreatiegebieden, strand/zee/duin en overige landschappen. Deze vorm van recreatie buiten de stad blijkt maar weinig populair onder allochtone groepen. Groen in de woonomgeving, zoals parken en speelveld, worden wel frequent bezocht door allochtonen, en dan met name Turkse en Marokkaanse groepen (gezinnen). Zo blijkt op werkdagen het buurtpark, dicht bij de woonomgeving, te functioneren als plek waar met name Turkse gezinnen aan het eind van de dag samenkomen (Voorlopige Adviesraad, 1993).

Jókövi (2001)^{vi} toont aan dat de tweede generatie allochtonen al een meer Nederlands patroon volgt. Het bezoek aan terrassen in de binnenstad, aan stadsparken, recreatiegebieden, strand/zee/duin en aan overige landschappen buiten de stad is groter dan onder de eerste generatie. Wel ligt de deelname van de tweede generatie aan deze activiteiten nog steeds lager dan die van de autochtonen. In ditzelfde onderzoek constateert zij dat voor drie vrijetijdsactiviteiten geldt dat allochtonen die hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen met autochtone Nederlanders, net als deze autochtonen meer deelnemen aan deze drie activiteiten dan andere allochtonen. De activiteiten zijn: bezoek aan recreatiegebieden, bezoek aan strand/duin/zee en bezoek aan terrassen in de binnenstad. Jókövi zegt hier over: 'Het is niet duidelijk of de vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte hierbij leidt tot contact met autochtonen, of dat het contact met autochtonen leidt tot het vrijetijdsgedrag' (Jókövi, 2001, blz. 10).

2.3 Vrijtijdsbesteding in openbare gelegenheden: verenigingen, publieke gebouwen, horeca

Om zicht te krijgen op de deelname van allochtone groepen aan vrijetijdsbesteding in Nederland is het tevens van belang om te kijken naar hun participatiegraad in openbare gelegenheden. Naast het meer vrijblijvende karakter van het recreëren in buurten en in parken zijn bij openbare gelegenheden eerder belemmeringen of vormen van uitsluiting te verwachten. Het lijkt soms alsof de mate van deelname aan openbare gelegenheden zoals het café, de buurtvereniging of de concertzaal een graadmeter is voor sociale integratie en het welslagen van de multiculturele samenleving.

Huls constateert in het CBS-rapport Allochtonen in Nederland (1997) dat allochtone bevolkingsgroepen minder deelnemen aan culturele en maatschappelijke activiteiten dan de autochtone bevolking: 'Ruim 70% van de allochtone doelgroepenbevolking neemt deel aan een of andere vorm van maatschappelijke activiteit, terwijl dit bij de autochtonen zo een 90% is. Allochtonen van 25 jaar en ouder met een laag opleidingsniveau die in de grote stad wonen, zijn maatschappelijk inactiever.' Er blijkt dus ook verschil te zijn in de maatschappelijke participatie tussen de grote steden en de rest van Nederland. Over het algemeen geldt dat hoe groter de gemeente is, hoe meer men deelneemt aan allerlei vormen van maatschappelijke activiteiten. Dit komt onder andere door het feit dat in grote steden het aanbod van culturele activiteiten groter is dan in de kleinere gemeenten. Voor de allochtone doelgroepen woonachtig in grote steden gaat dit echter niet op, daar is het percentage juist lager. Met andere woorden: allochtonen in grote steden zijn maatschappelijk inactiever dan allochtonen die in kleinere gemeenten wonen (-100.000 inwoners).

Dit wetende willen we nu Rotterdam, een van de grote steden van Nederland, nader onder de loep nemen. Als graadmeter voor maatschappelijke participatie zullen we allereerst kijken naar vrijwilligerswerk en verenigingendeelname. Voor de Rotterdamse situatie geldt dat er overduidelijk participatieverschillen zijn tussen etnische groepen en autochtone Nederlanders voor wat betreft het verrichten van vrijwilligerswerk en het deelnemen aan het verenigingsleven. Zo blijkt uit gegevens van het Centrum van Onderzoek en Statistiek (COS) dat autochtone Rotterdammers hoog scoren op het actief zijn in het maatschappelijk middenveld, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers zitten op een iets lager niveau. Surinaamse en Antilliaanse Rotterdammers zijn gemiddeld het minst actief in het verenigingsleven in vergelijking met de eerder genoemde groepen.

Krouwel en Boonstra (2001) constateren in hun analyse van de COS-data dat over het geheel genomen de kwantitatieve verschillen in participatie tussen etnische groepen en tussen etnische groepen en autochtonen gering zijn. Zij stellen vast dat de allochtonen niet zozeer minder deelnemen aan vrijetijdsactiviteiten, maar vooral andere activiteiten ondernemen in de

vrije tijd dan autochtone Nederlanders: 'Er bestaan participatieverschillen tussen de diverse groepen, maar het zijn niet de autochtonen die consistent het meest actief zijn. Als we de vrijwilligersactiviteiten uitsplitsen naar type activiteit dan blijkt verrassend genoeg dat met name binnen levensbeschouwelijke organisaties (moskee en kerk), culturele en politieke organisaties, allochtonen vaker actief zijn dan autochtonen. Bij het gebruik van sociaal culturele voorzieningen is er uitsluitend bij podiumkunsten sprake van een duidelijke oververtegenwoordiging van de autochtone populatie.' (Krouwel en Boonstra, 2001). Ook bij deelname aan Rotterdamse festivals en evenementen zijn er verschillen in de participatiepatronen tussen etnische groepen en autochtone Nederlanders. Zo nemen aan festivals en evenementen Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse Rotterdamers juist vaker deel dan autochtone Rotterdamers, de tweede generatie nog meer dan de eerste generatie, is het Dunyafestival vooral favoriet bij de Turken en Marokkanen en het Zomercarnaval bij de Surinamers. Bij het gebruik van buurtvoorzieningen en het bezoek aan horecagelegenheden zijn de kwantitatieve verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de regel niet erg groot. Al worden wijkvoorzieningen in de regel meer bezocht door allochtonen dan door autochtonen (Krouwel en Boonstra 2001, Rijpma 2001).^{vii}

Naast de variabele etniciteit dragen ook de variabelen, sekse, leeftijd, huwelijk en kinderen bij aan verschillen en veranderingen in vrijetijdsgedrag. Zo blijkt uit onderzoek van Jókövi (1999) dat vooral allochtone vrouwen minder vaak horecagelegenheden (restaurants, cafés, discotheek) bezoeken. Het bezoek aan gelegenheden zoals cafés en discotheken loopt ook bij mannen na het huwelijk en de komst van kinderen sterk terug, terwijl het bezoek aan eigen gelegenheden lijkt toe te nemen. Bovendien wordt meer tijd met het huisgezin doorgebracht. Deze ommekeer gaat vaak gepaard met een herwaardering van de eigen cultuur en de islam, die de gerichtheid op de eigen groep versterkt (Brassé 1985, Krouwel en Boonstra 2001). Ongehuwde etnische jongeren komen minder dan volwassen getrouwde mannen in koffiehuisen. Van coffeeshops die zich specifiek op jongeren richten, maken zij wel veelvuldig gebruik. (Voorlopige adviesraad, 1993). Uit een steekproef, uitgevoerd door Brassé, is gebleken dat toch nog 43% van de Turkse jongens van 15 tot en met 24 jaar wekelijks of vaker een bezoek brengt aan een koffiehuis. Op oudere leeftijd wordt het bezoek van Turkse en Marokkaanse mannen aan het koffie- en theehuis frequenter. Dit geldt vooral voor de eerste generatie (Schmeink 1998).

2.4 Vrijtijdsbesteding in huis

Bij de besteding van vrije tijd in huis blijken er bij allochtone groepen grote verschillen te bestaan tussen mannen en vrouwen. Zo zijn vrouwen meer in huis te vinden dan mannen. Brassé (1985)^{viii} constateert dat 60% van de migrantenvrouwen elke avond van de week thuis doorbrengt, terwijl slechts 26% van de mannen dit doet. Vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn in en om het huis te vinden. In vergelijking met Nederlandse vrouwen is de bewegingsvrijheid van deze vrouwen veel minder groot (Schmeink 1998).

Het huwelijk en het krijgen van kinderen zijn variabelen die over het algemeen de oriëntatie binnenshuis versterken. Zo brengen gehuwden meer avonden thuis door dan ongehuwden, dit geldt zowel voor de vrouw als de man. Als het gaat om de buitenhuiselijkheid van ongehuwden zijn de verschillen tussen laaggeschoolde autochtone Nederlandse jongens en allochtone jongens niet zo groot. Toch zijn de autochtone jongeren gemiddeld genomen meer van huis weg dan allochtone jongeren. De verschillen tussen autochtone en allochtone meisjes zijn veel groter. Vooral voor Turkse en Marokkaanse meisjes geldt dat ze veel tijd in huis doorbrengen.

Van de vrijetijdsbesteding binnenshuis neemt televisie kijken de belangrijkste plaats in onder jonge migranten. Het grootste gedeelte van de avond staat het toestel ingeschakeld, hetgeen niet betekent dat er ook al die tijd naar gekeken wordt (Brassé 1985). Een meer specifieke analyse van Rijpma over Rotterdam laat zien dat de tweede generatie Turken, Marokkanen en Surinamers net als de autochtonen vooral veel interesse vertonen voor de commerciële televisie, terwijl de eerste generatie vooral naar de zender uit het land van herkomst kijkt. Ten aanzien van de geschreven media zijn grotere onderlinge verschillen te ontdekken. Zo lezen vooral de Turken 'eigen' kranten. De tweede generatie leest daarnaast vooral het AD, de Metro en de Spits. Dagbladen worden met name gelezen door Surinamers. Surinamers vertonen in het algemeen overeenkomstig leesgedrag met autochtone Nederlanders (Rijpma, 2000). Wat betreft het huren van een video in Rotterdam, vooral een aangelegenheid van de tweede generatie, zijn de verschillen tussen allochtonen en autochtonen klein. Dit in tegenstelling tot het gebruik van PC en Internet. Uit onderzoek van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek komt naar voren dat het gebruik van PC en Internet nog geen gemeengoed is onder allochtonen, hoewel de tweede generatie deze achterstand snel lijkt in te lopen. Landelijke cijfers van het CBS (1997) laten zien dat het kijk- en luistergedrag tussen etnische groepen en etnische groepen en autochtonen kwantitatief gezien nagenoeg gelijk is. De verschillen blijken vooral te zitten in waar men naar kijkt of wat men leest, de frequentie blijkt veel minder van belang. Een uitzondering op de regel blijkt het kijken en luisteren naar klassieke muziek, hier kijken en luisteren allochtonen veel minder naar op tv, radio en cd (CBS 1997).

Brassé is een van de weinige die in zijn onderzoek aandacht heeft besteed aan hobby's van jonge migranten en verschillen in hobby's tussen autochtonen en allochtonen. Hij constateert

dat vergeleken met autochtone Nederlanders de beoefening van hobby's door jonge migranten nog beperkt is. Hij maakt in zijn onderzoek onderscheid tussen *utilitaire bezigheden* (handwerken, doe-het-zelven, sleutelen en tuinieren) en meer *recreatieve bezigheden* (zoals gezelschapsspelen, muziek maken en verzamelen). Hobby's van migrantenmannen bestaan meer uit recreatieve dan uit utilitaire of nuttige bezigheden (75 versus 57%). De hobby's van migranten vrouwen daarentegen zijn vooral utilitair van aard (73 versus 31%). Wat verder opvalt is dat deze mannen, die minder tijd binnenshuis doorbrengen dan de vrouwen, wel meer hobby's beoefenen dan vrouwen. De oorzaak hiervan zou kunnen liggen in het feit dat migrantenvrouwen door de huishoudelijke taken minder vrije tijd hebben: 'Alle tijd gaat op aan koken en aan de kinderen en aan het schoonmaken van het huis' (Brassé 1985). Brassé constateert verder dat er duidelijk verschillen zijn in de beoefening van hobby's tussen Marokkanen en Turken. Zo hebben Marokkaanse mannen meer hobby's en beoefenen ze die vaker dan Turkse mannen. Bij vrouwen uit deze groep is dit patroon omgekeerd. Gezelschapsspelen, kaarten en dammen zijn verreweg de populairste gezelschapsspelen onder jonge Turken en Marokkanen. Meer nog dan in huis wordt er door de mannen gespeeld in cafés, koffiehuizen, trefcentra en buurthuizen.

2.5 Sportbeoefening

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan sportbeoefening als vrijetijdsbesteding. Onze motivatie om dit thema apart te behandelen in plaats van onder te brengen in de andere paragrafen is drieledig. Allereerst blijkt uit onderzoek dat sportbeoefening, zowel ongeorganiseerd als in verenigingsverband, behoort tot de belangrijkste vrijetijdsactiviteiten buitenshuis van allochtone mannen (Brassé 1985, Duyvendak, Kraaijkamp, Krouwel en Boonstra 1999)^{ix}. Dat maakt een expliciete analyse van sportdeelname van allochtonen noodzakelijk. Ten tweede is sport een vorm van vrijetijdsbesteding die zowel in de openbare ruimte als ook binnen openbare gelegenheden plaats vindt. Deze 'overlap' kan wellicht tot nieuwe inzichten leiden. Onze derde en tevens laatste motivatie om te komen tot een aparte paragraaf over sport is het feit dat er veel onderzoek over sportbeoefening van allochtonen en verschillen tussen allochtonen en autochtonen beschikbaar is. Dit in tegenstelling tot andere vrijetijdsterreinen. De bevindingen van de verschillende onderzoeken naar participatiepatronen en motieven van sportdeelname van allochtonen en autochtonen zouden een bijdrage kunnen leveren aan de interpretatie van vrijetijdsgedrag in de andere domeinen (thuis, openbare ruimte, openbare gelegenheden), of vrijetijdsbesteding meer in het algemeen.

Uit onderzoek van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport blijkt dat 65 procent van de Nederlandse bevolking aan sport doet, dat over het algemeen ouderen minder sporten dan jongeren en mannen iets vaker dan vrouwen (VWS Bulletin, juni 2000, 16-17). He-

laas ontbreken goede landelijke cijfers over sportparticipatie waarbij onderscheid is gemaakt naar etnische achtergrond, leeftijd en sekse. Uit verschillende studies komt, ondanks de moeilijke vergelijkbaarheid, toch een bepaald totaalbeeld naar voren. Het algemene beeld is dat allochtonen in vergelijking tot autochtonen minder in georganiseerd verband sporten. Wat opvalt is dat het leeftijds- en sekseverschil groter is bij allochtonen dan bij autochtonen. Elling zegt hierover het volgende: 'Terwijl het leeftijds- en sekseverschil bij autochtonen steeds kleiner wordt sporten allochtone mannen duidelijk meer dan allochtone vrouwen en allochtone jongeren beduidend meer dan allochtone volwassenen en ouderen.' (2001).

De grote steden wijken op sommige punten van deelname af van het landelijke beeld. Dit geldt ook voor de Rotterdamse sportsituatie. Zo blijkt uit gegevens van het COS dat slechts 55 procent van de ondervraagden, tegen 65% landelijk, een of meer sporten beoefent. Wel is de groep veelzijdig, slechts 17 procent van de sporters beoefent maar één enkele sport. Autochtone Nederlanders sporten aanzienlijk vaker dan respondenten met een Marokkaanse of Turkse achtergrond. Rotterdammers met een Surinaamse achtergrond nemen een middenpositie in. Vooral de sportdeelname van de eerste generatie blijft ver achter. De tweede generatie loopt de achterstand echter in. Deze sport gemiddeld zelf frequenter dan de autochtonen (Rijpma, 2000). Er zijn geen aanwijzingen dat deze Rotterdamse situatie afwijkt van drie andere grote steden (Utrecht, Amsterdam, Den Haag).

Een nadere beschouwing van de tweede vraag in dit hoofdstuk, namelijk de mate waarin er al dan niet 'etnisch gemengd' wordt gerecreëerd in de vrije tijd, geeft voor wat betreft sportdeelname een interessant beeld. Zo hebben Krouwel en Boonstra het ledenbestand van sportverenigingen nader onder de loep genomen en hun valt op dat allochtone Rotterdammers minder vaak lid zijn van sportverenigingen. Dit verschil is volgens de auteurs reeds op jonge leeftijd aanwezig. Ondanks de oververtegenwoordiging van autochtone jeugd binnen sportverenigingen zijn de jeugdafdelingen van algemene sportverenigingen nog tamelijk 'gemengd' (Krouwel en Boonstra 2001, Janssens en Bottenburg 1999)^x. Algemene verenigingen herbergen in verhouding zelfs meer allochtone jeugd dan allochtone verenigingen. Een beperkte keuzevrijheid speelt hierbij mogelijk een rol: veel allochtone voetbalclubs kennen bijvoorbeeld geen jeugdafdeling. Menging van etnische groepen in de sport blijkt sterk leeftijdsgebonden te zijn.

Uit onderzoek blijkt dat er onder veel allochtonen op latere leeftijd dus een duidelijke voorkeur is voor 'onder elkaar' sporten. Dit is ook zichtbaar in het ledenbestand van allochtone verenigingen. Dit bestaat vaak in meerderheid uit mannen van één etnische groep, met slechts een klein aantal leden uit een andere allochtone groep. In de buurtsport is een zelfde patroon zichtbaar. Hier ligt het percentage allochtonen dat deelneemt aan de activiteiten gemiddeld tussen de 70 en 95 procent. Het sporten in de buurt is overduidelijk het terrein van de Marokkaanse en Turkse jongeren. Binnen sportverenigingen is volledige homogeniteit evenwel zeldzaam. Het

overgrote deel van de ondervraagden (bijna 90 procent) sport in georganiseerd verband in een club waar ook mensen van een andere etniciteit en/of nationaliteit lid van zijn.

2.6 Verklaringen voor vrijetijdsgedrag

Verschillende onderzoeken komen met verschillende verklaringen voor variatie in vrijetijdsbesteding tussen allochtonen en autochtonen. Hoewel er grote verschillen bestaan in de mate waarin de diverse onderzoeken ingaan op verklaringsvariabelen, zijn ze onder te verdelen in twee termen, namelijk: *structurele en culturele* verklaringen. Structurele verklaringen zoeken de oorzaak van verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen allochtone en autochtone groepen in structurele achtergrondkenmerken van de diverse groepen. Uitgangspunt van dit soort verklaringen is de assumptie dat de wijze waarop mensen hun vrije tijd besteden nogal verschilt per sociaal-economische statusgroep. Mensen met een hogere sociale positie (gemeten aan het opleidings- of inkomensniveau) besteden hun vrije tijd anders dan mensen uit een lagere sociale positie. Aangezien allochtonen meer dan gemiddeld in de lagere sociale posities verkeren, verklaart dit deels de geconstateerde verschillen in de vrijetijdsbesteding. Culturele verklaringen zoeken de oorzaak van verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen allochtone en autochtone groepen eerder in het verschil in culturele waarden en opvattingen van de diverse etnische groeperingen in Nederland.

Diverse auteurs wijzen erop, dat verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen allochtonen en autochtonen wellicht niet zozeer samenhangen met uiteenlopende culturele opvattingen van de diverse groepen, maar het gevolg zijn van verschillen in sociaal-economische posities. Zo wordt geconstateerd, dat de wijze waarop mensen invulling geven aan hun vrije tijd in belangrijke mate bepaald wordt door verschillen in opleidingsniveau en de hoogte van het inkomen. De verschillen in de maatschappelijke participatie tussen diverse etnische groepen in Nederland kunnen volgens opvatting het best worden verklaard door de grote verschillen in *opleiding* en *inkomen* tussen deze groepen (Krouwel en Boonstra 2001, Jókövi 2001, Rijpma 2001). Krouwel en Boonstra zeggen hierover het volgende: 'Met name mediagebruik (krant), maar ook het bezoek aan podiumkunsten en horecavoorzieningen (openbare gelegenheden) neemt toe naarmate men een hoger inkomen heeft. Ook beoefenen leden uit hogere inkomensgroepen vaker een sport. Echter, niet alle sociaal-culturele participatie wordt gedetermineerd door inkomen: het gebruik van buurtvoorzieningen en het bezoek aan evenementen en festivals (openbare ruimte) is vaker onderdeel van het leefpatroon van de lagere inkomensgroepen.' De verwachting is dat, met het stijgen van het opleidingsniveau van allochtone groepen, hun vrijetijdsbesteding meer op dat van autochtonen zal gaan lijken.

De (bij ons weten) enige die heeft uitgezocht in welke mate verschillen in vrijetijdsbesteding tussen allochtonen en autochtonen kunnen worden teruggevoerd op structurele dan wel culturele factoren, is Jókövi (2000). Zij ging na in hoeverre er nog steeds verschillen in de vrijetijdsbesteding tussen etnische groepen bestaan indien al rekening wordt gehouden met verschillen die samenhangen met de sociaal-economische kenmerken van de diverse groeperingen. Haar analyse laat zien, dat de verschillen tussen etnische groepen in de manier waarop zij hun vrije tijd besteden deels, maar niet geheel samenhangen met de sociaal-economische positie van de betreffende groepen. Daarnaast spelen echter ook culturele factoren een rol. Er zijn vier vrijetijdsactiviteiten die allochtone groepen méér doen dan autochtonen, ook als rekening wordt gehouden met de verschillen in sociaal-economische achtergrondkenmerken. Deze zijn achtereenvolgens: (1) bezoek aan speeltuinen in de buurt (alle allochtone groepen doen dit meer dan autochtonen), (2) winkelen in de binnenstad (vooral Marokkanen - zowel eerste als tweede generatie - doen dit vaker), (3) rondwandelen in de binnenstad (alle allochtone groepen doen dit vaker) en (4) uit eten gaan in de binnenstad (vooral tweede generatie Marokkanen doen dit vaker).

Daarnaast zijn er volgens Jókövi vijf vrijetijdsactiviteiten die allochtone groepen minder doen dan autochtonen met eenzelfde sociaal-economische achtergrond: (1) bezoek aan stadsparken (Marokkanen doen dit minder), (2) bezoek aan recreatiegebieden (alle allochtone groepen doen dit minder), (3) bezoek aan strand (m.u.v. Surinamers doen alle allochtone groepen dit minder), (4) bezoek aan landschappen buiten de stad (alle allochtone groepen doen dit minder) en (5) bezoek aan terrassen in de binnenstad (Surinamers en Turken - zowel eerste als tweede generatie - doen dit minder vaak dan autochtonen).

De genoemde verschillen kunnen dus niet herleid worden tot verschillen in de sociaal-economische achtergrond tussen allochtonen en autochtonen - met deze factoren is immers in de analyse al rekening gehouden. Jókövi concludeert dat de resterende verschillen samenhangen met culturele factoren. Zo zouden allochtonen met een islamitische achtergrond minder het strand bezoeken vanwege het vele 'bloot' op deze locaties.

Verreweg de meeste auteurs gaan er vanuit dat vooral *culturele aspecten* vrijetijdsgedrag verklaren. Zo constateert Schmeink in het onderzoek 'Allochtonen en Recreatie' dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders *vrije tijd* anders beleven: 'Het begrip vrije tijd speelt voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders met een plattelandsverleden geen specifieke rol (...) in Nederland betekent vrije tijd: tijd vrij-van; in Marokko betekent het: tijd die vrij gemaakt wordt tot.' Volgens Pol (1987) bestaan er opmerkelijk veel overeenkomsten tussen de wijze waarop vrouwen in Marokko hun vrije tijd beleven en de vrijetijdsbesteding van jonge Nederlandse dorpsbewoners rond de eeuwwisseling.

Ook de religieuze achtergrond van bepaalde allochtone groepen speelt een belangrijke rol in hun participatiegedrag in vrijetijdsbesteding. De sterke regels en tradities die nageleefd moeten worden zorgen voor seksescheiding in de vrije tijd. Sommigen spreken van een duidelijk mannen- en vrouwenwereld ten aanzien van vrije tijd. Naast religie, speelt ook de culturele achtergrond een belangrijke rol in hoe men recreëert. In de vrije tijd blijken allochtone groepen en dan met name Turkse, Marokkaanse en in mindere mate Surinaamse groepen, vooral met mensen van de eigen etnische groep om te gaan. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat deze groepen in de vrije tijd, voor vrouwen geldt dit sterker dan voor mannen, weinig of geen regelmatig contact hebben met autochtonen. Er is een grote behoefte om in de vrije tijd onder elkaar te zijn. Krouwel en Boonstra laten met een meer specifieke factoranalyse zien dat er duidelijke verschillen bestaan in intrinsieke motieven tussen etnische groepen ten aanzien van sportbeoefening. Zij concluderen dat autochtone Nederlanders, Surinamers en Antillianen in de sport ontmoeting en gezelligheid zoeken, en daardoor meer gemotiveerd zijn om ook met mensen buiten de eigen kring te sporten. Voor Marokkanen en, nog sterker, voor Turken geldt dat zij in sport een bevestiging zoeken van de eigen culturele identiteit. Zodoende is bij hen het verlangen groter om tijdens de sport onder elkaar te verkeren.

Ten slotte verschillen de auteurs enigszins van mening over de verwachtingen voor de toekomst. Rijpma en Jókövi schetsen een toekomstbeeld waarin het vrijetijdsgedrag van allochtonen en autochtonen steeds meer overeenkomsten gaat vertonen. Zo zegt Rijpma: 'De vrijetijdsbesteding van allochtonen zal steeds meer gaan lijken op die van autochtonen. Nu al is de tweede generatie hard bezig de kloof op het gebied van onderwijs te dichten en worden de verschillen tussen man en vrouw in arbeid en zorg snel kleiner.' Jókövi uit zich positief over mogelijkheden van sociale integratie in vrijetijdsbesteding: 'Het is duidelijk dat vrijetijdsbesteding in openbare ruimte van belang is voor sociale integratie.' Brassé, Krouwel en Boonstra zijn een bescheidenere mening toegedaan. Zij verwachten niet dat vrijetijdsbesteding een vanzelfsprekende bijdrage zal leveren aan sociale integratie. Een citaat van Brassé: 'Vrije tijd moet niet gezien worden als het terrein dat bij uitstek geschikt is om de integratie van de immigranten in de samenleving te bevorderen. (...) omdat de vrije tijd een terrein is dat zich kenmerkt door veel keuzemogelijkheden.' Ook Krouwel en Boonstra zijn ervan overtuigd dat er in de toekomst bij verschillende etnische groepen de behoefte bestaat om in de vrije tijd onder elkaar te verkeren. De verwachting dat de structurele factoren de culturele factoren in de toekomst zullen overstemmen is huns inziens niet terecht. Een citaat van Boonstra: 'Misschien moeten we niet te veel verwachten van *integratie* door *recreatie*. Andere sectoren zoals onderwijs en arbeid spelen een veel belangrijker rol bij de bevordering van sociale integratie.'

3 Vrijtijdsbesteding van jonge Marokkanen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de bevindingen uiteengezet van de groepsgesprekken met (jonge) Marokkaanse respondenten over hun vrijtijdsbesteding in de stedelijke openbare ruimte. In paragraaf 3.2 wordt allereerst een beschrijving gegeven van de mensen die aan de gesprekken hebben deelgenomen. Vervolgens wordt hun vrijtijdsbesteding globaal beschreven (paragraaf 3.3). Hierbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan vrijtijdsbesteding in het centrum van de stad, ook wel de binnenstad genoemd. Daarna gaan we in paragraaf 3.4 na of er in de vrije tijd spraken is van uitsluitings- en/of interactieprocessen. Hierbij komt onder andere aan bod met wie de respondenten hun vrije tijd doorbrengen. Ook komt aan de orde of zij in de stedelijke openbare ruimte nieuwe contacten opdoen. Verder is gevraagd naar plekken die ze, om sociale redenen, liever mijden. In paragraaf 3.5 staan vervolgens de intrinsieke belangen en motieven van het vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte centraal. Paragraaf 3.6 gaat over de relatie tussen fysieke aspecten van de ruimte en het gebruik daarvan voor vrijtijdsbesteding. Aan het einde van het hoofdstuk worden op basis van deze beschrijvingen enkele voorlopige conclusies getrokken (paragraaf 3.7).

Voor het gehele hoofdstuk geldt dat bij iedere paragraaf allereerst gegevens gepresenteerd worden over de respondenten met een laag opleidingsniveau (maximaal mbo-niveau). Hierbij komen eerst de mannen aan bod, en vervolgens de vrouwen. Bij beide seksen wordt een onderscheid gemaakt tussen jonge respondenten die bij hun ouders inwonen, "alleenstaanden" genoemd, en respondenten die een gezin met kinderen hebben. Nadat een beeld is geschapen van de laagopgeleide Marokkanen, volgt hetzelfde stramien bij de hoogopgeleide respondenten (hbo- of wo-niveau). Iedere paragraaf wordt afgesloten met enkele conclusies.

3.2 Beschrijving van de respondenten

Inleiding

Voordat de onderzoeksgegevens gepresenteerd worden, wordt in deze paragraaf een beschrijving gegeven van de 31 Marokkaanse respondenten die aan het onderzoek hebben deelgenomen. Aandacht wordt besteed aan onder andere hun leeftijd, opleidingsniveau, levensfase, woonplaats en belangrijkste dagelijkse bezigheid.

LAAGOPGELEIDE MAROKKANEN

In totaal hebben acht Marokkaanse *mannen* aan de groepsgesprekken deelgenomen. De alleenstaande mannen, zij wonen bij hun ouders, zijn respectievelijk 18, 20, 22 en 23 jaar oud. Ze zijn allen in Marokko geboren en wonen tussen de negen en dertien jaar in Utrecht. Drie van de respondenten hebben een baan bij een transport- of postbedrijf. Eén respondent zit op het vmbo.

De mannen die getrouwd zijn en kinderen hebben, zijn 24, 25, 25 en 26 jaar oud. Ze zijn in Marokko geboren en wonen tussen de vijf en twintig jaar in Utrecht. De respondenten zijn werkzaam bij een computer-, schoonmaak-, timmerbedrijf en een garage.

Aan het onderzoek hebben eveneens acht Marokkaanse *vrouwen* meegewerkt. De vier meiden die bij hun ouders wonen zijn 16, 16, 18 en 19 jaar oud. Ze zijn in Nederland geboren en wonen in Utrecht. Drie van de jonge vrouwen zitten op een vmbo-school. Twee van hen hebben een bijbaan, de derde werkt als oproepkracht in een kledingzaak. De vierde respondent is werkzaam als caissière.

De getrouwde vrouwen met kinderen wonen eveneens in Utrecht en variëren in leeftijd van 23 tot 26 jaar. Ze zijn in Marokko geboren en naar school geweest. Een van de moeders werkt 's avonds als schoonmaakster voor een schoonmaakbedrijf.

HOOGOPGELEIDE MAROKKANEN

Van de acht hoogopgeleide Marokkaanse *mannen* zijn er vier alleenstaand. Ze zijn 22, 23, 25 en 28 jaar oud. Twee respondenten wonen in Utrecht, één in Amsterdam en één in Rotterdam. Drie respondenten zijn bezig met hun studie (hbo of universiteit). Een van hen combineert zijn

opleiding met een baan bij een bank. De vierde respondent heeft een hbo-opleiding afgerond en is nu werkzaam als medewerker International Banking.

De leeftijd van de getrouwde mannen met kinderen varieert van 32 tot en met 36 jaar. Ze wonen in Utrecht en werken als trainer, trajectbegeleider en als beleidsmedewerker. De vierde respondent werkt bij de Nederlandse Spoorwegen.

De vier alleenstaande jonge Marokkaanse *vrouwen* wonen bij hun ouders en zijn respectievelijk, 19, 20, 22 en 22 jaar oud. Ze volgen een hbo-opleiding of universitaire studie. De groep getrouwde vrouwen bestaat uit drie moeders van 26, 28 en 30 jaar. Ze wonen in Utrecht en werken in de hulpverlening, als beleids- en als juridisch medewerker.

3.3 De vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte

Inleiding

In deze paragraaf wordt in grote lijnen een indruk gegeven van de vrijetijdsbesteding van de onderscheiden groepen Marokkaanse respondenten. Hierbij komt onder meer aan de orde of zij veel dan wel weinig vrije tijd hebben. Ook wordt geschetst welke activiteiten zij zoal in de vrije tijd ondernemen in de openbare stedelijke ruimte en waar precies. Hierbij wordt, op verzoek van de opdrachtgever, speciale aandacht geschonken aan vrijetijdsbesteding in de binnenstad c.q. het centrum.

LAAGOPGELEIDE MAROKKANEN

De Marokkaanse *mannen* die alleenstaand zijn beschikken volgens eigen zeggen over redelijk veel vrije tijd, met name in de weekenden en de zomerperiode. Hun vrijetijdsbesteding is vrij divers. Op straten en pleinen in de wijk wordt veel vrije tijd doorgebracht. Daar ontmoeten zij hun vrienden, om samen wat rond te hangen, wat te kletsen, te roken of te voetballen. Vooral in de zomer is voetballen met hun Marokkaanse vrienden op straat, een pleintje of op een voetbalveldje een favoriete bezigheid. In de winter treffen ze elkaar bij een bushalte, aldus een van de jonge mannen. Het voetballen is recreatief. Sommige respondenten doen niet altijd zelf mee, maar kijken vooral hoe de anderen voetballen. In het weekend wordt er door een aantal van hen eveneens in verenigingsverband gevoetbald. De jonge mannen hangen niet alleen in de

eigen buurt rond, maar ook in andere wijken: 'Ook daar staan we op straat of bij een pleintje met de auto en muziek. Soms met onze vriendinnen erbij en soms zonder vriendinnen.'

Ook bezoeken deze jonge mannen vaak cafés en discotheken in de wijk en het centrum van de stad waar men woont of in een andere grote stad, zoals Rotterdam of Amsterdam. Als een café in de buurt wordt bezocht, dit gebeurt vaker in de winter dan in de zomer, dan betreft dit een Marokkaans café: 'Daar is het altijd druk, maar niet altijd leuk.' In de zomer gaat een aantal van hen soms met vrienden naar het strand. Hiervoor is een auto nodig: 'Je moet wel altijd een auto hebben. Met de trein gaan is niet leuk en ook duur.'

Het *centrum* wordt vaak bezocht, veelal om uit te gaan. Voornamelijk in het weekend gaan ze naar café of discotheek, maar sommigen doen dat ook doordeweeks. Deze horecagelegenheden worden door een aantal van hen zeer vaak bezocht. 'Elk weekend,' zo zeggen er een paar. In het centrum wordt ook samen met vrienden recreatief gewinkeld. Na schooltijd bezoekt een aantal regelmatig de binnenstad. Ook gaan ze soms naar centra van andere grote steden.

De Marokkaanse vaders geven aan dat zij niet veel vrije tijd hebben. Als ze thuis komen van hun werk zijn ze moe en blijven ze binnenshuis, bijvoorbeeld om TV te kijken. In het weekend beschikken ze wel over vrije tijd, die doorgaans samen met het gezin besteed wordt of met andere Marokkaanse mannen. Met het gezin gaan ze dan bijvoorbeeld boodschappen doen, naar de zwarte markt of op familiebezoek. Indien kinderen lid zijn van bijvoorbeeld een voetbalvereniging, dan kan het nodig zijn dat ze gebracht en gehaald worden.

Marokkaanse vrienden ontmoeten ze soms doordeweeks, maar meestal in het weekend, in een café. Meestal is dit een specifiek Marokkaans café: 'Als ik niks te doen heb, spreek ik met vrienden af bij het Marokkaans café en daar gaan we meestal kletsen en kaart spelen.' Zowel in de woonwijk als in het centrum worden cafés bezocht. Opvallend is dat de openbare ruimte voor deze groep een domein is om te recreëren met andere Marokkaanse vrienden, terwijl met het gezin voornamelijk tijd binnenshuis wordt doorgebracht.

Ondanks het feit, of misschien juist doordat ze veel tijd doorbrengen in de wijk, klagen ze over het gebrek aan mogelijkheden in de eigen buurt: 'In de wijk is weinig te doen, en: 'Voor jongeren is er in de wijk veel meer te doen.' Zeker in de winter is er voor deze groep weinig te beleven. In de zomer zijn er meer mogelijkheden. De Marokkaanse getrouwde mannen gaan dan af en toe op een bankje in de wijk zitten.

Het *centrum* wordt frequent gebruikt om in de vrije tijd vrienden en kennissen te ontmoeten. Het bezoeken van een café behoort tot de vaste gewoontes van de meeste mannen. Af en toe wordt de binnenstad bezocht om met het gezin te winkelen. Dit winkelen heeft dan een functioneel karakter: ze winkelen omdat het gezin of een van de gezinsleden, iets nodig heeft.

De alleenstaande jonge Marokkaanse vrouwen hebben niet zo veel vrije tijd. Drie van hen combineren hun school met een bijbaan: 'Als je naar school gaat en je hebt nog een bijbaantje zoals in mijn geval, dan heb je weinig vrije tijd om naar de binnenstad te gaan en te winkelen. Alleen in het weekend en meestal op zondag. Op zondag is alles gesloten. Soms krijgen we bezoek en dan moet ik mijn moeder helpen met eten en afwassen. Als er geen bezoek is, maak ik dan mijn huiswerk.' De vierde respondent werkt bij een supermarkt.

De vrije tijd beperkt zich dus met name tot het weekend. De besteding van de vrije tijd verschilt per jaargetijde. Vooral in de zomer, als het mooi weer is, brengen ze hun vrije tijd door in de openbare ruimte. Het bezoeken van een parkje in de buurt, winkelen in het winkelcentrum en in de binnenstad behoren tot de voornaamste bezigheden. In de winter zitten de meiden veel meer thuis. Naast het jaargetijde is het tijdstip van de dag bij alle respondenten van grote invloed op hun vrijetijdsbesteding. De jonge vrouwen geven aan overdag veel vrijheid te hebben om bijvoorbeeld te winkelen, naar de binnenstad te gaan of naar vriendinnen. Belangrijk is wel dat ze hiervoor toestemming dienen te vragen aan hun ouders. 's Avonds mogen de meeste meiden echter geen activiteiten buitenshuis ondernemen.

Voor de meiden is het centrum een vertrouwde plek om hun vrije tijd door te brengen. De binnenstad wordt gezien als een veilige omgeving, voornamelijk door de aanwezigheid van veel andere mensen. Vooral in het weekend, met name op zaterdag, vinden de jonge vrouwen het leuk om met een groep vriendinnen naar het centrum te gaan om te winkelen en te kletsen.

De laagopgeleide Marokkaanse moeders geven aan weinig vrije tijd te hebben, vanwege het drukke huishouden en het opvoeden van kinderen: 'En dit geldt voor de meeste Marokkaanse vrouwen met kinderen,' zo zegt een vrouw. Een van de vrouwen werkt 's avonds als schoonmaakster. Tijd om iets gezelligs te doen schiet er altijd bij in. De beschikbare tijd wordt hoofdzakelijk besteed aan activiteiten met hun kinderen, zoals het bezoeken van een parkje of speeltuintje.

Geen van de geïnterviewde vrouwen blijkt zelfstandig vrijetijdsactiviteiten buitenshuis te ondernemen. Een uitstapje is het boodschappen doen. Dit doen ze soms samen met andere Marokkaanse vrouwen. In het weekend en op koopavond wordt er ook weleens gewinkeld met het hele gezin. Een vrouw kiest er bewust voor om dan te gaan winkelen waar ze weinig bekenden tegenkomt: 'Daar kom ik geen bekende tegen uit Kanaleneiland, dat vind ik prettig.'

Een openbare plek waar de vrouwen regelmatig tijd doorbrengen is het schoolplein. Daar ontmoeten ze elkaar als ze de kinderen naar school brengen of ophalen. Er is bij de vrouwen alleen wat onduidelijkheid of dit onder vrije tijd kan worden verstaan, of als 'werk met' of opvoeding van de kinderen. In ieder geval worden de gesprekken met andere moeders op het schoolplein als waardevol ervaren. 'Dit is belangrijk, want je hoort heel veel.'

De besteding van tijd/vrije tijd in de stedelijke openbare ruimte verschilt sterk per periode. In de winter zitten de moeders vooral binnen, terwijl in de zomer een bezoek aan de speeltuin ook tot de mogelijkheden behoort. Als het mooi weer is gaan ze met hun kinderen, vrijwel altijd in gezelschap met (een) andere Marokkaanse vrouw(en), ergens in de buurt zitten. Ze gaan dan gezellig zitten kletsen terwijl de kinderen spelen.

Bezoek aan het centrum behoort niet tot de vrijetijdsactiviteiten van de vrouwen. Alleen als de man zin heeft om mee te gaan wordt het centrum, in de vorm van een gezinsuitstapje, bezocht. Een dergelijk uitstapje heeft voornamelijk een functioneel karakter: ze moeten wel iets nodig hebben uit het centrum. Recreatief winkelen met het gezin wordt vrijwel nooit gedaan.

HOOGOPGELEIDE MAROKKANEN

Bij de vrijetijdsbesteding van de alleenstaande hoogopgeleide Marokkaanse mannen valt op dat een aantal aangeeft over zeer weinig vrije tijd te beschikken: zij zijn altijd druk bezig met hun werk of studie. Een aantal anderen heeft echter meer vrije tijd. Hun vrije tijd brengen ze hoofdzakelijk door met vrienden en familie.

De jonge mannen hebben een zeer gevarieerd vrijetijdspatroon. Zo bezoeken ze in hun vrije tijd veel verschillende plekken in de stad. Ze gaan winkelen in het centrum, bezoeken cafés en discotheken in de eigen stad, maar ook in andere steden. Ook wordt het park regelmatig gebruikt, met name in het weekend, om te voetballen met vrienden. Deze groep respondenten heeft een goed overzicht van wat er zich in de stad afspeelt als het gaat om culturele activiteiten. Buurtvoorzieningen worden nauwelijks bezocht. Een respondent meldt dat dit niet uit vrije keuze is: 'Er is toch niks in onze wijk waar ik mijn vrije tijd door kan brengen en daarover kan praten. Ik maak geen gebruik van de mogelijkheden omdat die er ook niet zijn.'

Het *centrum* wordt in het weekend regelmatig bezocht om vrienden te ontmoeten. Recreatief winkelen, gezellig rondlopen door de binnenstad en af en toe een winkel bezoeken, behoren bij een aantal tot de vast bezigheden in de vrije tijd. Ook doordeweeks wordt het centrum door enkelen van hen bezocht. Zij vinden het leuk om na het werk samen met collega's een café te bezoeken.

De vrijetijdsbesteding van de getrouwde mannen met kinderen is sinds hun huwelijk duidelijk veranderd. Toen ze nog vrijgezel waren gingen ze vaker naar een café of discotheek en hadden ze veel keuzemogelijkheden om hun vrije tijd te besteden. Nu wordt hun vrije tijd voornamelijk besteed aan het gezin.

Doordat zij allen een baan hebben, beperkt de vrije tijd van de vaders zich tot het weekend. De beschikbare vrije tijd besteden enkelen graag buiten de stad: 'Ik besteed mijn vrije tijd

meestal buiten de stad. Af en toe in de stad, maar dat is sporadisch. Dat heeft te maken met een stukje interesse, zoals reizen, maar ook met de omgeving. Ik heb het een beetje gezien in Utrecht. Ik ga meestal naar de bossen, de natuur, een café en naar bepaalde bezienswaardigheden.' Een andere man geeft aan juist regelmatig culturele activiteiten in de eigen stad te bezoeken, zoals Marokkaanse concerten. Plekken die de vaders graag met het gezin, en eventueel familie, bezoeken zijn bossen, parken, de zwarte markt in Beverwijk of bijvoorbeeld de Efteling. Een man geeft aan regelmatig met zijn vrouw en kinderen te gaan winkelen. Een andere respondent winkelt alleen als het noodzakelijk is: 'Ik hou niet van winkelen.'

Het *centrum* van de stad waarin ze wonen, maar ook het centrum van andere grote steden, zijn vertrouwde plekken van deze groep om vrije tijd met hun gezin door te brengen. Het gebruik van de faciliteiten in de binnenstad is divers. Zowel winkels als culturele activiteiten worden bezocht.

De hoogopgeleide alleenstaande Marokkaanse vrouwen beschikken over veel vrije tijd. Bovendien kunnen ze flexibel met hun tijd omgaan: 'Als ik geen zin heb om naar een college te gaan, kan ik altijd met mijn vriendinnen ergens afspreken en iets leuks doen.' De vrijetijdsbesteding vindt bijna zonder uitzondering plaats met vriendinnen. Dit zijn over het algemeen Marokkaanse vrouwen. Daarnaast behoren ook Nederlandse vrouwen, veelal medestudenten, tot de vriendengroep.

De vrijetijdsbesteding van de jonge vrouwen vertoont, onder andere door de grote hoeveelheid vrije tijd, veel variatie. Zo gaan ze regelmatig winkelen in de eigen binnenstad, maar ook in andere steden. Overdekte winkelcentra worden frequent bezocht. De veelzijdigheid in vrijetijdsbesteding blijkt uit het volgende citaat: 'Ik ga altijd samen met mijn vriendinnen winkelen en vaak combineren wij dat met een bijeenkomst van een van de Marokkaanse studentenvereniging, een film of een museum.' Ook feesten van Marokkaanse studentenverenigingen zijn favoriet. Algemene studentenfeesten worden door een aantal vrouwen bezocht: 'Dat vind ik ook wel leuk en ik ga er meestal naar toe, maar wel samen met mijn Marokkaanse en Nederlandse medestudenten en vriendinnen.'

Openbare stedelijke ruimtes in de eigen woonomgeving worden door de respondenten niet voor vrijetijdsbesteding bezocht: 'In onze wijk Hoograven valt niets te beleven.' Als ze er komen, dan heeft hun verblijf een functioneel karakter: ze zijn op weg ergens naartoe. Horecagelegenheden wordt evenmin veel bezocht. Een aantal mag van hun ouders niet naar Nederlandse studenten kroegen: 'Ik mag tenminste niet van mijn ouders naar plekken waar alcohol wordt geschonken.'

Het *centrum* vormt voor de jonge hoogopgeleide vrouwen de belangrijkste openbare stedelijke ruimte voor hun vrijetijdsbesteding. De binnenstad wordt door hen veelvuldig bezocht, zo-

wel functioneel als recreatief. Bioscopen en musea worden bezocht. Regelmatig gaan ze met vriendinnen het centrum in om te winkelen, te slenteren of iets te drinken op een terras. De hoogopgeleide Marokkaanse moeders melden zeer weinig vrije tijd te hebben. Alleen in het weekend kunnen ze vrijetijdsactiviteiten ondernemen. De beschikbare tijd wordt besteed aan hun kinderen en man. Ook het bezoeken van andere families of het ontvangen van familiebezoek behoort tot de gewoontes.

Wat betreft het gebruik van de openbare stedelijke ruimte is er een duidelijk verschil tussen de winter en de zomerperiode. In de winter wordt veel vrije tijd in huis doorgebracht. Het bezoeken van overdekte winkelcentra is dan een van de weinige vormen van vrijetijdsbesteding buitenshuis. In de zomer daarentegen, recreëren ze veelvuldig buiten en zijn ze frequent gebruiker van openbare ruimtes in de buurt en het centrum van de stad. Zo bezoeken ze dan speeltuinen in de wijk of een park in de stad en gaan ze winkelen in de binnenstad.

Winkelen wordt het gehele jaar door gedaan en is de meest voorkomende vorm van vrijetijdsbesteding. Er wordt gewinkeld op markten, in de binnenstad en in winkelcentra. Deze laatste zijn met name in de winter favoriet: 'Alle vrije tijd die ik heb in de winterperiode breng ik samen met mijn kind door ergens in een overdekt winkelcentrum.' Ook andere steden worden regelmatig bezocht om te winkelen. Winkelen wordt, vooral in het weekend, beschouwd als uitstapje voor het hele gezin. Soms wordt alleen met (een) vriendin(nen) gewinkeld.

Zoals eerder aangegeven wordt het *centrum* regelmatig door de moeders bezocht, met name om te winkelen. Ze winkelen gewoonlijk recreatief, puur voor de gezelligheid met vriendinnen of met het gezin. Horecagelegenheden worden vrijwel nooit bezocht. Zowel cafés als discotheken in het centrum, maar ook in de eigen woonwijk, behoren niet tot de locaties waar deze groep vrouwen hun vrije tijd doorbrengt.

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Als we kijken naar de hoeveelheid vrije tijd valt op dat de alleenstaanden verreweg over de meeste vrije tijd beschikken, zowel doordeweeks als in het weekend. Dit geldt vooral voor laagopgeleide alleenstaande jonge mannen en de hoogopgeleide alleenstaande jonge vrouwen. Voor alle andere groepen geldt dat ze weinig vrije tijd hebben en dat deze beperkt is tot het weekend.

De tijdsbesteding in openbare ruimtes laat zeer duidelijke verschillen per groep en per sekse zien. De buurt oftewel de directe woonomgeving van de respondenten blijkt het domein te zijn van de laagopgeleide ongetrouwde mannen. Vrijwel voor alle andere groepen geldt dat ze weinig tot heel weinig recreëren in de openbare ruimte in de eigen buurt. Alleen laagopgeleide vrouwen met kinderen zijn ook vaak op deze plekken te vinden. Deze laatstgenoemde groep vrouwen is juist afwezigheid in de binnenstad: Zij vormen de enige groep die nauwelijks ge-

bruikbaar van de openbare ruimte in het centrum van hun eigen of van een andere stadstad. Wat opvalt is dat hoger opgeleiden - zowel mannen als vrouwen, getrouwd of alleenstaand - verhoudingsgewijs veel vrije tijd doorbrengen in het centrum van een stad en gebruikmaken van faciliteiten in de gehele stad. Hoogopgeleide alleenstaande vrouwen lijken het meest gebruik te maken van het centrum.

Zowel in de buurt als ook in het gebruik van de binnenstad is er sprake van seksesegregatie. Winkels worden het meest bezocht door vrouwen. Voor alle groepen Marokkaanse jonge vrouwen geldt dat ze, zeker in vergelijking met Marokkaanse jonge mannen, veel winkelen in de vrije tijd. Dit gebeurt zowel functioneel als recreatief. Cafés en discotheken worden daarentegen vrijwel uitsluitend door Marokkaanse jonge mannen bezocht. Van de vrouwen bezoeken alleen de hoogopgeleide, alleenstaande vrouwen geregeld horecagelegenheden. Dit gebeurt dan voornamelijk bij speciale feesten, zoals Marokkaanse studentenfeesten.

3.4 Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en interactieprocessen in de openbare stedelijke ruimte

Inleiding

In deze paragraaf wordt nagegaan of er in de vrije tijd sprake is van uitsluitings- en/of interactieprocessen. Hierbij komt onder andere aan bod met wie de respondenten hun vrije tijd doorbrengen. Ook komt aan de orde of zij in de stedelijke openbare ruimte nieuwe contacten opdoen. Verder is gevraagd naar plekken die ze, om sociale redenen, liever mijden.

LAAGOPGELEIDE MAROKKANEN

Tijdens hun vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte ontmoeten de laagopgeleide alleenstaande jonge mannen mensen uit verschillende culturen. Ze gaan onder andere om met Turkse en Surinaamse mensen en met Nederlandse vrouwen. Wat echter opvalt is het ontbreken van contact met Nederlandse jongens tijdens hun vrijetijdsbezigheden in hun woonwijk: 'In Kanaleneiland heb je gewoon geen Nederlandse jongens. Als je in de zomer rondrijdt in Kanaleneiland dan zie je bijna alleen Marokkaanse jongens op straat spelen of voetballen.' Een van de respondenten betreurt de afwezigheid van ontmoetingsmogelijkheden met Nederlandse jongeren in zijn woonwijk: 'Misschien moeten de Nederlandse jongens en meisjes van andere mooie buurten af en toe bij ons in Kanaleneiland hun vrije tijd doorbrengen. Ik zou niet weten

waar en wat, maar misschien voetbalwedstrijden. Dat zou leuk zijn.' Ook bij een bezoek aan het centrum, winkels en discotheken gaan ze niet om met Nederlandse mannen. 'We zien wel Nederlandse mannen, maar hier gaan we niet mee om.'

Tijdens het rondhangen op straat is sprake van een etnisch gemêleerd gezelschap: naast Marokkaanse mannen staan er Surinaamse en soms ook Turkse mannen bij. Een respondent signaleert in dit kader een verschil tussen Marokkanen en Turken: 'Turkse mannen zoeken elkaar meer op en zij gaan ook apart met elkaar voetballen.'

Bij het uitgaan en bezoeken van horecagelegenheden geldt dat het contact met mensen met een andere etnische origine minimaal is. De jonge mannen gaan vrijwel altijd met een vaste groep vrienden op stap, die vrijwel uitsluitend bestaat uit Marokkaanse mannen. 'Het is altijd leuk en gezellig als je met je goede vrienden op stap gaat. We hebben een eigen groepje.'

In de openbare ruimte geven de respondenten de voorkeur aan een plek waar ze geen andere mensen storen. Vooral de aanwezigheid van kinderen en Marokkaanse vrouwen wordt niet gewaardeerd. 'Je kunt niet gaan voetballen als er kleine kinderen in de buurt zijn,' en: 'We kunnen ook niet tegen elkaar schelden in vieze woorden. Dit hoort niet bij aanwezigheid van een oudere dame.' Een respondent beschrijft de situatie in zijn wijk als volgt: 'In het Peltplantsoen in Kanaleneiland zie je wel dat er zowel jongens als kleine kinderen en moeders komen. Maar ze zitten vaak ver van elkaar vandaan. Jongens voetballen op een veldje en aan de andere kant zitten moeders met hun kinderen. Dat is in de zomer bijna dagelijks zo. Het is volgens mij wel zo dat iedereen elkaar opzoekt. Je ziet de moeders de moeders opzoeken, jongens de jongens, kleine kinderen de kleine kinderen.'

De groep is zich niet bewust van het buitensluiten van mensen of andere culturele groepen. Ze weten heel goed dat veel Marokkaanse mannen soms op een bepaalde plek samenscholen, maar ze zijn van mening dat ook andere mensen en groepen op deze plekken welkom zijn. Tegelijkertijd beseffen ze dat niet iedereen zich prettig voelt in aanwezigheid van een groep Marokkaanse mannen. 'Soms zie je op bepaalde plekken alleen maar Marokkaanse jongens. Soms lijkt het dan alsof andere groepen er niet bij mogen komen. Ik heb nooit meegemaakt dat er ruzie is geweest over een bepaalde plek. Iedereen mag komen. Maar ik kan me voorstellen dat sommige Turkse mannen uit Kanaleneiland een andere plek gaan zoeken. Zij vinden het leuk om bij elkaar te zijn.'

Over de invloed van de Marokkaanse cultuur op de besteding van hun vrije tijd zijn de jonge mannen wat laconiek. 'Wij mogen zelf bepalen wat we doen en waar we naartoe gaan.' Met andere woorden, de Marokkaanse cultuur legt hun wat betreft vrijetijdsbesteding geen beperkingen op. Waarschijnlijk wordt de persoonlijke vrijheid in vrijetijdsbesteding van deze mannen juist positief beïnvloed door de Marokkaanse cultuur. Deze mannen worden door de ouders bewust vrij opgevoed. Dit verschilt sterk met Marokkaanse vrouwen. De Marokkaanse cultuur heeft, volgens de respondenten, wel invloed op de vrijetijdsbesteding van Marokkaanse vrou-

wen. 'Zij worden vaak streng gecontroleerd door de ouders. En terecht ook. Want vrouwen zijn makkelijke slachtoffers.' De jonge mannen melden dan ook dat ze Marokkaanse meisjes doorgaans niet treffen in de stedelijke openbare ruimte. En als ze hen tegenkomen, kunnen zij hen niet zonder meer benaderen: 'Bovendien moet je altijd voorzichtig zijn met Marokkaanse meisjes uit de buurt. Als je hen lastig valt, krijg je ruzie met hun ouders of broers.'

In hun vrije tijd ontmoeten de geïnterviewde Marokkaanse vaders voornamelijk andere Marokkaanse mannen. Vrienden ontmoeten elkaar soms spontaan in cafés waar ze regelmatig komen. Vaak wordt er echter vooraf afgesproken om gezamenlijk ergens naar toe te gaan, of om elkaar ergens te ontmoeten. In de buurt komen de mannen buiten voornamelijk Turken en Marokkanen tegen, en soms andere buurtbewoners zoals Surinamers en Somaliërs. De contacten met andere etnische groepen zijn erg oppervlakkig, aldus de Marokkaanse vaders. Er is geen gelegenheid om met elkaar te praten en zodoende blijft het vaak bij het ontmoeten en/of elkaar zien. 'In de wijk zijn er geen gelegenheden waar je de tijd hebt om kennis te maken met andere mensen dan de Marokkanen.' Een uitzondering hierop vormt het winkelcentrum: 'In het winkelcentrum zie je andere mensen. Maar dat is altijd zo bij een winkelcentrum. Daar komen op zaterdag en donderdagavond altijd mensen van buiten de wijk boodschappen doen.'

Een vader brengt in de zomer weleens vrije tijd door met zijn buurman: 'In de zomer spreek ik vaak met mijn buurman af. We nemen onze kinderen mee en gaan naar een speeltuin.'

De invloed van de Marokkaanse cultuur op de vrijetijdsbesteding uit zich met name in de scheiding tussen mannen en vrouwen. Zo gaan deze Marokkaanse mannen niet naar plekken waar veel vrouwen met hun kinderen komen: 'Als je in Kanaleneiland kijkt, heb je een aantal plekken waar kinderen kunnen spelen. En daar zie je ook heel veel Marokkaanse en Turkse moeders. Als volwassen man ga ik niet naar die plekken toe. Mijn vrouw wel.' Een respondent licht deze scheiding als volgt toe: 'In onze Marokkaanse cultuur hoort het niet dat je temidden van vreemde vrouwen gaat zitten of zelfs in de buurt komt. Ik denk dat Marokkaanse vrouwen het prettig vinden als zij ergens apart zitten zonder dat vreemde mannen in de buurt zijn. Ik vind dat zij ook gelijk hebben. Het hoort niet dat Marokkaanse mannen en vrouwen met elkaar mengen.' Activiteiten buitenshuis, worden dan ook meer met vrienden dan met het eigen gezin ondernomen.

De jonge alleenstaande Marokkaanse vrouwen brengen hun beperkte vrije tijd voornamelijk door met vriendinnen en binnen het eigen gezin. Er is sprake van een ruimtelijke scheiding in de omgang met deze beide groepen. Zo wordt de tijd met het gezin met name binnenshuis doorgebracht. Met vriendinnen daarentegen behoort het bezoek van het centrum of winkelcentrum en het bij iemand thuis recreëren tot de meest voorkomende vorm van vrijetijdsbesteding.

Voordat de jonge vrouwen iets kunnen ondernemen in hun vrije tijd, dient altijd overlegd te worden met hun ouders. De respondenten geven aan overdag, en zeker in het weekend, mak-

kelijk toestemming van hun ouders te krijgen. 's Avonds mogen ze echter geen activiteiten buitenshuis te ondernemen, en zeker niet zomaar op straat lopen. Het bezoeken van een buurthuis wordt niet door alle ouders goed gevonden: 'Ik mag niet van mijn ouders zomaar naar een buurthuis. Ze willen liever dat ik naar mijn vriendin ga, maar niet naar een buurthuis. Naar een toneelgroep in de binnenstad mag van mijn ouders helemaal niet. Bovendien kost het ook een hoop geld.'

Vooraf in de zomer gaat men frequent naar buiten, bijvoorbeeld de stad in of naar een winkelcentrum in de buurt. Met mooi weer gaan een paar jonge vrouwen vaak op zondagmiddag naar een parkje waar veel andere mensen, met name vrouwen, komen: 'Meestal ga ik samen met mijn moeder en zusjes naar een park, zoals het Julianapark in Zuilen. Maar dat doen we pas als het mooi weer is en bovendien als mijn vader nog tijd heeft. Want hij brengt ons vaak daar naartoe.' In de winter, en met slecht weer, gaat men vaak bij iemand thuis zitten. Als de vrouwen op stap gaan met vriendinnen recreëren ze voornamelijk op plekken waar ook veel andere mensen komen. Bij voorkeur andere Marokkaanse vrouwen uit andere wijken en steden. Het contact met mensen die ze ontmoeten in de stedelijke openbare ruimte is gewoonlijk oppervlakkig. Het contact wordt echter duidelijk gewaardeerd: 'In het winkelcentrum kom ik weleens oude vriendinnen tegen die bij mij in de klas zaten. Ik kom dan ook mensen tegen die ik heel lang niet heb gezien en gesproken. Het is leuk om ze weer te zien.'

Als de jonge vrouwen in hun eigen woonwijk recreëren in de openbare stedelijke ruimte, komen ze uitsluitend allochtonen tegen. De Nederlanders die ze ontmoeten zijn voornamelijk oudere mensen, aldus de vrouwen: 'In Kanaleneiland wonen alleen maar buitenlandse mensen en bijna geen Nederlandse mensen. Als ik Nederlandse mensen tegenkom, zijn dat meestal oudere mensen.' Opgemerkt wordt dat de enkele Nederlanders die in dezelfde wijk wonen, maar zelden buiten in de openbare ruimte komen. Sommige respondenten vinden het jammer dat er maar weinig Nederlanders in hun wijk wonen: 'Het zou leuk zijn als in Kanaleneiland een groot en mooi park wordt gebouwd zodat Hollanders ook hierheen komen. We hebben hier niks dat Hollanders aantrekt.'

Deze vrouwen voelen zich niet overal even veilig of op hun gemak. Naast bepaalde plekken waar veel of alleen maar mannen komen, ontwijken ze ook locaties waar veel drugsverslaafden komen. Zoals bepaalde plekken op Hoog Catharijne en Kanaleneiland. 'Ik durf niet naar die plaatsen te gaan en helemaal niet alleen.' Een van de jonge vrouwen vormt hierop een uitzondering: 'Voor mij maakt het niet uit. Ik ga weleens naar het Julianapark in Zuilen en daar komen mannen, vrouwen, Hollanders, Marokkanen en Turken. Maar daar komen ook nog alcoholisten en drugsverslaafden. Zolang ze van mij afblijven, vind ik het goed.'

De Marokkaanse moeders ontmoeten in de stedelijke openbare ruimte voornamelijk andere Marokkaanse vrouwen. De band met deze vrouwen is hecht en de meeste van deze vrouwen behoren ook tot hun vrienden-, dan wel kennissenkring. Spontaan vinden deze ontmoetingen niet zo vaak plaats: vooraf wordt afgesproken om gezamenlijk ergens heen te gaan. Bijvoorbeeld naar het winkelcentrum, naar de markt of het schoolplein. Schoolpleinen vormen voor deze vrouwen een belangrijke ontmoetingsplaats om afspraken te maken met andere (Marokkaanse) vrouwen. Een van de vrouwen geeft in haar vrije tijd soms de voorkeur aan plaatsen waar niet iedereen haar kent.

De besteding van tijd buitenshuis wordt beïnvloed door de Marokkaanse cultuur, zo zeggen de vrouwen. Ze zijn voor activiteiten buiten de eigen wijk en stad afhankelijk van hun man: 'Als ik naar de binnenstad of naar een andere stad wil ben ik afhankelijk van de tijd die ik heb en ook van de wil van mijn man. Weggaan en mijn man en kinderen thuis laten, doe ik niet zomaar. Meisjes hoeven misschien alleen toestemming te vragen aan hun ouders.' Bovendien behoort recreatie buitenshuis nuttig voor het gezin te zijn: 'Ik mag wel ergens naartoe, maar het moet echt overdag en ook noodzakelijk en belangrijk zijn. Bijvoorbeeld boodschappen doen of met de kinderen naar de speeltuin.' 's Avond horen de vrouwen niet alleen naar buiten te gaan: 'Ik vind het niet goed dat een vrouw of een meisje 's avonds alleen op straat rondloopt. Als ik dat zou gaan doen, dan zouden mijn familie en man het niet goed vinden.'

De moeders trekken in hun vrije tijd vooral op met andere vrouwen: 'Ik ga af en toe met de kinderen naar de speeltuin. Altijd zonder mijn man. Hij gaat ergens anders naartoe. Ik ga met de kinderen en met andere Marokkaanse vrouwen ergens zitten praten, terwijl de kinderen aan het spelen zijn.' De Marokkaanse cultuur speelt een belangrijke rol bij deze seksescheiding: 'In onze cultuur mogen we niet mengen met mannen.' Zodoende vinden de vrouwen het niet leuk als er ook mannen in de speeltuin of het park komen. Als ze toch komen dan gaan ze meestal ver van de vrouwen vandaan zitten. Men voelt zich het prettigst als er alleen vrouwen zijn.

Tijdens schooltijd hebben sommige vrouwen de mogelijkheid om alleen met vriendinnen wat te ondernemen: 'Ik spreek altijd met mijn vriendinnen af. Meestal doen we dat wanneer wij de kinderen naar school hebben gebracht. Wij gaan even naar het winkelcentrum of op vrijdag naar de markt.' Buiten schooltijd zijn de moeders altijd vergezeld van hun kinderen: 'Als ik iets buiten het huis wil gaan doen, bijvoorbeeld naar de winkel op zaterdag, dan moet ik ook de kinderen meenemen. Winkelen met kinderen is soms leuk en soms niet.'

HOOGOPGELEIDE MAROKKANEN

De alleenstaande jonge Marokkaanse *mannen* trekken in hun vrije tijd, met name in het weekend, veel op met hun Marokkaanse vrienden. Deze vrienden vormen een hechte groep. In de openbare stedelijke ruimte wordt gevoetbald of bijvoorbeeld samen gewinkeld. Met hun familie wordt soms een park bezocht.

De drie respondenten die studeren brengen hun vrije tijd daarnaast door met studiegenoten, die verschillende etnische achtergronden hebben. Met deze studievrienden lijken ze regelmatig horecagelegenheden te bezoeken. Vooral studentenfeesten en studentencafés behoren tot de favoriete locaties. Tijdens het uitgaan met deze groep ontmoeten ze veel onbekende mensen en wordt er ook regelmatig kennisgemaakt met andere studenten. Het ontmoeten van andere studenten (culturen, nationaliteiten) speelt hierbij een belangrijke rol: 'Als je naar studentenfeesten gaat, maak je altijd kennis met andere studenten. Dat kunnen allochtone studenten zijn maar zeker ook autochtone studenten. Of je komt ze later tegen tijdens een bepaald college. Je houdt wel contacten.'

Twee van de jonge mannen hebben een baan. Onder hun collegae zijn verschillende etniciteiten vertegenwoordigd: 'Dat zijn zowel Marokkanen, Turken als ook mensen met andere nationaliteiten zoals Surinamers.' Soms wordt samen de vrije tijd doorgebracht: 'Doordeweeks, als het mooi weer is, ga ik af en toe met mijn collegae ergens op een terras zitten na de werkdagen.'

Aangezien ze hun vrije tijd ook buiten hun woonwijk doorbrengen, treffen ze regelmatig nieuwe mensen: 'Omdat ik mijn vrije tijd meestal buiten de wijk waar ik woon doorbreng, kom ik altijd nieuwe mensen tegen. Met sommigen maak ik kennis en met sommigen niet. Het is afhankelijk van de persoon die je tegenkomt.'

De invloed van de Marokkaanse cultuur op hun vrijetijdsbesteding is, volgens deze groep, minimaal. Ze bepalen zelf wat ze doen, met wie ze omgaan en wanneer en waar ze uitgaan. Ook het feit dat ze nog bij hun ouders wonen doet aan deze vrijheid geen afbreuk: 'Ook al woon je nog thuis bij je ouders. Bij jongens, zoals in mijn geval, maken mijn ouders daar geen probleem van.'

In de openbare stedelijke ruimte is er een aantal plaatsen waar de jonge mannen liever niet komen. Ze spreken dan over de algemeen bekende onveilige plaatsen in de eigen buurt of in de stad. Plekken waar bijvoorbeeld drugs worden verhandeld of gebruikt, of bijvoorbeeld cafés waar skinheads of gabbers komen.

Bij het gebruik van de openbare stedelijke ruimte en voorzieningen staat bij de hoogopgeleide vaders het recreëren met het gezin of andere met familie centraal: 'Bij een getrouwd stel wordt de invulling van vrije tijd meestal bepaald door de vrouw en de kinderen. Als je vrijgezel bent,

hoef je geen rekening te houden met anderen,' en: 'Kinderen verwachten altijd iets leuks in het weekeinde. Meestal ga ik samen met mijn vrouw en kinderen buiten de stad winkelen en iets leuks voor de kinderen kopen.'

Soms wordt in de vrije tijd samen met collegae, die verschillende etniciteiten hebben, wat ondernomen. Dit vindt vrijwel nooit in het weekend plaats, maar af en toe doordeweeks. Het gezamenlijk bezoeken van horecagelegenheden is de meest voorkomende vorm van vrijetijdsbesteding.

Voor de vaders geldt dat de openbare stedelijke ruimte niet een plek is om andere mensen te ontmoeten of nieuwe vrienden te maken. Men ziet wel andere mensen maar er is geen sprake van interactie: 'Iedereen is bezig met zijn eigen kinderen en zijn vrouw.' Er wordt soms wel naar elkaar gegroet, maar daar blijft het ook bij. Eén man geeft een voorbeeld van een uitzonderlijke ontmoeting: 'Het is bij ons een keer voorgekomen dat we een nieuw Marokkaans gezin hebben leren kennen. Doordat onze kinderen met andere kinderen samen aan het spelen waren, zijn wij in contact gekomen en hebben wij kennisgemaakt met de ouders van die kinderen.'

De Marokkaanse vaders voelen zich overal veilig in de stedelijke openbare ruimte. Enkele mannen mijden plekken vanwege de aanwezigheid van veel landgenoten en de daarmee samenhangende sociale controle: 'Bij zulke plekken voel ik me niet vrij om te doen wat ik wil, vooral als ik samen ben met mijn vrouw,' en: 'Er zijn te veel landgenoten in Kanaleneiland. Ik wil mijn kinderen daar niet laten opgroeien.' Voor een andere man is het treffen van landgenoten, bijvoorbeeld bij Marokkaanse concerten, geen probleem. Een respondent meldt dat hij plekken mijdt waar veel 'ondeugdelijke' Marokkaanse jongeren komen: 'Zij vertonen vaak onfatsoenlijk gedrag waardoor ik geïrriteerd raak. Ik houd niet van zulke jongens die a-sociaal gedrag vertonen tegen wie dan ook. Zij lopen te treiteren en verzieken vaak de sfeer.'

De hoogopgeleide alleenstaande Marokkaanse *vrouwen* brengen veel vrije tijd met hun Marokkaanse vriendinnen door: 'Ik ga meestal met mijn Marokkaanse vriendinnen om.' Samen worden bijeenkomsten van Marokkaanse studentenverenigingen bezocht: 'Daar tref ik andere mensen die ook studenten zijn en die ik goed ken.' Ook worden daar nieuwe contacten opgedaan: 'Vaak maak ik kennis met die mensen.'

In de openbare stedelijke ruimte is hier veel minder sprake van: 'Als ik naar de binnenstad ga om te winkelen, maak ik weinig kennis met andere mensen. Soms komt het weleens voor dat ik mijn vriendin tegenkom met haar vriendin die ik niet ken. Dan maak ik daar wel kennis mee.' Een andere vrouw vertelt: 'Er zijn weinig gelegenheden waar je nieuwe mensen leert kennen, met name van andere nationaliteiten. Terrasjes zijn wel plekken waar veel mensen komen. Maar het is niet makkelijk om snel iemand te leren kennen en laat staan nog een vriendschapsrelatie op te bouwen.'

De school- of studievrienden van de jonge vrouwen bestaan uit vrouwen van verschillende culturele origine. Veel Nederlandse vriendinnen hebben ze op school leren kennen: 'Op school heb ik veel Nederlandse vrienden maar daarbuiten heb ik meestal Marokkaanse vrienden.' Samen worden door enkele vrouwen bijvoorbeeld algemene studentenfeesten bezocht: 'Dat vind ik ook wel leuk en ik ga er meestal wel naartoe. Maar wel samen met mijn Marokkaanse en Nederlandse medestudenten en vriendinnen.' Wat opvalt is dat het contact met hun Marokkaanse vriendinnen intensiever is dan met Nederlandse vriendinnen.

De vrijetijdsbesteding van de hoogopgeleide jonge vrouwen wordt naar eigen zeggen beïnvloed door de Marokkaanse cultuur. De invloed lijkt wel minder te zijn dan bij lager opgeleide Marokkaanse vrouwen. Zo zeggen de hoogopgeleide vrouwen minder belast te worden met huishoudelijke taken. Tevens beschikken zij over meer ruimtelijke vrijheid in hun vrijetijdsgedrag. Een bezoek aan een andere stad is bijvoorbeeld geen probleem. Wel blijkt er een aantal beperkingen te zijn: 'Voor ons als Marokkaanse meisjes zijn er weinig plaatsen waar we terecht kunnen. Alleen winkelcentra. Er is geen plek waar je ook andere Marokkaanse studenten tegenkomt. Naar Nederlandse studenten kroegen mogen we niet van onze ouders. Ik mag tenminste niet van mijn ouders naar plekken waar alcohol wordt geschonken.' Tegenover hun ouders zijn de meesten verplicht om aan te geven waar ze naartoe gaan en hoe laat ze thuis zijn: 'Mijn ouders zouden het niet leuk vinden als ik zonder het hen te vertellen overal heenging.' Deze ouderlijke toestemming speelt ook een belangrijke rol in de keuze.

Een kenmerk van deze groep is dat de mannen zeer selectief zijn in hun keuze waar ze naartoe gaan in de vrije tijd. Openbare plekken worden bewust gekozen. Een gevoel van veiligheid speelt hierbij een belangrijke rol. Feesten waarvan ze de organisator kennen, waar niet te veel mannen komen en waar geen alcohol geschonken wordt, hebben de voorkeur. Bovendien gaan ze nooit alleen, maar altijd met één of meer vriendinnen op stap. Twee jonge vrouwen kiezen in hun vrije tijd het liefst plaatsen waar ze geen of weinig bekenden tegenkomen: 'Plekken waar veel sociale controle is, vind ik niks. Daarom ga ik liever naar plaatsen buiten onze wijk,' en: 'Plekken waar iedereen je kent, zijn niet meer leuk. Je hoeft maar iets te doen, of je zit met iemand te praten, dan weten je ouders het al. Ik heb liever plaatsen waar weinig bekenden komen.'

Bepaalde plekken in de buurt waar veel Marokkaanse jongeren rondhangen vermijden ze liever: 'In Hoograven bij de Oelan. Daar hangen dag en nacht veel Marokkaanse jongeren. Zij vertonen vaak agressief gedrag. Ik zou daar niet in mijn eentje 's avonds langs lopen. Ze zullen je als meisje altijd lastig vallen en je krijgt van alles te horen.'

De hoogopgeleide Marokkaanse moeders brengen hun vrije tijd vooral door met hun man en kinderen: 'Mijn vrije tijd wordt bepaald door mijn kind.' Een vrouw heeft via haar werk contact met mensen van verschillende etnische achtergronden. Maar buiten haar werk bestaat haar sociale netwerk vooral uit Marokkaanse familieleden en kennissen.

De vrouwen geven allen aan in hun vrije tijd regelmatig mensen van een andere etnische afkomst tegen te komen: autochtone Nederlanders, Turken, Surinamers, Antillianen etc.. Deze ontmoetingen zijn over het algemeen niet erg diepgaand. Het blijft bij een oppervlakkig praatje. Autochtone Nederlanders ontmoeten ze bijvoorbeeld in de schouwburg, in parken, de dierentuin of op straat: 'Je ziet ze daar wandelen of met hun kinderen spelen. We zien elkaar en soms begroet ik iemand. Maar ik heb nooit met iemand uitvoerig gesproken of kennism gemaakt.' Voor één moeder is het schoolplein een plaats waar ze moeders met een andere culturele achtergrond ontmoet: 'Onze wijk (Leidsche Rijn) is pas nieuw. Het komt vaak voor dat ik andere mensen tegenkom en met hen kennismaak. Dat zijn vooral moeders die ik op het schoolplein tegenkom. Dat is logisch want we zijn bijna allemaal nieuwe bewoners.' Het gebrek aan ontmoetingsmogelijkheden wordt niet betreurd: alle drie de moeders geven in hun vrije tijd de voorkeur aan een plek waar geen of weinig bekenden zijn.

De invloed van de Marokkaanse cultuur op de vrijetijdsbesteding, is volgens een respondent bij hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen minder dan bij laagopgeleide vrouwen: 'Beperkingen vanuit het gezin komen meestal voor bij laagopgeleide vrouwen en mannen. Ik denk dat Marokkaanse mannen en vrouwen die een hoge studie achter de rug hebben, meestal net zoals Nederlanders zijn. Volgens mij zijn er geen culturele redenen die hun vrije tijd zou beperken.' Volgens dezelfde vrouw bestaat er wel één duidelijk onderscheid: 'In onze cultuur kunnen we de gasten niet wegsturen zoals bij de meeste Nederlanders wel het geval is. In onze cultuur kunnen we gasten en families niet wegsturen ook al hebben zij zich niet eerder aangekondigd. En ook al gaat het ten koste van onze vrije tijd.' Een andere moeder meldt: 'Marokkaanse vrouwen mijden vaak plekken waar veel en alleen mannen komen en plekken waar alcoholisten en verslaafden komen.' Een andere vrouw verkiest familiefeesten, zoals trouwfeesten of het geboortefeest van een baby, boven muziek- of grote feesten.

Over de sociale (on)veiligheid van openbare plekken zijn de meningen verdeeld. Sommige geïnterviewde vrouwen voelen zich overal welkom. Een andere vrouw vermijdt echter bewust plekken waar junkies komen en waar veel Marokkaanse jongeren hangen: 'Deze jongeren roken en drinken bier. Dat is geen gezicht en ook geen goed voorbeeld voor kinderen.'

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Vrijwel alle groepen gaan in de openbare ruimte vaak tot heel vaak om met andere Marokkaanse mensen. Laagopgeleide Marokkaanse mannen en vrouwen trekken vrijwel niet op met mensen van een andere culturele origine. Voor alle andere groepen geldt, en met name voor de hoogopgeleide mannen, dat ze in hun vrije tijd wel contact hebben met mensen van andere culturele origine, maar dat dit doorgaans zeer oppervlakkig blijft. Alleen ongetrouwde hoogopgeleide mannen en vrouwen onderhouden meer intensieve contacten met vrienden met een andere culturele achtergrond.

In hun eigen woonwijk ontmoeten nagenoeg alle respondenten niet of nauwelijks autochtone Nederlanders. De reden hiervoor is niet dat mensen elkaar ontlopen: er wonen domweg nauwelijks autochtonen in de wijk. Er is dus geen sprake van sociale uitsluiting maar eerder van een gebrek aan interactiemogelijkheden. Meerdere mensen ontwijken plekken waar drugsverslaafden verkeren. Deze plaatsen worden namelijk niet als veilig ervaren.

De Marokkaanse cultuur blijkt vooral voor vrouwen van invloed te zijn op het gebruik van openbare stedelijke ruimte. Vooral de laagopgeleide vrouwen, zowel getrouwd als ongetrouwd, worden er sterk door beïnvloed. Dit uit zich onder andere door hun zeer beperkte gebruik van de binnenstad en de seksescheiding in de openbare ruimte in de eigen woonomgeving: plaatsen waar vooral mannen zijn worden gemeden. De vrouwen zijn in hun vrije tijd nagenoeg altijd vergezeld van andere vrouwen: dit vinden zij gezellig maar het geeft hen ook een veilig gevoel. Alleen wordt weinig ondernomen. De Marokkaanse cultuur heeft ook invloed op de hoogopgeleide vrouwen, maar in mindere mate. Voor mannen geldt, met name voor de ongetrouwden onder hen, dat de Marokkaanse cultuur hen veel vrijheid biedt. Plaatsen waar veel Marokkaanse vrouwen verblijven, zoeken ze echter niet op.

Bij de hoogopgeleide Marokkanen valt op dat de vaders en de alleenstaande jonge vrouwen expliciet aangegeven dat zij plaatsen opzoeken waar ze (relatief) anoniem kunnen verblijven. Het ontlopen van sociale controle speelt hierbij een belangrijke rol. Rondhangende Marokkaanse jongeren zijn voor hoogopgeleide vrouwen een reden om op bepaalde plaatsen niet te komen. De laagopgeleide alleenstaande mannen prefereren op hun beurt plaatsen waar geen kleine kinderen aanwezig zijn.

3.5 Intrinsieke betekenissen van vrijetijdsgedrag in de stedelijke openbare ruimte

Inleiding

Aan de 31 Marokkaanse respondenten is gevraagd waarom zij hun vrije tijd in de openbare stedelijke ruimte doorbrengen. Oftewel: wat zijn hun motieven hierachter? Hieronder wordt een overzicht geboden van de redenen die zij hiervoor aangeven.

LAAGOPGELEIDE MAROKKANEN

Vrijwel alle alleenstaande laagopgeleide jonge Marokkaanse *mannen* geven aan dat het ontmoeten van hun Marokkaanse vrienden het belangrijkste motief is om gebruik te maken van de openbare stedelijke ruimte: 'Het is leuk om na schooltijd andere vrienden op te zoeken en meestal treffen we elkaar op de hoek van de straat,' en: 'Thuis kun je toch niet je vrienden ontmoeten. Buiten heb je alle vrijheid en gezelligheid.' Tijdens dergelijke ontmoetingen wordt veel informatie uitgewisseld: 'Je hoort veel. Vooral als er iets in de buurt is gebeurd, zoals een ruzie of als een bekende door de politie is aangehouden.' Ze zien elkaar op verschillende plekken in hun eigen of in andere buurten. De binnenstad of Hoog Catharijne bezoeken ze om een andere reden: 'Daar kom je niet alleen Marokkaanse mannen tegen maar ook Marokkaanse, Nederlandse en Surinaamse vrouwen.'

Ook voor de getrouwde mannen met kinderen is het ontmoeten van andere Marokkaanse mannen de belangrijkste reden om in de openbare stedelijke ruimte te verblijven. Ze vinden het prettig om in de vrije tijd met andere Marokkaanse vrienden te kaarten en te kletsen. Ook het ontmoeten van andere mensen in de openbare ruimtes wordt als prettig ervaren. Dit kunnen bekenden zijn, kennissen en familie, maar ook onbekenden.

Mooi weer heeft een positieve invloed op het gebruik van de openbare ruimte. Van de zon wordt genoten: 'Het geeft mij een vakantiegevoel.' Daarnaast wordt het belangrijk gevonden dat hun kinderen veel tijd buiten doorbrengen: 'Het is goed voor kinderen om buiten te spelen. Goed voor hun gezondheid.'

Het optrekken met vriendinnen is het belangrijkste motief van de jonge alleenstaande meiden om in de openbare stedelijke ruimte te recreëren: 'Wat moet je de hele dag thuis doen op de derde verdieping? Ik ga liever met mijn vriendinnen naar de binnenstad en gezellig iets kopen.' Het samen met de familie, het gezin, besteden van de vrije tijd lijkt meer binnenshuis plaats te

vinden. Ook het ontmoeten van nieuwe en andere mensen dan de bewoners uit de buurt wordt als motief benoemt. Mooi weer en de aanwezigheid van veel andere vrouwen en mannen zijn belangrijke motivaties om naar buiten te gaan.

Sporten behoort niet tot de redenen om naar buiten te gaan. Dit komt onder andere door het gebrek aan sportmogelijkheden voor vrouwen. Volgens de respondenten zijn er meer mogelijkheden voor mannen. Ook blijken ze niet zoveel interesse te hebben in sport, ze gaan veel liever winkelen of tv kijken, zo zeggen ze.

De laagopgeleide Marokkaanse moeders gebruiken de openbare stedelijke ruimte om andere vrouwen te ontmoeten en om zich te ontspannen: 'Het is goed voor ons als moeders. Wij komen bij elkaar en kunnen gezellig praten,' en: 'Het is zeker belangrijk voor ons om te ontspannen.' Ontmoetingen met andere moeders leveren veel informatie op: 'Maar als ik de kinderen van school ophaal, praat ik vaak met andere moeders op het schoolplein over alles. Dat is ook belangrijk, want je hoort heel veel.' In de zomer genieten de vrouwen van het mooie weer.

Een ander motief om vrije tijd buitenshuis te besteden is dat de vrouwen het belangrijk vinden voor hun kinderen: 'Ik ga naar buiten met de kinderen omdat het goed voor ze is,' en: 'Vooral voor de kinderen is het heel belangrijk.' Aangezien de moeders hun vrije tijd vrijwel altijd met hun kinderen doorbrengen, heeft de besteding van tijd in de openbare ruimte voor deze vrouwen een dubbele betekenis. Namelijk (1) het opvoeden van de kinderen en (2) het onderhouden van sociale contacten met andere Marokkaanse vrouwen. Aan beide wordt door de vrouwen veel waarde gehecht.

HOOGOPGELEIDE MAROKKANEN

Gezelligheid en ontspanning zijn de belangrijkste motieven van alleenstaande jonge Marokkaanse *mannen* om gebruik te maken van openbare stedelijke ruimte. Vooral na werk of studie zoeken de mannen ontspanning om stress te voorkomen. Daarnaast wordt het gezamenlijk doorbrengen van de vrije tijd nuttig geacht om sociale contacten te verdiepen: 'En het versterkt ook banden met je vrienden en met je collega's.' Het ontmoeten van zowel bekende als onbekende mensen wordt als prettig ervaren.

Vrijtijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte heeft een positieve invloed op het gezin, zo is de overtuiging van de hoogopgeleide vaders. Ze vinden het belangrijk om met het gezin activiteiten in de openbare ruimte te ondernemen, zowel voor de gezelligheid, als ook voor het fysieke en psychische welzijn van de kinderen: 'Buiten is het veel gezelliger. Vooral bij mooi weer is het nog veel leuker om in de openlucht iets met je gezin te doen in plaats van thuis te

blijven. Het is ook belangrijk voor onze kinderen. Zij krijgen meer ruimte om te spelen dan wanneer ze thuis zitten.'

Voor enkele mannen geldt dat zij in de openbare stedelijke ruimte met name plekken zoeken waar ze hun vrije tijd kunnen besteden zonder (al te veel) sociale controle van landgenoten.

De alleenstaande jonge Marokkaanse vrouwen hebben verschillende motieven om gebruik te maken van de openbare stedelijke ruimte. De buitenruimte biedt de mogelijkheid tot ontspanning en afleiding. Om de drukte van thuis te ontvluchten en bijvoorbeeld tijdens de voorbereiding van tentamens. Daarnaast kunnen ze er samen met veelal hun vriendinnen, en in mindere mate met onbekenden, een gezellige tijd doorbrengen. In de openbare stedelijke ruimte is het verder mogelijk om de anonimiteit op te zoeken. De jonge vrouwen zoeken, vergezeld van hun vriendinnen, plaatsen op waar ze niet teveel bekenden tegenkomen. Dit is een van de redenen waarom ze hun vrije tijd voor een groot deel buiten hun eigen wijk of buurt doorbrengen.

De voornaamste redenen van de hoogopgeleide moeders om gebruik te maken van de openbare ruimtes hebben veelal met hun kinderen te maken: 'iets leuks doen met de kinderen,' 'Kinderen laten spelen in de natuur,' en: 'Vooral in de zomer met de kinderen van het mooie weer genieten.' Daarnaast is persoonlijke ontspanning ook een belangrijke motief. Dit doen de Marokkaanse vrouwen onder andere door met andere Marokkaanse vrouwen te kletsen: 'gezellig met elkaar over leuke onderwerpen praten.' Ook de hoogopgeleide moeders kiezen in de openbare stedelijke buitenruimte voor plekken waar ze enigszins anoniem in kunnen verblijven: 'Ik kies liever plekken waar inderdaad weinig bekenden komen.'

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

De aanwezigheid van vrienden in openbare stedelijke ruimte speelt vooral bij de laagopgeleide Marokkaanse mannen een zeer belangrijke rol. De andere groepen respondenten hechten ook waarde aan de aanwezigheid van vrienden, maar in mindere mate. Voor vrouwen speelt voornamelijk de aanwezigheid van veel andere mensen een belangrijke rol, en dan met name bij de laagopgeleide vrouwen.

Een interessante motief van hoogopgeleide Marokkanen om vrije tijd in de openbare stedelijke ruimte door te brengen is het ontlopen van sociale controle van landgenoten. Meerdere respondenten melden namelijk dat zij veelal de voorkeur geven aan plaatsen waar ze enigszins anoniem kunnen verblijven. Hoogopgeleide mannen zonder kinderen vormen hierop een uitzondering.

3.6 De relatie tussen fysieke aspecten en het gebruik van de stedelijke ruimte voor vrijetijdsbesteding

Inleiding

In deze paragraaf wordt de relatie onder de loep genomen tussen fysieke aspecten van de openbare stedelijke ruimte en het gebruik ervan. De verkregen informatie uit de interviews op de bovengenoemde vraag is interessant, maar niet erg uitvoerig. We maken daarom in deze paragraaf geen onderscheid meer tussen alleenstaanden en getrouwen.

LAAGOPGELEIDE MAROKKANEN

De laagopgeleide Marokkaanse *mannen* die aan het onderzoek hebben deelgenomen, zijn redelijk tevreden over de openbare stedelijke ruimte in hun buurt. Wat voor hen belangrijk is, is de aanwezigheid van voetbalpalen en een groot plein. Daarnaast wordt de voorkeur gegeven aan een plek waar verschillende groepen, mannen, vrouwen, kleine kinderen, tegelijkertijd aanwezig kunnen zijn, zonder elkaar te storen. Een aantal getrouwde mannen zou blij zijn met wat meer toezicht op bepaalde openbare plekken om vernielingen te voorkomen.

Voor de laagopgeleide Marokkaanse *vrouwen* is de veiligheid van de openbare plekken het belangrijkste motief om op een bepaalde plek te recreëren. De vrouwen voelen zich veilig op plaatsen waar veel andere mensen, met name vrouwen, zijn: 'Ik kies altijd voor plaatsen waar veel mensen komen,' 'Ik kies altijd plekken die veilig zijn en waar veel mensen komen. Het liefst waar vrouwen komen,' en: 'Je hoort vaak van mannen die kleine meisjes ontvoeren. Ik voel me pas veilig als er ook veel vrouwen aanwezig zijn.' De aanwezigheid van beveiligingspersoneel wordt als positief ervaren: 'Het winkelcentrum is veilig. Daar lopen toezichthouders rond.' Ook speeltuinen dienen veilig te zijn: 'Voor mij is het belangrijk dat de speeltuin veilig en overzichtelijk is.'

Met name voor de moeders speelt ook de nabijheid van een locatie een grote rol: 'Ik kom meestal niet verder dan Kanaleneiland.' De voorkeur gaat uit naar een locatie die zich in de directe omgeving van de woning moet bevinden, het liefst in de eigen wijk of buurt.

De alleenstaande jonge vrouwen missen in hun wijk mogelijkheden om te sporten: 'Er zijn geen speciale sportplaatsen in Kanaleneiland waar je overdag bijvoorbeeld op zondag kunt gaan sporten. De jongens hebben wel genoeg mogelijkheden, bijvoorbeeld een voetbalveldje. Meisjes hebben niks.'

Alle vrouwen zijn van mening dat de gemeente meer geld en tijd moeten besteden aan het onderhoud van de openbare stedelijke ruimte: 'Ik vind dat de gemeente de parkjes die er zijn, moet opknappen. De gemeente moet sommige dingen niet alleen opknappen maar zelfs vernieuwen. In Kanaleneiland heb je nog oude betonnen zitbanken. Dat is geen gezicht.' Ook speeltuintjes dienen opgeknapt te worden: 'Nu heb je nog oude spullen waarmee kinderen spelen.' Daarnaast zouden er meer parkjes en speeltuintjes mogen komen, aldus de vrouwen.

HOOGOPGELEIDE MAROKKANEN

Een aantal hoogopgeleide *mannen* is ronduit ontevreden over het voorzieningenaanbod in de openbare stedelijke ruimte in hun wijk: 'In mijn wijk (Kanaleneiland) is er gewoon niks,' en: 'In Lombok heb je niets.' Alle mannen hechten grote waarde aan de kwaliteit van voorzieningen. De nabijheid van die voorzieningen speelt een ondergeschikte rol: ze besteden hun vrije tijd in hun eigen stad maar ook in andere steden.

De voorkeur gaat uit naar goed onderhouden voorzieningen, zoals grote parken met schone natuur, mooi 'aangeklede' pleintjes, voetbal- en basketbalveldjes en terrasjes. Met name bij de vaders speelt veiligheid daarnaast een rol. Zo omschrijft een vader veilige speelplaatsen als 'Goed onderhouden speeltuinen waar kinderen zonder risico kunnen spelen en waar ouders rustig een terrasje kunnen nemen met toezicht op de kinderen.' Openbare ruimtes waar voorzieningen zijn vernield of verpauperd worden het liefst vermeden.

Voor de alleenstaande hoogopgeleide Marokkaanse *vrouwen* geldt dat de fysieke aspecten van de openbare ruimte onderschikt zijn aan gevoelens van sociale onveiligheid: 'Het belangrijkste voor mij is de veiligheid.' Deze jonge vrouwen voelen zich op hun gemak als ze, vergezeld van vriendinnen, naar plaatsen gaan waar veel mensen zijn. Zij voelen zich onder andere onveilig als er te veel mannen zijn. Niet altijd wordt de voorkeur gegeven aan plaatsen waar bekenden ontmoet worden. Meerdere vrouwen zoeken namelijk plaatsen op waar ze zonder sociale controle kunnen verkeren. De nabijheid van locaties speelt hierbij wederom een ondergeschikte rol.

Ook de hoogopgeleide moeders hechten veel waarde aan de kwaliteit en veiligheid van een locatie. De kwaliteit is voor deze vrouwen belangrijker dan de nabijheid. Plaatsen buiten de stad worden regelmatig bezocht. 'Plaatsen buiten de stad zijn veel schoner, mooier en gezelliger. Het kost geld, maar voor mooie plaatsen moet je betalen. Dat vind ik geen probleem.'

Door enkele moeders wordt geklaagd over slecht onderhouden openbare buitenruimte: 'Het Julianapark in Utrecht is ook een mooie plek waar je met je gezin naartoe kan. Maar dat park raakt steeds meer verpauperd. Het onderhoud laat te wensen over. De gemeente moet dit enige park in Utrecht waar ook veel Marokkaanse, Turkse en Nederlandse gezinnen komen, niet

laten verwaarlozen.' De situatie blijkt per woonwijk verschillend te zijn. Een moeder die in Kanaleneiland woont is ronduit ontevreden: 'Alle speeltuinen zijn vernield en bovendien zijn die altijd smerig en onveilig. Mensen gooien daar vaak kapotte bierflessen en je treft daar ook gebruikte naalden van verslaafden. Ik ga nooit met mijn kind naar zulke speeltuinen in Kanaleneiland. Speeltuinen in de wijken worden vooral in de zomer altijd druk bezocht. De speeltuinen zijn te klein en er zijn teveel bezoekers. Vooral moeders en kinderen. Ook het onderhoud en de speelvoorzieningen zijn ouderwets.' De moeder die in een nieuwbouwwijk woont schetst echter een ander beeld: 'In Leidsche Rijn is het gelukkig nog schoon en mooi.' Ook daar verwacht ze echter een toenemende drukte omdat er steeds meer gezinnen komen wonen.

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Het thema dat in deze paragraaf door nagenoeg alle groepen respondenten benadrukt is, is de veiligheid van de locaties waar ze hun vrije tijd willen besteden. De sociale veiligheid wordt met name door de vrouwen als cruciale voorwaarde gesteld: ze gaan alleen naar plekken waar niet 'teveel' mannen aanwezig zijn, maar die wel door meer mensen bezocht worden. Daarnaast wordt enkele keren de behoefte geuit aan toezicht, van bijvoorbeeld beveiligingspersoneel. De Marokkaanse ouders wijzen op de onveiligheid van sommige speeltuinen: speeltoestellen zijn verouderd, kapot of vies en soms ligt er glas of liggen er spuiten van verslaafden.

Het opleidingsniveau van de respondenten lijkt een cruciale factor voor de waardering van de openbare ruimte. Hoger opgeleide jonge Marokkaanse mannen en vrouwen hechten veel waarde aan een goede kwaliteit van de voorzieningen in openbare ruimtes en de 'aankleding' van openbare plekken in het algemeen. Deze groep Marokkanen is bereid om voor goede voorzieningen naar andere locaties te reizen en neemt de kosten daarvan op de koop toe. Lager opgeleide Marokkaanse mannen en vrouwen hebben minder oog voor de kwaliteit van voorzieningen, hoewel ook zij vinden dat de gemeente meer geld zou moeten besteden aan het stand houden van buurtpleintjes en speeltuinen in de buurt.

De nabijheid van specifieke openbare stedelijk locaties, in de directe woonomgeving van de respondent, speelt vooral bij laagopgeleide Marokkanen een prominente rol in de keuze van plekken voor vrijetijdsbesteding buitenshuis.

3.7 Conclusie/meest opvallende bevindingen

Hoeveelheid vrije tijd

Uit de voorgaande paragrafen is duidelijk geworden dat de Marokkanen met een gezin over minder vrije tijd beschikken dan degenen zonder een gezin. Met name de laagopgeleide alleenstaande mannen en de hoogopgeleide alleenstaande vrouwen geven aan (relatief) veel vrije tijd te hebben. Voor alle respondenten geldt dat de vrijetijdsbesteding met name in het weekend plaatsvindt: doordeweeks hebben ze het veelal te druk met andere bezigheden.

Eigen buurt versus de binnenstad

Laagopgeleide Marokkaanse mannen maken zeer veel gebruik van de stedelijke openbare ruimte in de eigen buurt. Voor alle andere categorieën geldt daarentegen, dat ze weinig tot zeer weinig recreëren in de openbare ruimte bij hun in de buurt. Alleen laagopgeleide vrouwen met kinderen zijn ook vaak op deze plekken te vinden.

Deze laatste groep vrouwen is juist afwezig in de binnenstad. Ze zijn de enige groep die weinig of geen gebruikmaakt van het centrum van de eigen of van een andere stad. Wat verder opvalt is dat hoogopgeleide Marokkaanse mannen en vrouwen verhoudingsgewijs veel gebruikmaken van het stadscentrum en van faciliteiten in de gehele stad. De alleenstaande vrouwen onder hen zijn hierbij duidelijk de koplopers. De binnenstad wordt zowel om functionele als recreatieve doeleinden bezocht.

De openbare stedelijke ruimte als ontmoetingsplek

De openbare stedelijke ruimte blijkt als ontmoetingsplek gebruikt te worden door mensen die elkaar doorgaans al kennen. Nieuwe contacten worden er namelijk nagenoeg niet opgedaan. Met welke bekenden brengen de Marokkaanse respondenten hun vrije tijd in deze openbare ruimte met name door? Voor (vrijwel) alle groepen geldt dat ze tijdens hun vrijetijdsbesteding het vaakst, het meest intensief en het meest duurzaam contact hebben met landgenoten van hetzelfde geslacht. Hoogopgeleide Marokkaanse mannen vormen hierop echter een uitzondering. Tijdens de vrijetijdsbesteding blijft het contact van de Marokkanen met mensen van een andere culturele origine doorgaans oppervlakkig. Contacten met eventuele collegae, medestudenten en vrienden uit andere etnische groepen (voorzover daarvan sprake is) zijn minder duurzaam en minder intens. Alleen hoogopgeleide alleenstaande mannen en vrouwen vormen hierop een uitzondering. Zij zeggen wel intensieve contacten met vrienden met een andere culturele achtergrond te hebben.

De aanwezigheid van vrienden en kennissen, maar ook onbekenden, tijdens de vrijetijdsbesteding wordt belangrijk gevonden. Vooral bij laagopgeleide mannen speelt de aanwezigheid

van vrienden (lees: landgenoten van hetzelfde geslacht) in openbare ruimtes een zeer belangrijke rol. Andere groepen hechten hier ook waarde aan, maar in mindere mate.

Anonimiteit in de openbare ruimte

Een interessant verschil tussen de hoog- en lageropgeleide Marokkaanse respondenten is het verlangen naar anonimiteit in de openbare ruimte. Voor veel hoogopgeleide Marokkanen geldt dat ze met name plekken opzoeken waar ze, vergezeld van hun vriendinnen en/of gezin, hun vrije tijd kunnen doorbrengen zonder sociale controle. Plekken waar ze (relatief) anoniem hun vrije tijd kunnen besteden hebben de voorkeur. Alleen alleenstaande hoogopgeleide mannen vormen hierop enigszins een uitzondering.

Seksesegregatie in de openbare ruimte

Alle deelnemers aan de groepsgesprekken geven aan dat er in de openbare stedelijke ruimte een scheiding bestaat tussen de vrijetijdsbesteding van Marokkaanse mannen en vrouwen. Marokkaanse vrouwen bezoeken andere plekken dan Marokkaanse mannen. Er lijkt hierbij sprake van een bewust vermijdingsgedrag: Marokkaanse mannen ontwijken plekken waar veel vrouwen of moeders komen en Marokkaanse vrouwen voelen zich niet op hun gemak op plaatsen waar veel mannen, of meer specifiek: Marokkaanse mannen, komen. Deze seksesegregatie blijkt nauw verbonden te zijn met de Marokkaanse cultuur.

Kwaliteit van voorzieningen

Het opleidingsniveau van de respondenten blijkt van invloed te zijn op de eisen die gesteld worden aan de openbare ruimte. De hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen en mannen hechten veel waarde aan een goede kwaliteit van voorzieningen en zijn ook bereid om hiervoor te reizen en te betalen. Lager opgeleiden hebben minder oog voor de kwaliteit van voorzieningen, hoewel ook zij vinden dat de gemeente meer geld zou moeten besteden aan het in stand houden van openbare plekken in de buurt.

4 Vrijtijdsbesteding van jonge Turken in de openbare ruimte

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de bevindingen uiteengezet van de groepsgesprekken met (jonge) Turkse respondenten over hun vrijtijdsbesteding in de stedelijke openbare ruimte. In paragraaf 4.2 wordt allereerst een beschrijving gegeven van de mensen die aan de gesprekken hebben deelgenomen. Vervolgens wordt hun vrijtijdsbesteding globaal beschreven (paragraaf 4.3). Hierbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan vrijtijdsbesteding in het centrum van de stad, ook wel de binnenstad genoemd. Daarna gaan we in paragraaf 4.4 na of er in de vrije tijd sprake is van uitsluitings- en/of interactieprocessen. Hierbij komt onder andere aan bod met wie de respondenten hun vrije tijd doorbrengen. Ook komt aan de orde of zij in de stedelijke openbare ruimte nieuwe contacten opdoen. Verder is gevraagd naar plekken die ze, om sociale redenen, liever mijden. In paragraaf 4.5 staan vervolgens de intrinsieke belangen en motieven van het vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte centraal. Paragraaf 4.6 gaat over de relatie tussen fysieke aspecten van de ruimte en het gebruik daarvan voor vrijtijdsbesteding. Aan het einde van het hoofdstuk worden op basis van deze beschrijvingen enkele voorlopige conclusies getrokken (paragraaf 4.7).

Voor het gehele hoofdstuk geldt dat bij iedere paragraaf allereerst gegevens gepresenteerd worden over de respondenten met een laag opleidingsniveau (maximaal mbo-niveau). Hierbij komen eerst de mannen aan bod, en vervolgens de vrouwen. Bij beide seksen wordt een onderscheid gemaakt tussen jonge respondenten die bij hun ouders inwonen, "alleenstaanden" genoemd, en respondenten die een gezin met kinderen hebben. Nadat een beeld is geschapen van de laagopgeleide Marokkanen, volgt hetzelfde stramien bij de hoogopgeleide respondenten (hbo- of wo-niveau). Iedere paragraaf wordt afgesloten met enkele conclusies.

4.2 Beschrijving van de respondenten

Inleiding

Voordat de onderzoeksgegevens gepresenteerd worden, wordt in deze paragraaf een beschrijving gegeven van de dertig Turkse respondenten die aan het onderzoek hebben deelgenomen. Aandacht wordt besteed aan onder andere hun leeftijd, opleidingsniveau, levensfase, woonplaats en belangrijkste dagelijkse bezigheid.

LAAGOPGELEIDE TURKEN

De groep alleenstaande Turkse *mannen* met een laag opleidingsniveau bestaat uit twee jongens van respectievelijk 17 en 18 jaar. Ze volgen beide een mbo-opleiding en hebben geen bijbaantje. Ze zijn in Nederland geboren en wonen bij hun ouders in Rotterdam.

De vier laagopgeleide vaders zijn getrouwd en variëren in leeftijd van 32 tot 47 jaar.² Ze hebben allemaal in Turkije op de basisschool gezeten. Een respondent heeft ook lbo gedaan. Ze hebben een fulltime baan en wonen in Utrecht.

De vier alleenstaande jonge *vrouwen* zijn respectievelijk 15, 16, 16 en 17 jaar oud. Ze wonen bij hun ouders in Rotterdam en zitten in het examenjaar van het vmbo. Ze zijn in Nederland geboren.

De vijf laagopgeleide getrouwde vrouwen bestaan uit twee verschillende groepen. De drie vrouwen met kinderen zijn 36, 36 en 23 jaar oud. Twee van hen hebben in Turkije uitsluitend de lagere school gevolgd. De derde heeft eveneens de middelbare school gedaan. Twee moeders zijn (vrijwillig) werkzaam bij een Turkse vrouwenvereniging; de andere moeder heeft geen (betaalde) baan. De respondenten zijn in Turkije geboren, maar wonen al een aantal jaren in Nederland. Een respondent is gescheiden; de andere twee zijn getrouwd. Deze respondenten wonen in Amsterdam.

² Bij de werving van de respondenten is verteld dat het om jonge vaders moest gaan. Tijdens het gesprek bleek dat sommige respondenten niet meer zo jong waren.

De twee getrouwde vrouwen die geen kinderen hebben³ zijn 22 en 24 jaar oud. Ze zijn in Nederland geboren en hebben altijd in Rotterdam gewoond. De ene respondent werkt als recreatiesportleidster; de andere vrouw heeft sinds kort geen baan meer. Tot voor kort was ze werkzaam als kapster.

HOOGOPGELEIDE TURKEN

In totaal hebben acht Turkse *mannen* met een hoog opleidingsniveau aan het onderzoek deelgenomen. De vier alleenstaande jonge mannen zijn respectievelijk 19, 19, 21 en 24 jaar oud. Ze zijn allen in Nederland geboren. Drie respondenten zijn bezig met hun hbo- of wo-studie en wonen bij hun ouders in Rotterdam. Twee van hen hebben een bijbaan in een supermarkt en een groot winkelbedrijf. Een respondent woont zelfstandig als vrijgezel in Utrecht en is werkzaam als politieagent.

De tweede groep bestaat uit vier getrouwde mannen. Twee van deze mannen hebben geen kinderen.⁴ Ze zijn 24 en 29 jaar oud en werkzaam als politieagent en commercieel manager bij een uitzendbureau. Een van hen heeft een hbo-opleiding in Utrecht gevolgd, maar is recentelijk naar Zeist verhuisd. De tweede heeft een universitaire studie afgerond en is woonachtig in Utrecht. De twee hoogopgeleide vaders uit de groep zijn 41 en 40 jaar. Ze wonen beide in Utrecht en hebben een hbo-opleiding afgerond. Ze werken respectievelijk als leraar en als beleidsmedewerker bij het ministerie van VROM.

De vier hoogopgeleide alleenstaande jonge *vrouwen* wonen in Amsterdam bij hun ouders en zijn geboren en getogen in Nederland. Hun leeftijd varieert van 17 tot 25 jaar. De jongste respondent zit in de vierde klas van de havo en heeft een bijbaantje. Een respondent combineert haar hbo-opleiding met een bijbaantje. Een andere jonge vrouw heeft haar hbo-opleiding afgerond en is op zoek naar werk. Om deze periode te overbruggen werkt ze in een supermarkt. De vierde vrouw studeert medicijnen aan de universiteit.

³ Bij de werving van de respondenten is verteld dat het om jonge moeders moest gaan. Tijdens het gesprek bleek dat er twee getrouwde respondenten zonder kinderen bij zaten. Aangezien zij precies tussen de twee verschillende groepen vallen hebben de onderzoekers het van belang geacht ook hun bijdrage mee te nemen in de analyse.

⁴ Idem noot 1 en 2.

De drie hoogopgeleide Turkse moeders zijn alle in Turkije geboren. Een van hen woont in Amsterdam; de andere twee in Utrecht. Hun leeftijd loopt uiteen van 28 tot 35 jaar. Een van de vrouwen is gescheiden en werkt als sociaal hulpverlener bij een Turkse vrouwenvereniging. De twee andere moeders zijn getrouwd, hebben de meao afgerond en zijn parttime in een supermarkt werkzaam als caissière (niet dezelfde supermarkt).

4.3 De vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte

Inleiding

In deze paragraaf wordt in grote lijnen een indruk gegeven van de vrijetijdsbesteding van de onderscheiden groepen Turkse respondenten. Hierbij komt onder meer aan de orde of zij veel dan wel weinig vrije tijd hebben. Ook wordt geschetst welke activiteiten zij zoal in de vrije tijd ondernemen in de openbare stedelijke ruimte en waar precies. Hierbij wordt, op verzoek van de opdrachtgever, speciale aandacht geschonken aan vrijetijdsbesteding in de binnenstad c.q. het centrum.

LAAGOPGELEIDE TURKEN

De twee alleenstaande jonge *mannen* met een laag opleidingsniveau geven aan veel vrije tijd te hebben. De jongens zitten allemaal op school. Elke middag na schooltijd, elke avond en een groot deel van de weekeinden zijn ze vrij: 'Ik heb na schooltijd en in de weekends nooit echt iets te doen.'

De jongens brengen hun vrije tijd meestal in de openbare stedelijke ruimte door. Hun dagelijkse bezigheden bestaan uit voetballen en een beetje rondhangen in de wijk: 'Gewoon een beetje op straat lopen en een vertrouwde plek op zoeken, een beetje zitten op bankjes en praten met vrienden.' In de zomer zijn ze minder op straat te vinden dan in de winter.

Tegenwoordig brengen ze minder tijd op straat door dan "vroeger", aldus de respondenten. Een van hen verklaart deze afname als volgt: 'Aan de ene kant neemt de belangstelling af naarmate je ouder wordt, je vindt andere dingen belangrijker. Omdat je ouder wordt ga je meer verantwoordelijkheden op je nemen en dan voetbal je niet meer op een pleintje.'

Het centrum van de stad gebruiken de jongens voornamelijk functioneel. Ze komen er als ze er wat nodig hebben of op doorreis naar een andere bestemming. Als er in de zomer festivals zijn gaan ze altijd wel even kijken: 'Het is niet zo dat ik er zeker naar toe ga, maar ik pik

altijd wel even wat mee.' Af en toe, misschien een keer per maand, bezoeken ze de binnenstad voor recreatieve doeleinden: 'Toch gaan we ook weleens met wat vrienden gewoon een beetje rondhangen, kijken of er iets te beleven is. Een beetje hangen op bankjes. Als we dorst hebben kopen we wel wat drinken, maar we gaan niet op een terras zitten of zo. We gebruiken het centrum dus ook om een beetje te "chillen".'

De getrouwde Turkse vaders hebben over het algemeen weinig vrije tijd. Ze werken fulltime en soms ook nog in het weekend. Een paar respondenten werken in ploegendienst. Ze vinden dat ze vrije tijd tekort komen: 'Doordeweeks sta ik om 5 uur 's morgens op om vervolgens 1,5 uur te rijden naar mijn werk. Dan kom ik 's middags uitgeput om vier uur thuis.'

In de zomer proberen de mannen meer vrij te nemen omdat hun kinderen dan zomervakantie hebben. In dit jaargetijde hebben ze ook meer vrije tijd dan in de winter, aangezien de dagen dan langer zijn: 'Je probeert meer te genieten van de zomerse sfeer.' Met mooi weer gaan ze naar het park. In de winter bestaat er minder behoefte om naar buiten te gaan: 'Dan gaat de middag ongemerkt voorbij. In de zomer zijn de dagen langer en ben ik meer buiten.' In deze tijd staat familiebezoek veelal centraal.

De vaders brengen hun (schaarse) vrije tijd veelal door met hun vrouw en kinderen. Zo meldt een respondent: 'Mijn gezin komt op de eerste plaats en daarna de rest.' Een andere vader vervolgt: 'Als ik vrij ben, ga ik meestal met de kinderen iets doen, bijvoorbeeld met mijn zontje naar de speeltuin.' Een andere respondent gaat in zijn vrije tijd vaak wandelen met zijn vrouw en kinderen. Tenslotte meldt een vader dat hij zijn vrije tijd meestal binnenshuis doorbrengt, met name met lezen (boeken en krant) en televisie kijken.

Sporten doen de respondenten niet veel. Een vader voetbalt een keer in de week. Een andere man houdt van wandelen en fietsen, mits het mooi weer is.

De Turkse vaders bezoeken in hun vrije tijd het *centrum*, maar niet vaak. Veelal gaan ze om te winkelen: 'Ik ga iedere maand wel één of twee keer naar de binnenstad. Op koopavond ga ik dan met mijn vrouw en kinderen met de bus naar de binnenstad.' Terrassen worden weleens bezocht, maar niet altijd in het centrum: 'Dat kan je toch ook in je eigen wijk doen, daarvoor ga ik niet helemaal naar de binnenstad.' Een vader komt wekelijks in het centrum aangezien zijn zoon daar voetbalt. Verder komt hij er zelden: hij vindt het centrum duur en in het weekend te druk.

Drie van de jonge alleenstaande *vrouwen*, het zijn vriendinnen, geven aan dat ze weinig vrije tijd hebben. Ze zitten in het examenjaar van hun VMBO en hebben schooldagen van 8.00 tot 16.00 uur. Na schooltijd maken ze huiswerk. Vooral op zaterdag en zondag hebben ze vrije tijd, al moeten ze 's zondags soms wat voor school doen. Het vierde meisje heeft daarentegen veel vrije tijd: 'Ik heb best veel vrije tijd. Ik ben gewoon op school met mijn vriendje of zo en voor de

rest doe ik niets.' Na schooltijd gaan de meeste meisjes direct naar huis. Eén meisje echter niet: 'Na schooltijd ben ik vooral met vriendinnen van school en dan blijf ik een beetje in de buurt van de school.'

Parken worden weleens bezocht om te wandelen of, in de zomer, voor een picknick: 'Dan gaan we met de hele familie en zijn we daar de hele dag. Dat is erg gezellig.' In de woonwijk van drie van de meiden is een plein dat in de zomer druk door buurtbewoners bezocht wordt: 'De mensen blijven wel tot 12.00 of tot 0.30 uur op het plein om thee te drinken en te kletsen.' De jongens spelen er voetbal; de meisjes kletsen of luisteren naar muziek op hun walkman.

De vier respondenten houden alle van winkelen. Drie van hen bezoeken hierbij verschillende winkelcentra, het vierde meisje geeft de voorkeur aan de binnenstad. Op sportgebied blijkt zwemmen favoriet te zijn: een aantal meiden gaat één keer per week zwemmen in het zwembad in de buurt. Een van hen gaat speciaal naar een uurtje waarop alleen vrouwen het zwembad bezoeken. Een meisje gaat wekelijks in het park joggen en fietst regelmatig. Een andere respondent vertelt: 'Vroeger deed ik (buiten) veel meer aan sport: fietsen voetballen, rennen, buikspieroefeningen. Nu niet meer, omdat ik het druk met school heb. Maar ik heb er eigenlijk ook geen zin meer in, ik ben erg lui. Als ik wil fietsen, dan moet ik mijn fiets eerst van de vierde etage naar beneden sjuwen. Dan ben ik al moe voor ik beneden ben.' Regelmatig wordt er samen gewandeld, in de eigen woonwijk maar ook in andere wijken. Een half uur heen en teruglopen vinden ze geen bezwaar.

Wekelijks komen de meiden in het *centrum* van de stad, om te winkelen, voor de gezelligheid of om te wandelen. Bij McDonalds gaan ze soms wat eten. Terrassen worden niet bezocht. Wel gaan ze soms binnen ergens wat drinken.

De twee getrouwde vrouwen die geen kinderen hebben, geven aan over veel vrije tijd te beschikken. Eén van hen heeft recent haar baan opgezegd: 'Het was ook veel te druk. Ik werkte zoveel en dan ook nog je huishouden er naast. Het kwam me echt tot hier. Toen ik nog thuis woonde bij mijn ouders, kwam ik thuis en het eten stond voor me klaar. Het huishouden werd gedaan en dat is nu niet het geval.' Ook de drie moeders hebben het druk met het huishouden. De beide moeders die werk combineren met de zorg voor hun kinderen, hebben nauwelijks tijd vrij: 'Eigenlijk alleen in het weekend.' De respondent die fulltime moeder is, heeft op haar beurt veel vrije tijd.

In algemene zin vindt vrijetijdsbesteding meer binnen dan buiten plaats: 'Als recreatiesportleidster maak ik veel gebruik van de pleinen op straat. Maar in mijn vrije tijd doe ik eigenlijk niet echt veel buiten.' De respondenten besteden hun vrije tijd namelijk het liefst aan sociale activiteiten, zoals familiebezoek, bezoek aan kennissen en vrienden. Twee van de getrouwde vrouwen gaan alleen naar buiten als het moet, bijvoorbeeld om boodschappen te doen of om een andere bestemming te bereiken. De openbare buitenruimte gebruiken zij dus alleen functioneel

en niet voor hun vrijetijdsbesteding. Een vrouw vormt een uitzondering: 'Ik ga vaak naar buiten. Ik vind het leuk om gebouwen te bekijken en dan naar binnen te gaan en te vragen wat ze daar doen.'

In de zomer blijken de vrouwen meer vrije tijd buiten door te brengen dan in de winter: 'Dan drinken we buiten koffie of thee bij onze ouders. Dan zit ik daar buiten met andere familie, met allemaal vrouwen.' Een andere vrouw vertelt: 'Vooral in de zomer eet ik heel vaak buiten. Dan maak ik eten en dan gaan we naar de parken om het op te eten.'

De vrijetijdsbesteding van de moeders is hoofdzakelijk gericht op de kinderen: 'Ik doe vooral dingen die mijn dochter leuk vindt. Als ze thuis wil lezen, doe ik dat. Als ze naar de speeltuin wil, doe ik dat.' De vrouwen die geen kinderen hebben, gaan in het weekend op stap: 'Bowlen, poolen of de stad in.' Ook worden er weleens cafeetjes bezocht, evenals festivals: 'Afgelopen zomer was er een festival bij de schouwburg met elk weekend een ander land als thema. Daar ben ik elke week geweest. Dat was erg leuk. Dan zaten we tot 's avonds laat op het terras. Ik vond het heerlijk daar!'. Alle vijf de vrouwen bezoeken markten. Slechts één van de vrouwen doet aan sport: ze gaat o.a. naar buiten om te zwemmen.

Vaak worden in de vrije tijd andere wijken bezocht. Bij de twee vrouwen zonder kinderen, lag dat voor hun trouwen heel anders: 'Ik had alles in de buurt. Eerst mijn school en daarna mijn werk.' Nu ze met hun mannen in een andere wijk zijn gaan wonen, komen ze nog regelmatig in hun "oude" wijk. Ook bezoeken ze nu wijken waar vrienden wonen.

Eén vrouw gaat in haar vrije tijd hooguit één keer per jaar naar het *centrum* van de stad. Ze vindt de binnenstad te druk en te duur. De vrouwen zonder kinderen bezoeken de binnenstad regelmatig: 'Elk weekend gaan we wel naar het centrum. Niet alleen om te winkelen, maar ook om te kijken naar die straatartiesten. Lekker kijken naar mensen en lekker lopen.' De beide andere vrouwen vinden met name de drukte van het centrum gezellig. Ze gaan er niet naar toe om te winkelen.

HOOGOPGELEIDE TURKEN

De vrijetijdsbesteding van de alleenstaande jonge Turkse *mannen* met een hoge opleiding vertoont onderling duidelijke verschillen. De drie mannen die studeren hebben erg weinig vrije tijd: 'Voor mij is vrije tijd echt een luxe geworden.' Ze hebben het erg druk met hun studie. Overdag gaan ze naar college, wanneer ze thuishouden moeten ze vaak nog iets voorbereiden of leren voor hun studie. In het weekend hebben sommige jongens een bijbaan. Wanneer deze respondenten hun vrije tijd vergelijken met vroeger is deze drastisch veranderd. 'Toen waren we vaak op straat te vinden en op pleinen in de wijk. We hingen toen een beetje rond en zo, we praatten met buurtgenoten. Ook gingen we vroeger vaak voetballen in de buurt.' Heel af en toe zijn de

Turkse studenten nog op het plein of in de straat te vinden. Meestal verblijven ze er echter niet lang en is er een speciale aanleiding, bijvoorbeeld een voetbaltoernooi, voor nodig. Vooral in de zomer zijn de straten en pleinen in de buurt plaatsen waar ze nog één keer per week hun vrije tijd doorbrengen. Het mooie weer is belangrijk, maar vooral de vele georganiseerde activiteiten in de buurt maken het aantrekkelijk om hun tijd daar door te brengen, zoals de buurtfeestjes, zomercarnaval, straatvoetbalcompetitie.

De jonge Turk die een baan heeft, bezoekt daarentegen eigenlijk nooit straten of pleinen. Dit heeft veel met zijn beroep, hij is politieagent, te maken. Hij probeert de plekken waar hij tijdens werktijd komt namelijk te vermijden in zijn vrije tijd. 'Je wordt gauw herkend en aangesproken door jongeren of ouderen. Dit leidt soms weleens tot confrontaties. Ik heb geen zin om jongeren waar ik in mijn werk mee in aanraking kom, ook in mijn vrije tijd te ontmoeten.' Zo-doende gaat hij vaak naar plekken waar hij "anoniem" is. Dit kan bij iemand thuis zijn of in een bepaald café, maar ook in een andere stad. Deze respondent heeft vrije tijd, maar ervaart dat niet altijd als zodanig door zijn werk en de wisselende diensten: 'Eigenlijk heb ik alleen vrije tijd als ik een paar dagen vrij ben, anders ben ik aan het rusten of met het huishouden bezig.'

De vrije tijd die de studerende respondenten hebben wordt voornamelijk in georganiseerd verband besteed, binnen de voetbalvereniging en de moskee. Voor één respondent is binnen de voetbalvereniging een speciale regeling getroffen: hij hoeft in verband met zijn studie niet altijd op de training te verschijnen om in het team te staan. De werkende respondent doet aan fitness in zijn vrije tijd. Daarnaast gaat hij naar culturele verenigingen en naar de moskee. De laatste locatie bezoekt hij om sociale redenen: 'Ik ga niet naar de moskee omdat ik moslim ben maar voor de gezelligheid.'

Uitgaan en terrasbezoek is niet aan de studerende respondenten besteed. Ze gaan haast nooit uit of naar een terras. Liever zitten ze met hun vrienden bij iemand thuis, gezellig te kletsen of televisie te kijken. Dit geldt zeker voor de winterperiode. Dit is geheel anders voor de werkende respondent. Plekken die hij bezoekt in zijn vrije tijd zijn het café, terrasjes en winkelcentra. Toen hij nog studeerde ging hij ook wel naar de disco in het centrum van de stad.

Het bezoeken van het *centrum* van de stad gebeurt door de studerende respondenten voornamelijk functioneel, dus als het echt nodig is. 'Ik kom er alleen als ik iets moet kopen of ik loop er doorheen als ik naar mijn werk ga,' en: 'Ik ga wanneer ik echt gedwongen word, ik ga niet zo alleen maar een beetje rondhangen.' In het verleden gingen de studenten wel vaker naar de binnenstad, vergezeld door een groepje Turkse vrienden. Nu gebeurt het slechts sporadisch.

De werkende respondent gaat af en toe recreatief door het centrum wandelen. Nu hij politieagent is, doet hij dat wat minder en gaat hij liever naar een andere stad om te winkelen. Hij heeft namelijk geen zin om mensen van zijn werk in zijn vrije tijd te ontmoeten.

De getrouwde mannen⁵ hebben volgens eigen zeggen weinig vrije tijd. Vanwege hun werk hebben ze alleen in het weekend tijd vrij. Een man ervaart zijn vrije tijd niet altijd als zodanig: die tijd heeft hij nodig om uit te rusten van zijn werk en huishoudelijke werkzaamheden te verrichten. In de zomer worden de mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding groter gevonden dan in de winter. Zo vertelt een vader: 'In de zomer, maar ook in de lente en herfst, heb ik meer vrije tijd. Na werktijd kan ik dan nog wat met mijn zoon gaan doen, zoals bijvoorbeeld fietsen.' In de winter blijken de mannen meer binnen te zitten.

De activiteiten die de mannen in hun vrije tijd ondernemen vertonen veel variatie. Wekelijks wordt gesport (fitness, voetbal of volleybal), de bioscoop wordt bezocht, evenals terrasjes, winkelcentra, de markt, concerten en cafés. Een respondent is natuurliefhebber en houdt van een bos- of strandwandeling. De beide vaders brengen veel tijd door met hun gezin: 'Ongeveer een keer per week ga ik met mijn zoon naar de kinderboulevard in de wijk. Daarnaast ga ik, als het weer het tenminste toelaat, regelmatig naar het park.'

De vrijetijdsbesteding van de mannen is niet wijk- of stadsgebonden. Regelmatig worden andere steden bezocht. Door de vaders wordt een paar keer per jaar ergens in Nederland een attractiepark of dierentuin bezocht. Het grote geografisch bereik van de mannen blijkt ook uit de vakantiebesteding van een van hen: 'Tijdens de zomervakantie ga ik naar Turkije of een ander land. In de kerstvakantie ga ik op wintersport; in de herfstvakantie bijvoorbeeld naar de Belgische Ardennen.'

De getrouwde mannen komen in hun vrije tijd meerdere malen per week in het *centrum*. Bijvoorbeeld om naar de bioscoop of een concert te gaan, of om in een restaurant te gaan eten. Daarnaast wordt het centrum bezocht om te winkelen, "een terrasje te pakken" of te wandelen. De politieagent vormt hierop een uitzondering: hij gebruikt de binnenstad voornamelijk functioneel. Vanwege zijn beroep gaat hij liever naar een andere stad om te winkelen, zeker als hij vergezeld wordt door zijn vrouw: 'Als je met je vrouw bent, heb je geen zin in problemen en dus wil je ook geen verkeerde jongens tegenkomen.'

De alleenstaande jonge Turkse *vrouwen* hebben het druk met hun studie (universiteit of hbo). Toch hebben twee van de respondenten veel vrije tijd. De andere respondenten beschikken over weinig tijd vanwege de combinatie van de studie en de bijbaan: 'Mijn hele week zit altijd vol gepland met afspraken.'

De respondenten ondernemen niet veel activiteiten in de openbare stedelijke ruimte. Ze gaan weleens naar de bioscoop of iets drinken met vriendinnen. Ook bezoeken ze weleens de bibliotheek om tijdschriften te lezen. Twee van de respondenten volgen in hun vrije tijd ook een

⁵ Deze groep bestaat uit twee getrouwde mannen zonder kinderen en twee getrouwde mannen met kinderen. (zie de methodische verantwoording).

cursus Engels. Verder nemen de meiden deel aan de activiteiten van een Turkse vrouwenvereniging. Ook gaan de jonge vrouwen soms naar de markt. De respondenten zijn 's zondags meestal thuis.

Een van de vrouwen doet actief aan sport. De andere meiden echter niet: 'Wel ga ik 's avonds weleens wandelen met mijn zussen, dat is goed voor mijn conditie.' De respondenten gaan in de zomer vaak picknicken, in een natuurgebied buiten de stad: 'Dan gaan familie en kennissen mee, dat is erg gezellig.' Drie jonge vrouwen gaan graag naar festivals.

Vrijtijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte bestaat vooral uit winkelen in het centrum van de eigen stad, maar ook in andere steden. Dit gebeurt maandelijks of wekelijks, meestal op zaterdag. Een jonge vrouw winkelt echter liever niet in het centrum van de stad. 'Ik ga dan liever naar buurgemeenten, waar het minder druk is.' Het centrum wordt ook bezocht om naar de bioscoop te gaan of gewoon wat drinken. De meiden vinden het prettig dat er veel voorzieningen in het centrum aanwezig zijn: 'Daar kan je drinken, zitten, winkelen, naar de bioscoop gaan.' Twee respondenten houden er van om op een terras te zitten en naar mensen te kijken.

De hoogopgeleide alleenstaande moeder beschikt over weinig vrije tijd. Ze heeft een voltijd baan en voedt haar dochter alleen op: 'Ik ben eigenlijk alleen op zondag vrij.' Aanvankelijk zeggen de getrouwde moeders die parttime werken, dat ze redelijk wat vrije tijd hebben. Bij nader inzien komen ze tot een andere constatering: 'Veel tijd gaat toch naar je kinderen. Als ik naga hoeveel tijd ik echt voor mezelf heb, dan is dat één dag.'

De vrijtijdsbesteding van de andere moeders is eveneens veel op hun kinderen gericht: 'Ik doe veel met mijn kinderen. Mijn kinderen sporten en zitten op muziekles. Dat is constant halen en brengen.' Ze gaat met haar kinderen ook naar het park. Een andere moeder vertelt wat ze in haar vrije tijd met haar zoon onderneemt: 'Ik ga met hem fietsen, voetballen, naar de speeltuin en naar het bos, dat is maar twintig minuten rijden met de auto.' De respondenten besteden hun vrije tijd daarnaast met familieleden: 'Omdat ik auto kan rijden, verwachten familieleden dat ik ze overal naartoe breng. Dat is soms lastig, maar dat doe ik, omdat ik familie ben.'

De moeders houden van picknicken: 'Maar niet in de stad, ik ga dan picknicken bij mijn ouders in het bos.' Een andere respondent zegt: 'In de zomer ga ik elke zondag met ongeveer 30 personen naar het bos om te picknicken.' Andere activiteiten die in de vrije tijd ondernomen worden zijn het bezoeken van een terras, de kermis, het circus, de bioscoop, toneelvoorstellingen, etcetera. Een vrouw meldt dat ze aan tai-bo doet en hardloopt. De andere moeders beoefenen geen sport. De respondenten gaan niet naar de moskee. Een respondent zegt: 'Ze veroordelen mij, onder andere omdat ik een alleenstaande moeder ben en geen hoofddoek draag.'

Een moeder brengt haar vrije tijd vooral door in andere wijken. De overige respondenten verblijven liever in hun eigen wijk: ze gaan alleen naar andere buurten als het nodig is. Voor alle

moeders geldt dat ze in hun vrije tijd regelmatig naar het *centrum* gaan. De binnenstad wordt bezocht om allerlei doeleinden, maar met name om te winkelen: 'Ik ga vaak naar het centrum om te winkelen, maar ook om te wandelen en mensen te kijken. Vroeger toen ik nog geen kinderen had, was ik een echt feestbeest. Dan ging ik ook vaak naar de disco. Dat doe ik nu niet meer.' De volgende respondent vertelt: 'Mijn kinderen gaan op zaterdag judoën in het centrum van Utrecht, in die tijd ga ik winkelen of ergens koffie drinken, ook buiten die tijd ga ik nog naar de stad.' De derde respondent vertelt: 'Ik zou wel vaker naar de stad willen, maar uit zelfbescherming doe ik dat niet, anders blijf ik kopen.'

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Uit de groeps gesprekken komt naar voren dat de meeste respondenten niet over veel vrije tijd beschikken. Ze hebben het druk met hun studie, kinderen, baan of een combinatie ervan. Een groep vormt hierop een uitzondering, namelijk de alleenstaande laagopgeleide mannen.

De vrijetijdsbesteding per groep laat een aantal verschillen zien. De laagopgeleide jongens maken veel gebruik van de openbare stedelijke ruimte. Ze hangen in hun vrije tijd rond op straten en pleinen in de wijk. De laagopgeleide meiden besteden hun vrije tijd voornamelijk aan het gezamenlijk winkelen in de binnenstad. Voor de hoogopgeleide alleenstaande meiden geldt eveneens dat zij hun vrije tijd vooral in het centrum doorbrengen. De vrijetijdsbesteding van de vaders en moeders is vooral gericht op de kinderen. Gezamenlijk worden speeltuinen en kinderboerderijen bezocht. In vergelijking met de laagopgeleide ouders, ondernemen de hoogopgeleide ouders in hun vrije tijd vaker activiteiten zonder hun kinderen. Met hun partner of collega's gaan ze bijvoorbeeld naar de binnenstad.

4.4 Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en interactieprocessen in de openbare ruimte

Inleiding

In deze paragraaf wordt nagegaan of er in de vrije tijd sprake is van uitsluitings- en/of interactieprocessen. Hierbij komt onder andere aan bod met wie de respondenten hun vrije tijd doorbrengen. Ook komt aan de orde of zij in de stedelijke openbare ruimte nieuwe contacten opdoen. Verder is gevraagd naar plekken die ze, om sociale redenen, liever mijden.

LAAGOPGELEIDE TURKEN

De alleenstaande jonge Turkse *mannen* met een laag opleidingsniveau brengen hun vrije tijd vooral door met een vaste vriendengroep, die bestaat uit leeftijdgenoten die in dezelfde wijk wonen. In de groep zitten vooral Turkse jongens, maar ook Marokkaanse jongens en een aantal jongens met een andere etnische afkomst. Autochtone Nederlanders maken er echter geen deel van uit. Mensen van school, van het werk of van de voetbalvereniging zien ze in hun vrije tijd vrijwel niet. De jongens maken een onderscheid tussen echte vrienden en kennissen. 'Soms kom ik in de wijk mensen tegen die ik wel ken, bijvoorbeeld van de voetbalvereniging, maar dat zijn niet echt je vrienden. Dan groet je elkaar wel, maar je gaat niet echt met elkaar om. Je zoekt toch degene op waar je een vertrouwensband mee hebt en waar je je veilig bij voelt.'

De respondenten komen in hun eigen wijk eigenlijk alleen maar mensen tegen die ze, in ieder geval van gezicht, kennen: 'Als er een keer iemand loopt die we niet kennen, denken we meteen: Hé, wie is dat? Als ik naar andere wijken ga, kom ik heel wat vreemden tegen, dan heb ik soms het gevoel dat ik moet wegwezen.' De samenstelling van hun woonwijk wordt volgens de respondenten steeds diverser: 'We hebben hier een multiculturele samenleving, je hebt zoveel nationaliteiten en op straat gaat iedereen met elkaar om. Een Marokkaan groet een neger in zijn taal en een neger groet een Turk in zijn eigen taal. We zijn nu de tweede generatie en ik weet zeker dat het steeds gemengder wordt en steeds multicultureler.'

Volgens de jongens heeft hun Turkse achtergrond weinig invloed op hun vrijetijdsgedrag. Wel gaat een van de respondenten elke vrijdag naar de moskee, en hij drinkt en rookt niet. Voor een andere respondent tellen de regels van de Islam minder zwaar: zo mijdt hij een café niet. De jongens genieten in hun vrije tijd een grote vrijheid: 'Ik mag alles van mijn ouders. Ik kan overal naartoe.' Een jonge man vertelt dat hij hierover wel verantwoording dient af te leggen aan zijn ouders: 'Ik mag zelf weten hoe laat ik thuis kom en waar ik naartoe ga. Wel moet ik soms even zeggen waar ik ben of hoe laat ik thuis ben, mijn moeder wordt anders ongerust. Dan zijn die mobiele telefoons wel handig voor onze ouders, voor ons is het een beetje een nadeel, omdat ze ons op die manier in de gaten kunnen houden.'

De jongens komen overal in de stedelijke openbare ruimte, zijn nergens bang voor en voelen zich nergens ongewenst. Andersom denken ze dat er misschien mensen zijn die een blokje om lopen als zij zelf ergens met een hele groep zitten. Hier voegen ze echter aan toe: 'Maar het is een heel gemoedelijke buurt, dus dat is nergens voor nodig.'

Zoals in paragraaf 4.3 reeds beschreven is brengen de laagopgeleide Turkse vaders hun vrije tijd veelal door met hun vrouw en kinderen. In overleg met het gezin wordt de tijd ingedeeld: 'Mijn vrouw geeft aan wat ze graag wil doen. Ook mijn kinderen geven aan dat ze iets willen doen.' Een andere vader verdeelt zijn vrije tijd als volgt: 'Op zondag ga ik sporten: de helft van

de dag is voor mij. Op zaterdag is het voor mijn gezin.' Daarnaast wordt in de vrije tijd familie bezocht of samen met familie gewandeld: 'Ik ga vaak wandelen met vrouw en kinderen. Als ik familie tegenkom, dan gaan we samen wandelen.'

In hun vrije tijd gaan de mannen vooral met andere Turken om. In de eigen woonwijk blijft contact veelal beperkt tot andere allochtonen: 'Bij ons in de wijk kom je meestal Turken of Marokkanen tegen.' Een vader meldt echter dat hij in het winkelcentrum of in het park ook weleens "andere soorten mensen" tegenkomt. De mannen zouden het leuk vinden als ze in hun wijk meer Nederlanders zouden kunnen ontmoeten. In dit kader wordt geopperd om als "trekker" in Kanaleneiland een multicultureel festival te organiseren. Het Rotterdamse festival Dunya wordt hierbij als voorbeeld genoemd.

Een paar vaders ontmoeten met name bij mooi weer hun burens: 's middags na het werk heb ik buurtcontact. Ik maak op straat weleens een praatje met de burens.' Dit contact wordt gewaardeerd: 'Als je goede contacten hebt met de burens is dat goed.' Een respondent gaat weleens met een vriend en soms met een collega naar een AC-restaurant om koffie te drinken.

De vaders vermijden openbare plekken zoals disco's, naaktstranden ("plekken waar sensuele toestanden plaatsvinden") en cafés waar mensen met ontbloot bovenlijf zitten: 'Daar zal ik niet zo snel langs lopen.' 's Avonds en 's nachts zijn er enkele plekken in hun woonwijk waar de mannen zich onveilig voelen vanwege rondhangende Marokkaanse jongens: 'Op de hoek van de straat staan groepjes Marokkaanse jongens die voor een onveilig gevoel zorgen.' Een respondent maakt liever een omweg dan Marokkaanse jongens op hun dubbel parkeren aan te spreken. Volgens de respondenten zorgen vooral deze jongeren voor de overlast in de wijk. In dit kader wordt de wens geuit dat er stadswachten ingezet worden, zoals in de Utrechtse wijk Lombok het geval is. Daarnaast wordt gewezen op de verantwoordelijkheid van de ouders van de desbetreffende jongens.

In hun vrije tijd trekken de laagopgeleide jonge vrouwen vooral met hun vriendinnen op: 'Soms bellen we elkaar 's avonds op om iets af te spreken voor de volgende dag.' Aangezien drie van de vier meiden samen op school zitten en dicht bij elkaar wonen, ontmoeten ze elkaar bijna dagelijks. Bij het vierde meisje ligt dit anders: 'De mensen die bij mij op school zitten, wonen niet bij mij in de buurt, die zie ik dan ook niet buiten schooltijd.'

Daarnaast ondernemen ze, vooral in het weekend, activiteiten met hun ouderlijk gezin of andere familieleden. Met moeders, en eventueel zussen, wordt regelmatig gewinkeld: 'Vrijdagavond is het koopavond en dan ga ik vaak naar de stad. Vaak met mijn zusje, die is 15, maar ook weleens met mijn moeder.'

Alle meiden hebben veel contacten in de wijk waar ze wonen: 'In de buurt waar ik woon, wonen heel veel neefjes en nichtjes en ook vriendinnen.(...) Als ik naar buiten ga, zie ik veel bekenden. Meestal blijf ik niet echt buiten rondhangen. Dan ga ik met een vriendin mee naar

huis of gaat die vriendin met mij mee naar huis.' In de woonwijk van de drie andere meisjes fungeert een plein als ontmoetingsplek voor buurtbewoners: 'Op het plein kent iedereen elkaar, omdat iedereen die naar het plein komt uit de buurt is. Op het plein komen Nederlanders, Turken, Marokkanen, Kaapverdianen, etc. Iedereen gaat met elkaar om. Ze groeten en kletsen met elkaar.' Vooral zomers wordt dit plein druk bezocht, soms wel tot middernacht. Op het plein komen kinderen, jongeren, ouderen en vrouwen zowel als mannen. Niemand heeft zijn eigen plek op het plein. Wel is duidelijk dat vooral de mensen met dezelfde leeftijd met elkaar optrekken. Over het algemeen vinden de jonge vrouwen het prettig om buiten veel bekende tegen te komen. Dit neemt echter niet weg dat ze ook behoefte hebben aan een plek waar ze rustig, vergezeld van enkele vriendinnen, anoniem kunnen verblijven.

Het plein van de school die door drie van de vier meiden bezocht wordt, wordt als te druk ervaren. Voorheen konden leerlingen in hun pauzes buiten op een terras c.q. balkon gaan staan. Nu gebruikt echter de hele school het plein. Voor een van de respondenten is dat een reden om voortaan binnen te blijven: 'Als ik een tussenuur op school heb, blijf ik gewoon in de kantine. Ik ga niet naar buiten.'

Met uitzondering van cafés, mogen de Turkse meiden van hun ouders in principe overal in de stad komen. Wel dienen ze hiervoor vooraf aan hun ouders toestemming te vragen. Volgens een respondent speelt haar Turkse herkomst hierbij geen rol: 'We moeten toestemming vragen, omdat onze ouders willen weten waar we zijn. Dat we toestemming moeten vragen komt door onze leeftijd. Ik heb een oudere zus en zij mag meer en verder weg.' Als het donker is dienen de meisjes thuis te zijn. Dit vinden ze een redelijke afspraak: 'Als het donker wordt moet ik naar huis. Maar ik wil ook naar huis dan. In de zomer ben ik meer op straat te vinden met vriendinnen. Dan ga ik naar huis als ik ga eten en dan ben ik 's avonds ook gewoon thuis. In de zomer mag ik later thuiskomen, omdat het dan langer licht is.'

In de openbare buitenruimte gaan de meiden niet met onbekenden een gesprek aan. Nieuwe contacten worden buiten dan ook niet opgedaan. De meiden vermijden plekken waar veel jongens zijn: 'Vlak bij mijn school is er een plek waar heel veel Marokkaanse jongens je nafluiten en naroeppen. Dat vind ik echt niet leuk, dus neem ik een andere route of loop ik snel door. Als ik met anderen ben voel ik me minder bedreigd dan als ik in mijn eentje ben.' Daarnaast voelen ze zich niet prettig op plaatsen waar junks rondhangen.

De getrouwde Turkse vrouwen geven aan dat zij hun vrije tijd zelf kunnen invullen. Ze mogen alles doen van hun man en hij ook van hen. Wel dient samen overlegd te worden: 'Maar je bespreekt wel met elkaar wat je gaat doen. Niet dat je er zomaar opeens niet bent of zo. Dat is eigenlijk de definitie van getrouwd zijn: rekening houden met elkaar. Je denkt niet voor jezelf, maar voor twee.'

Volgens de meeste vrouwen heeft hun Turkse achtergrond invloed op hun vrijetijdsbesteding. Zo wordt hierdoor mede de hoeveelheid vrije tijd bepaald: 'Onbewust houd je vast aan de regels die je geleerd hebt. Bijvoorbeeld veel tijd aan het huishouden en in de keuken besteden. Maar ook moet je je schoonmoeder helpen. Dat hoort allemaal bij de cultuur.' Daarnaast is de cultuur mede van invloed op de wijze van vrijetijdsbesteding. Disco's worden bijvoorbeeld niet bezocht: 'Dat gebeurt in onze cultuur niet.' Ook gaan de vrouwen nooit alleen op stap, maar altijd met een groep. Gezamenlijke activiteiten komen doorgaans spontaan tot stand. Een vrouw, zonder kinderen, vertelt: 'Wij zien heel vaak onze vrienden. Wij maken nooit een afspraak, zoals Nederlanders dat doen. We bellen op en zeggen dat we langskomen. Soms zelfs om 12 uur 's nachts: 'Ben je thuis, slaap je al? Nee ik slaap niet. Oké dan kom ik naar je toe.' Zo gaat dat dan.'

De moeders brengen hun vrije tijd vooral door met hun kinderen en familie. Hun eigen man, maar ook andere mannen, lijken hierbij geen prominente rol te spelen. Hun vrienden en kennissen zijn overwegend van Turkse afkomst. Bij de vrouwen zonder kinderen staan bij de vrijetijdsbesteding vrienden meer centraal. Zij ondernemen in hun vrije tijd activiteiten, soms alleen met vriendinnen, maar ook regelmatig met andere (getrouwde) stellen. Bovendien gaan zij in hun vrije tijd met allerlei "soorten mensen" om: mensen met verschillende leeftijden en karakters. Veelal zijn deze mensen ook van Turkse herkomst.

Op straat ontmoeten de moeders soms bekenden en dan maken ze een praatje. Maar dit gebeurt volgens hen niet vaak. De vrouwen die geen kinderen hebben komen in hun "oude wijk", dit is de wijk waar ze opgegroeid zijn, vaak bekenden tegen: 'In het Oude Westen wonen heel veel verschillende mensen en iedereen ken ik wel en spreek ik ook aan.' Vanwege de onveiligheid hebben meer jongeren de wijk inmiddels verlaten. Doordat zij hun ouders, die er wel nog wonen, regelmatig bezoeken blijft de oude wijk voor hen echter fungeren als ontmoetingsplek.

In de wijk waar de vrouwen met hun man zijn gaan wonen, geeft het contact tussen buurtbewoners een ander beeld: 'In Lombardijen is dat heel anders. Ik zeg mensen wel gedag, maar dan houdt het echt wel op. Ik ben heel erg nieuw in de buurt, ondanks dat ik er al twee jaar woon. Ik kom eigenlijk nooit bekenden tegen. Ook lijken andere mensen elkaar niet te kennen: het is echt heel stil en iedereen vlucht snel weer naar binnen.' Ook de andere vrouw moet erg wennen aan haar nieuwe woonwijk: 'Ik moet er wel aan wennen, omdat ik echt uit een allochtone buurt kom. Mijn hele familie woont in één straat in die buurt. Het bevalt me wel in mijn nieuwe wijk. In het begin voelde ik me echt ontzettend buitengesloten. Ik had erg het gevoel anders te zijn. Maar nu gaat het wel wat beter. Mijn oude wijk is ook steeds criminelier geworden en daarom ben ik blij dat ik er weg ben.'

Het merendeel van de vrouwen vindt het prettig om tijdens hun vrijetijdsbesteding bekenden te ontmoeten. Een vrouw geeft echter, vanwege de sociale controle, de voorkeur aan een

plaats waar weinig bekenden zijn. Met uitzondering van één vrouw, geldt voor de Turkse vrouwen dat ze tijdens hun vrijetijdsbesteding buiten niet met onbekende mensen contact leggen.

HOOGOPGELEIDE TURKEN

De studerende Turkse alleenstaande *mannen* brengen hun vrije tijd uitsluitend door met hechte vrienden uit hun eigen wijk. Dit zijn vrijwel allemaal Turkse jongens van dezelfde leeftijd die ze al lang kennen. Gezamenlijk hebben ze veel tijd op straat en op pleinen doorgebracht: 'Onze vrienden kennen we van de straat, Nederlanders zie je niet op straat, die zitten binnen. Nederlanders zijn ook veel individualistischer ingesteld dan wij, wij zijn socialer ingesteld en hebben een hechte band met elkaar. Dit is een duidelijk cultureel verschil.' Tegenwoordig hangen ze niet meer (veel) buiten rond en hebben ze geen vaste plekken meer waar ze elkaar 'spontaan' ontmoeten. Meestal bellen ze elkaar op om ergens naar toe te gaan. Ook buiten de wijk hebben de respondenten vrienden, maar daar gaan ze veel minder mee om en het contact is oppervlakkiger: 'Het is ook lastig om deze contacten te onderhouden.'

De werkende respondent maakt onderscheid tussen twee groepen vrienden. De ene groep bestaat uit autochtone collegae en de andere uit Turkse vrienden die wonen in de stad waar hij vroeger is opgegroeid. Als hij uitgaat is dit altijd met collega's, waarmee hij in de kroeg afspreekt. De vrienden van de tweede groep ziet hij regelmatig in zijn voormalige woonplaats. Hij ontmoet hen op bekende plaatsen, zoals de jongerenvereniging naast de moskee, in de sport-school of op straat. Met deze jongens spreekt hij niet af en hij gaat ook niet met ze uit: 'Somme zijn niet helemaal netjes, een beetje crimineel, ik kan het niet maken om overdag de politie-agent te zijn en 's avonds met 'crimineeltjes' in het café te gaan zitten.' Ook spreekt hij weleens af met oude studiegenoten, dit zijn voornamelijk autochtone Nederlanders die in andere steden wonen.

Het contact met Nederlandse collegae of studiegenoten wordt door de studerende mannen getypeerd als oppervlakkig. Vanwege het taalverschil is het moeilijk om goed met Nederlanders te communiceren, aldus de studenten. Met hun Turkse vrienden spreken ze voornamelijk Turks en Nederlands door elkaar.' Dit maakt de communicatie onderling een stuk gemakkelijker,' zeggen ze. 'We merken heel duidelijk het verschil tussen Turks en Nederlands spreken. Als we Turks spreken is het veel warmer en intiemer. We begrijpen elkaar dan beter.' Ook de respondent met een baan gaat graag naar speciale Turkse gelegenheden, zoals Turkse feesten, verenigingen en dergelijke. 'Er bestaat onder de Turkse mensen nu eenmaal de behoefte om elkaar op te zoeken en dat gebeurt ook regelmatig. Het is daar dan ook erg gezellig.'

In de openbare stedelijke ruimte in hun woonwijk ontmoeten de studenten veel andere verschillende etniciteiten: 'Eigenlijk ontmoeten we alle nationaliteiten, behalve Nederlanders. Wij

worden van jongs af aan gestimuleerd om naar buiten te gaan en op straat te gaan spelen.' De respondenten vinden dat goed, omdat kinderen daar hard van worden: 'Op die manier leren ze wat er allemaal gebeurt in de buurt. In onze wijk is er een goede sociale controle.' Het contact met jongeren van andere etnische groepen is echter duidelijk begrensd: 'Iedereen groet elkaar wel, maar we gaan niet met elkaar om. Er zijn eigenlijk onderling nooit conflicten.' Deze etnische scheiding op straat is goed zichtbaar tijdens een straatvoetbaltoernooi. Dan vertegenwoordigt iedere groep zijn land van herkomst, alleen Nederland ontbreekt altijd. Volgens de respondenten komt dit doordat er heel weinig Nederlanders in de wijk wonen. 'Maar misschien voelen de Nederlanders zich niet prettig of welkom om mee te doen.' De respondent die reeds werkt, zoekt in zijn vrije tijd juist plekken op waar hij niemand kent. Hij kan dan rustig kletsen en naar andere mensen kijken.

De invloed van de Turkse cultuur op hun vrijetijdsbesteding is volgens de meeste hoogopgeleide mannen niet zo groot. Ze verwachten dat die invloed steeds meer zal afnemen: 'Hoe langer mensen hier wonen, hoe minder ze hun kinderen zullen opvoeden volgens de Turkse tradities.' Zelf geven ze aan dat ze hun kinderen wel willen opvoeden met Turkse normen en waarden. Vrijwel iedere vrijdag bezoeken ze de moskee. De werkende respondent woont zelfstandig en hoeft aan niemand verantwoording af te leggen over zijn vrijetijdsbesteding. De overige respondenten wonen bij hun ouders. Deze leggen hun weinig regels op: Ze bepalen zelf waar ze naartoe gaan en hoe laat ze thuiskomen. Van hun ouders mogen ze alleen niet uitgaan en geen alcohol drinken. 'Mijn ouders vinden het erg als ik uitga en als ik alcohol zou drinken. Aangezien in dit niet doe, heb ik nooit problemen met regels die mijn ouders me opleggen.' Vrienden stimuleren elkaar onderling om zich aan deze regels te houden. Volgens de respondenten hebben Turkse meisjes minder mogelijkheden in hun vrijetijdsbesteding.

De enige respondent die niet meer studeert, acht de invloed van de Turkse cultuur op de vrijetijdsbesteding daarentegen juist groot. Zo dien je op vrijdag naar de moskee te gaan en doordeweeks thuis te bidden. Roken en alcoholgebruik zijn verboden met als gevolg dat deze genotsmiddelen (stiekem) buiten op straat genuttigd worden. Vanuit de cultuur is daarnaast de behoefte groot om veel met Turkse mensen onder elkaar te zijn. Een ander voorbeeld is dat je als Turkse man je vriendin niet mee naar huis kunt nemen, zoals in Nederlandse gezinnen gebruikelijk is. Ook deze respondent verwacht dat de invloed van de Turkse cultuur zal vervagen: 'Iedere Turk kiest straks zelf wat hij wel over wil nemen uit de Turkse traditie en wat niet.' Deze ontwikkeling vindt hij positief aangezien het een teken van integratie is.

De Turkse studenten voelen zich in de stedelijke openbare ruimte in hun wijk overal en op elk moment van de dag veilig. Ze kennen iedereen, met als gevolg dat niemand hen wat zal doen, terwijl andere mensen voor hun ogen beroofd worden. De werkende respondent signaleert in zijn werk dat Marokkaanse jongeren zich vaak bewust een plek toe-eigenen. Dit kan gaan om pleintjes, een straat of om coffeeshops. Deze plekken zijn dan alleen toegankelijk voor

Marokkaanse mensen, zo is de ervaring. Dit komt volgens hem onder andere door het feit dat Marokkaanse jongeren in veel cafés worden geweigerd: 'Het deurbeleid is erg slecht en veelal discriminerend. Dit leidt er onder andere toe dat de Marokkaanse jongeren op straat gaan hangen, elkaar opzoeken en een eigen plek opeisen.'

De hoogopgeleide getrouwde mannen ondernemen in hun vrije tijd vooral activiteiten met hun gezin: 'Je vrije tijd regel je vooral met je gezin, minder met je familie en je vrienden,' en : 'Het gezin komt op de eerste plaats.' In onderling overleg wordt de vrije tijd ingevuld: 'Je bent afhankelijk van je vrouw en kind. Je moet rekening met elkaar houden.' Voor een vader geldt dat hij soms vrije tijd met zijn vrouw doorbrengt, zonder hun kind. Maar dan moet er wel oppas geregeld worden. Met familieleden wordt af en toe wat in de vrije tijd ondernomen, evenals met andere gezinnen.

De mannen wonen in wijken met overwegend autochtone bewoners. Op de plekken die zij daar in hun vrije tijd bezoeken, ontmoeten zij dan ook zowel allochtonen als autochtonen. Dit wordt als prettig ervaren: 'Bijvoorbeeld op de kinderboerderij, het winkelcentrum of het zwembad: daar komt iedereen. Dat vind ik leuk.' Benadrukt wordt dat dit niet betekent dat in de openbare stedelijke ruimte nieuwe kennissen worden opgedaan: 'Maar het is gewoon een praatje, het worden geen vrienden.' Indien bekenden tijdens de vrije tijd ontmoet worden, wordt dit als positief ervaren. Het is echter niet het doel van het buiten besteden van de vrije tijd.

Ook met burens bestaat over het algemeen een goed contact. Eén man meldt dat weleens gezamenlijk een picknick of een uitje wordt ondernomen, veelal buiten de wijk. Het initiatief hiertoe wordt doorgaans door de vrouwen genomen: 'Dan zijn er weleens gemengde relaties.' Alle respondenten geven echter aan dat het contact met burens of wijkbewoners begrensd is. Een man verwoordt dit als volgt: 'Het valt mij op dat er een kloof bestaat tussen allochtonen en autochtonen. Die kloof is een probleem. Het heeft niets met discriminatie te maken, het is een soort automatisme: er is een grens in het contact.' Ter verklaring geeft een respondent aan zich meer op zijn gemak te voelen, als hij de Turkse taal kan spreken. Een andere man zegt hierover: 'Ik ga graag naar speciale Turkse gelegenheden, zoals Turkse feesten, verenigingen en dergelijke. Er bestaat onder de Turkse mensen nu eenmaal de behoefte om elkaar op te zoeken en dat gebeurt ook regelmatig. Het is daar dan ook erg gezellig.'

De beste vrienden van de respondenten zijn dan ook meestal zelf eveneens van Turkse herkomst. Soms gaan ze op stap met hun vrienden en blijft hun vrouw thuis. Dit gebeurt echter niet vaak. Een man geeft duidelijk het verschil aan met zijn huidige vrijetijdsbesteding en die toen hij nog vrijgezel was: 'Toen zat niemand op mij te wachten en bleef ik langer in de stad. Ik sprak toen ook vaker af om met vrienden naar de stad te gaan of naar een café.' Meestal ontmoeten vrienden elkaar thuis, en niet buiten in de openbare ruimte. Vanwege zijn functie als politieagent, mijd een getrouwde man in algemene zin plekken waar hij bekenden tegen kan

komen: 'Je wordt gauw herkend en aangesproken door jongeren of ouderen. Dit leidt soms weleens tot confrontaties. Ik heb er geen zin in om jongeren waar ik in mijn werk mee in aanraking kom, ook in mijn vrije tijd te ontmoeten.' Daarom geeft hij in zijn vrije tijd de voorkeur aan openbare ruimtes waar hij anoniem is.

Na het werk ondernemen de respondenten regelmatig activiteiten met collega's, zoals na een vergadering ergens een biertje drinken of uit eten gaan. Geen van deze activiteiten vinden echter in de openbare buitenruimte plaats. De collega's zijn merendeels autochtoon. Bij één man bestaan zijn collega's echter uit "een mengelmoes van culturen".

Een van de respondenten signaleert met spijt dat de invloed van de Turkse cultuur op jongeren aan het vervagen is: 'Het respect voor ouderen wordt minder onder jongeren. En de sociale controle onder de Turkse jongeren wordt ook minder. Dit is slecht want we moeten elkaar helpen. De jeugd wordt daardoor steeds brutaler. Kijk bijvoorbeeld naar de Marokkaanse jongeren, daar gaat het helemaal fout mee. Ze weten niets van hun cultuur en zijn niet trots om Marokkaan te zijn. Dat leidt tot allemaal problemen en criminele jongeren.'

Over het algemeen voelen de hoogopgeleide mannen zich overal veilig. Een aantal openbare ruimtes wordt door hen echter gemeden. Het betreft plekken waar junkies zijn, of verlaten en donkere plekken. Deze worden als onveilig ervaren. Een respondent geeft aan liever niet naar plaatsen te gaan waar het erg druk is, zoals de Kanaalstraat op zaterdag. De kinderen van een respondent vermijden in hun wijk het woonwagencamp, aangezien ze zich daar niet veilig voelen. Hun vader schrijft dit gedrag echter toe aan vooroordelen: er is daar nog nooit iets vervelends gebeurd.

De hoogopgeleide alleenstaande jonge *vrouwen* brengen hun vrije tijd meestal samen met vriendinnen door, die meestal ook van Turkse afkomst zijn. De vriendinnen kennen ze van de Turkse studentenvereniging, van school en van het werk. Een vrouw heeft via de moskee vriendinnen leren kennen. Daarnaast ondernemen ze in hun vrije tijd veel met hun familie. Op school, de universiteit en het werk komen ze autochtone Nederlanders en mensen met een andere etnische afkomst tegen. Daar gaan ze dan ook wel mee om.

De respondenten komen weleens bekenden tegen in de openbare stedelijke ruimte. Maar het is niet de reden om naar buiten te gaan. Als ze bekenden treffen, maken ze een praatje: 'Het is afhankelijk van waar je naartoe gaat, wie je tegenkomt. Als je naar een café gaat dan kom je iedereen tegen; jong, oud, verschillende nationaliteiten. Als ik naar een schoolfeest ga, zijn het leeftijdgenoten.'

Volgens de respondenten is de Turkse cultuur van invloed op hun vrijetijdsgedrag. Aangezien ze in Nederland wonen leidt dit weleens tot problemen: 'Ik leef tussen twee culturen en soms zijn er botsingen, daar moet ik dan een uitweg in vinden..' Een andere jonge vrouw vertelt: 'Ik wil bijvoorbeeld uitgaan, maar dat mag niet. Het mag alleen als het via de school georgani-

seerd is. Ook met mijn zussen kan ik niet naar een disco gaan. Het komt niet eens zozeer omdat mijn ouders het niet goed vinden, maar meer omdat er binnen de Turkse gemeenschap veel wordt geroddeld. Onze cultuur botst vaak met de Nederlandse cultuur.' De ouders van de vrouwen willen hen beschermen en denken dat ze zich niet goed kunnen verdedigen tegen jongens. Daarom leggen ze de meiden, zij het in verschillende mate, beperkingen op in hun vrijetijdsbesteding. Zo mogen ze 's avonds veelal niet meer (alleen) naar buiten gaan. Een vrouw vertelt: 'Na 22.00 uur moet ik opgehaald worden door één van mijn broers.' Voor activiteiten overdag moet vooraf toestemming gevraagd worden. Een andere respondent mag daarentegen zelfs met vrienden op vakantie naar het buitenland. De besteding van de vrije tijd wordt verder beïnvloed door het bezoek dat hun ouders ontvangen: 'Van een Turks meisje wordt verwacht, dat ze bij de visite blijft en ze bedient.' Jongens daarentegen, krijgen van hun ouders veel vrijheid: 'Jongens mogen als ze 16 zijn zelf bepalen wat ze doen en waar ze naartoe gaan.'

De hoogopgeleide moeders besteden hun vrije tijd vooral samen met hun kind(eren): 'De vrije tijd breng ik vooral met mijn dochter door,' en: 'Ik doe veel met mijn kinderen.' De getrouwde respondenten overleggen met hun man wat ze in hun vrije tijd gaan doen. Ze hoeven geen verantwoording af te leggen, maar "je zegt toch even waar je bent". De alleenstaande moeder vertelt: 'Ik mocht alles van mijn ouders en ging vaak uit. Nu ga ik ook nog weleens uit met mijn zus, maar minder, omdat ik een dochter heb.'

De vrouwen hebben vooral Turkse vrienden. Leeftijd is minder belangrijk voor de respondenten: 'Ik ga zowel met leeftijdgenoten als met oudere mensen om.' Twee van de respondenten ondernemen in hun vrije tijd vooral activiteiten met hun familie, daarna komen vrienden en kennissen. Met collegae wordt regelmatig iets ondernomen. Ze gaan dan bijvoorbeeld ergens wat drinken.

De respondenten kennen de mensen uit de buurt, waar vooral autochtone Nederlanders wonen. Op straat maken ze dan een praatje. Bij hun burens gaan ze weleens een kopje koffie drinken. Een respondent is onlangs verhuisd: 'Hiervoor woonde ik in een studentenbuurt, nu woon ik naast een typisch Nederlands gezin. In het begin was dat wennen, van de anonimiteit in een studentenbuurt naar een rijtjeswoning.'

De respondenten komen op allerlei plekken mensen tegen waarmee ze een praatje maken. Op het schoolplein komen ze andere moeders tegen, maar ook ze als hun kind naar sport en muzieklus brengen. Twee respondenten vinden het leuk om een praatje te maken met onbekenden op straat. 'Ik ga niet naar buiten om mensen te ontmoeten, maar het gebeurt wel vaak.' De andere respondent heeft daar geen behoefte aan. 'Ik ken veel mensen en ik heb geen behoefte aan nieuwe contacten.'

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Vrijwel alle groepen gaan in de openbare ruimte vooral met Turkse mensen om. De laagopgeleide moeders en vaders gaan vrijwel uitsluitend met landgenoten om. Hierbij speelt het niet goed spreken van Nederlands een rol. De hoogopgeleide mannen en vrouwen komen via hun studie, werk, vereniging en eventuele kinderen in contact met mensen van andere culturele origine. Met name de vaders en moeders wonen meer in autochtone woonwijken waar ze ook gemakkelijker autochtone Nederlanders kunnen ontmoeten. Toch brengen ook zij hun vrije tijd voornamelijk door met Turkse mensen.

Vooraf voor de alleenstaande laag- en hoogopgeleide meiden heeft de Turkse cultuur veel invloed op hun vrijetijdsbesteding. De jonge vrouwen mogen niet zomaar met jongens omgaan en niet naar discotheken. Overdag, of beter gezegd, als het licht is zijn ze vrij om te gaan en staan waar ze willen, mits ze vooraf toestemming hebben gevraagd. 's Avonds als het donker is, is hun bewegingsvrijheid echter veel kleiner. Angst voor roddel in de Turkse gemeenschap speelt hierbij een belangrijke rol.

4.5 Intrinsieke betekenissen van het vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte

Inleiding

Aan de dertig Turkse respondenten is gevraagd waarom zij hun vrije tijd in de openbare stedelijke ruimte doorbrengen. Oftewel: wat zijn hun motieven hierachter? Hieronder wordt een overzicht geboden van de redenen die zij hiervoor aangeven.

LAAGOPGELEIDE TURKEN

De alleenstaande jonge *mannen* met een laag opleidingsniveau zijn altijd gewend geweest om veel buiten te zijn: 'Ik zou niet de hele dag thuis kunnen blijven. Ik zou echt gek worden. Ik ben van kleins af aan altijd buiten geweest en ik kan niet nu opeens binnen blijven. Het is toch een soort uitlaatklep.' Hierbij speelt een rol dat de gezinnen van de jongens klein behuisd zijn. De respondenten gaan niet speciaal naar buiten om vrienden te maken of te ontmoeten. Wel komen ze vaak vrienden tegen. Verder gaat een respondent ook weleens sporten buiten. 'Ik jog weleens buiten, maar dat is alleen in de zomer om weer fit te worden voor het voetbalseizoen.'

De laagopgeleide vaders gaan in hun vrije tijd naar buiten om zich te ontspannen: 'Binnen zitten is stress, dus een beetje ontluichten.' Een vader gaat vooral naar buiten om anderen te ontmoeten: 'Je komt een ander klimaat en andere mensen tegen. Je praat dan over andere dingen. Je gaat naar buiten om een beetje bij te komen. Je gaat naar familie om contacten te verstevigen. Je kan als mens namelijk niet alleen leven. Het is prettig om mensen om je heen te hebben.'

Indien ze samen met hun kinderen naar buiten gaan, zijn de motieven van de vaders op de kinderen gericht: 'Je geeft aandacht aan het kind. Je gaat fietsen en rondlopen.' Ook wordt buiten spelen belangrijk gevonden voor de gezondheid van de kinderen: 'Frisse lucht is belangrijk voor kinderen. Het is dus belangrijk dat je kinderen de mogelijkheid hebben om buiten te spelen.'

Voor de jonge Turkse vrouwen geldt dat ze vooral naar buiten gaan om mensen, met name hun vriendinnen, te ontmoeten. Daarnaast hebben ze echter ook behoefte aan een plek waar ze anoniem kunnen zijn: 'Het is gezellig dat je iedereen in je wijk kent, maar soms heb ik behoefte aan onbekenden.' Een aantal meisjes wil graag een plek 'waar je alleen met je vriendinnen kan zijn, dat vooral onze ouders het niet weten. Zodat we er naartoe kunnen gaan als we ruzie met ze hebben.' Hierbij speelt een rol dat ze soms rust nodig hebben, onder andere om ergens over na te kunnen denken.

De Turkse meiden gaan daarnaast naar buiten voor de frisse lucht en om te genieten van het mooie weer: 'Ik kan niet de hele dag binnen zitten.' Ook biedt de buitenruimte de mogelijkheid om te sporten.

Twee van de getrouwde Turkse vrouwen gaan, zoals in paragraaf 4.3 reeds beschreven is, alleen naar buiten als het moet. Bijvoorbeeld om boodschappen te doen of om een andere bestemming te bereiken. De openbare stedelijke buitenruimte gebruiken zij dus functioneel en niet voor hun vrijetijdsbesteding.

De overige respondenten besteden wel hun vrije tijd in de openbare buitenruimte, zij het in verschillende mate. Ze gaan vooral naar buiten om "iets leuks" te doen met leuke mensen. Een vrouw gaat het liefst zo vaak mogelijk naar buiten: 'Lekker een frisse neus halen.' Daarnaast vinden de vrouwen het belangrijk om in een mooie omgeving te verblijven. Mooi weer wordt door de vrouwen gewaardeerd, maar is niet voor iedereen een voorwaarde om naar buiten te gaan: 'Ik ga naar buiten als het mooi weer is, of als het gesneeuwd heeft of als het hard regent.' Bij een moeder staat bij haar vrijetijdsbesteding haar kind centraal. Als het kind naar buiten wil, bijvoorbeeld naar een speeltuintje, dan gaat ze mee naar buiten.

HOOGOPGELEIDE TURKEN

De jonge alleenstaande *mannen* met een hoog opleidingsniveau maken vooral functioneel gebruik van de openbare stedelijke ruimte, bijvoorbeeld als ze ergens naartoe moeten. In de zomer zijn ze er soms om recreatieve doeleinden. Voor de mannen speelt het mooie weer een belangrijk rol. In de zomer is er buiten ook meer te doen, zoals met vrienden bezoeken van festivals. In de zomer gaan de studerende respondenten regelmatig met hun vrienden joggen om in conditie te blijven. 'We moeten dan weer in conditie komen, omdat het nieuwe voetbalseizoen weer begint.' Vroeger gingen ze de straat op omdat ze zich verveelden, maar daar is nu geen sprake meer van. Tegenwoordig hangen ze niet meer (veel) buiten rond.

Voor een van de vier respondenten geldt dat hij soms de straat op gaat omdat het thuis te druk is. Hij slaapt met zijn broer op een kamer en zijn zusje zit in de kamer ernaast: 'Soms is het te druk thuis, dan bel ik iemand en dan gaan we naar het plein of een beetje rondlopen in de wijk.' De alleenstaande man die een baan heeft, maakt gebruik van de openbare ruimte om zich te ontspannen: 'Dan ben ik even weg uit de sleur van de dagelijkse bezigheden.' Ook vindt hij het belangrijk om collegae te ontmoeten en te praten over andere zaken dan het werk.

De openbare stedelijke ruimte wordt door de hoogopgeleide getrouwde mannen in de vrije tijd bezocht om zich te ontspannen en los te komen van de dagelijkse bezigheden: 'Zeker met mijn werk heb ik behoefte aan afleiding en ontspanning.' Meerdere mannen geven aan te genieten van oude gebouwen in de stad: 'Ik vind het ook leuk om te lopen langs de grachten. De oudheid, diversiteit en mengelmoes in het centrum bevalt me. De oudheid van de grachtengordel bijvoorbeeld, dat raakt je.' Ook andere mannen waarderen het multiculturele karakter van sommige stedelijke buitenruimtes. Zo wordt de Kanaalstraat geroemd vanwege de veelkleurigheid en diversiteit van de mensen die er rondlopen. Een ander argument is de eigen algemene ontwikkeling: 'Soms heb je ook tijd nodig voor jezelf, voor je eigen ontwikkeling.'

In de zomer brengen respondenten hun vrije tijd buiten door omdat ze willen genieten van het mooie weer: 'Als het slecht weer is ga je niet picknicken.' De kinderboerderij wordt bezocht met een educatief doel en voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het (enige) kind: 'Daar heeft hij contact met andere kinderen, dat is goed.'

Vrije tijd in algemene zin wordt belangrijk gevonden voor het ontmoeten van andere mensen. Veelal vindt die ontmoeting echter niet in de buitenruimte plaats, maar bijvoorbeeld in de sporthal of tijdens bezoek aan vrienden.

De hoogopgeleide alleenstaande jonge *vrouwen* gaan naar buiten voor de gezelligheid, om te winkelen, om contact met mensen en "om de maatschappij om je heen" te hebben. Een van hen vertelt: 'Buiten zijn geeft je energie en frisse lucht.' Een andere respondent gaat verder: 'Ik

ga naar buiten, omdat het me een goed gevoel geeft. Buiten voel ik me vrij. Ik zie andere mensen om me heen. Ook als ik gestresst ben, ga ik naar buiten.' De respondenten gaan ook naar buiten om in een mooie omgeving te verblijven. Voor één jonge vrouw is de kleine behuizing van haar ouderlijk gezin een reden: 'We hebben ook een klein huis, dus dan is het lekker om naar buiten te gaan.'

De hoogopgeleide moeders besteden hun vrije tijd in de stedelijke buitenruimte voor de frisse lucht en het groen. Een van hen gaat naar buiten om te hardlopen. De andere vrouw werkt in een winkel waar ze altijd veel drukte om zich heen heeft. Zij gaat naar buiten voor het mooie weer en de rust. De moeders gebruiken de buitenruimte daarnaast voor hun kinderen: 'Als ze de hele dag binnen zitten, dan vervelen zij zich en gaan we naar buiten.'

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Het belangrijkste motief om vrije tijd in de openbare stedelijke ruimte door te brengen is het ondernemen van leuke activiteiten met vrienden, het gezin of familie. Hierdoor vinden mensen afleiding van de dagelijkse bezigheden en ontspanning. Daarnaast wordt genoten van de frisse lucht, het mooie weer en de rust.

Met name voor de alleenstaande Turkse mannen en vrouwen biedt de buitenruimte de mogelijkheid om te sporten. Meerdere van deze mannen en vrouwen zoeken daarnaast de buitenruimte op vanwege de kleine behuizing van het ouderlijk gezin. De jonge laagopgeleide meiden geven duidelijk aan behoefte te hebben aan een plek waar ze buiten redelijke anonimie kunnen verkeren.

Voor de vaders en moeders geldt dat ze de stedelijke openbare ruimte onder meer gebruiken met het oog op hun kinderen. Samen wordt buiten een gezellige tijd doorgebracht. De overtuiging heerst dat frisse lucht goed is voor kinderen en dat zij buiten (meer) ruimte hebben om te spelen.

4.6 De relatie tussen fysieke aspecten en het gebruik van de ruimte voor vrijetijdsbesteding

Inleiding

In deze paragraaf wordt de relatie onder de loep genomen tussen fysieke aspecten van de openbare stedelijke ruimte en het gebruik ervan. Gevraagd is onder meer naar voor- of nadelen van bepaalde buitenruimtes. Daarnaast is het belang van nabijheid van bepaalde locaties ter sprake gebracht en de veiligheid.

LAAGOPGELEIDE TURKEN

De jonge alleenstaande Turkse *mannen* zijn in algemene zin tevreden over de wijk waar ze wonen. Wel vinden ze dat er voor jongeren weinig te doen is, omdat er slechts twee buurthuizen zijn. Ze gaan bijna elke dag wel even naar het buurthuis en op het plein voor het buurthuis hangen ze vaak rond. De respondenten prefereren duidelijk de stad boven het platteland: 'Als ik uit moet spelen met voetbal, dan zie ik kleine dorpen en daar walg ik echt van. Er is geen Mc Donalds en je ziet van die stomme tuintjes. En het is er zo rustig. Ik houd van drukte om me heen.'

De mannen vinden de wijk niet veilig. Zelf zeggen ze er geen last van te hebben, maar er is veel criminaliteit. Sinds twee jaar geldt voor de wijk een verbod op samenscholing, wat betekent dat men zich niet met meer dan drie mensen in de wijk mag begeven. De respondenten vinden het goed dat de politie zich nu wat meer bezighoudt met de buurt, omdat er in het openbaar drugs verhandeld worden: 'Ik stond gewoon met wat vrienden in een portiek. De politie kwam en ze vroeg meteen naar iets waar mijn naam op stond. Dat gaf ik en toen kregen we te horen dat we daar niet mochten hangen en weg moesten wezen. Ik vind het niet leuk, maar ik begrijp het wel. Ze kunnen toch niet aan ons zien dat wij geen dealers zijn. Die dealers die verpesten het gewoon voor de wijk.'

Wat betreft de inrichting van de openbare buitenruimte hebben de mannen enkele wensen op hun lijstje staan. Een respondent vertelt: 'Ik wil wel een beetje leuke kleuren en zo. Het moet geen open ruimte zijn, wel ergens in een wijk. Ergens in een wijk waar je kan voetballen. Dat er veel mensen zijn is juist gezellig. Bij ons in de wijk zijn alle ramen open en iedereen kijkt naar buiten en naar beneden, naar wat er gebeurt in de wijk.' Een andere man vult aan: 'We willen verlichting voor het voetbalpleintje. Als het nu donker is, zien we niets en kunnen we niet voetballen. De kooitjes moeten ook wat aantrekkelijker worden gemaakt, met gekleurde tegels of zo.'

Ze zouden ook netten kunnen plaatsen om die doeltjes, maar dat wordt weer heel snel gesloopt dat is wel jammer.'

Over een kustgrasveld dat in de wijk is aangelegd bestaat enthousiasme: 'Vroeger voetbal-den we vaak op het pleintje in de wijk, maar sinds er een kunstgrasveld is gekomen vinden we het leuker om daar te voetballen. Er wordt nu minder op het pleintje gevoetbald. Dat kunstgras-veld is vijf minuten lopen, daar gaan we in de zomer vaak naartoe. De sfeer is daar echt heel goed. In de zomer gaat iedereen daar naartoe. Niet alleen wij, maar ook mensen uit andere wijken. Dan gaan we met zijn allen tegen elkaar voetballen. Iedereen hangt daar dan rond, mannen van 10 tot wel 40 jaar. Iedereen voetbalt daar met zijn eigen team; er zijn Turkse en Marokkaanse ploegen, er zijn weinig Nederlandse ploegen.'

De respondenten vinden het belangrijker met wie je iets doet, namelijk met je vrienden, dan waar je het doet. 'Een vertrouwde plek is wel belangrijk, maar liever op een onvertrouwde plek met vrienden, dan andersom. Gewoon plezier maken met zijn allen. Dat is belangrijk.'

De wijk Kanaleneiland wordt volgens de laagopgeleide vaders vaak gezien als de meest crimi-nele buurt van Utrecht. De respondenten vinden echter dat het wel meevalt: 'Soms lees ik din- gen in de krant over Kanaleneiland waarvan ik twijfel of het wel meevalt.' Zoals eerder reeds is beschreven, geven de vaders aan wel overlast van Marokkaanse jongens te ondervinden. Van- uit het oogpunt van veiligheid pleiten zij in dit kader voor meer toezicht, bijvoorbeeld in de vorm van stadswachten.

Een vader schetst zijn wijk als volgt: 'Kanaleneiland is mooi, maar de mogelijkheden worden niet benut. Er zijn grote grasvelden aanwezig, er is ruimte zat, maar er worden geen investerin- gen gepleegd. Langs het kanaal heb je bijvoorbeeld ook mooie plaatsen.' Volgens de respon- denten wil de gemeente Kanaleneiland door het project "Kanaalplus" beter leefbaar en be- woonbaar maken. Bewoners is gevraagd om middels foto's tien goede en tien slechte aspecten van hun wijk in kaart te brengen. De Turkse vaders vinden dit maar onzin: 'Het geld dat ze in die fototoestellen investeren, zouden ze beter besteden aan investeringen in de wijk.' Gesugge- reerd wordt dat deze investeringen uitblijven 'omdat er veel Turken en Marokkanen op Kana- leneiland wonen.'

In algemene zin wordt geklaagd over het gebrek aan voorzieningen voor volwassenen in de wijk. Er is wel een buurthuis, maar dit onderneemt volgens de respondenten te weinig activitei- ten. In dit kader missen de vaders voorzieningen voor hun vrouwen: 'We willen communicatie onderling. Contactmomenten via buurthuizen zijn een basis voor communicatie. Vrouwen heb- ben ook activiteiten nodig. Ze kunnen onderling handenarbeid verrichten, dat zou bijvoorbeeld georganiseerd kunnen worden.' Daarnaast wordt geopperd wordt om een keer een multicultu- rele dag te organiseren. Tenslotte wordt de behoefte geuit aan een picknickplek.

Ook het aantal voorzieningen voor kinderen wordt ontoereikend geacht. Zo zijn er weinig speeltuinen aanwezig: 'Je vindt in onze wijk amper twee paaltjes voor basketbal.' In de zomer gaan enkele vaders dan ook met hun kinderen naar een andere wijk om een speeltuin te bezoeken. De afstand die hiervoor afgelegd moet worden, wordt als een probleem ervaren, onder andere omdat de kinderen dan altijd begeleid moeten worden: 'Ik laat mijn kind niet zomaar twintig minuten tot een half uur alleen lopen om ergens in een speeltuintje te kunnen spelen.'

Een ander minpunt van de wijk is de verkeersveiligheid: 'In deze wijk is er ook geen veiligheid. Men zou bijvoorbeeld in deze straat een snelheid van 30 in plaats van 50 km per uur moeten toestaan. Tegenover het huis staat een school. De kinderen steken zo de straat over.' De buitenruimte langs het kanaal wordt niet veilig geacht, aangezien kinderen daar gemakkelijk in het water kunnen vallen: 'Langs het kanaal heb je bijvoorbeeld een 10 tot 25 meter lang grasveld. Men heeft daar een mooi doel neergezet, maar als de kinderen daar voetballen valt de bal in het kanaal. Ik zou willen dat er hekjes worden geplaatst. Ook voor kinderen is het langs het kanaal niet veilig.'

De jonge alleenstaande Turkse *vrouwen* vinden de veiligheid van de openbare buitenruimte erg belangrijk. Ze voelen zich niet prettig als het donker is of als er junks rondhangen. Een meisje vertelt: 'Als ik in het park ga hardlopen, dan vind ik het eigenlijk te donker door de vele bomen. Ik kies liever voor openheid.' Aan de voorkant van hun school ligt een drukke verkeersweg. Deze situatie beschouwen ze als onveilig. Daarom geniet de rustigere achterkant van de school de voorkeur. Op school zouden de meiden een groot terras willen hebben.

Wat betreft hun eigen woonwijk willen de meiden extra voorzieningen hebben voor hun vrije tijd. Ze denken dan aan een grasveld om te voetballen, een basketbalveld, een skeelerbaan waar je ook kan rennen en een picknickplaats. Benadrukt wordt dat een dergelijke plek er "natuurlijk" moet uitzien. Ook wordt gevraagd om schone bankjes en toiletten, meer prullenbakken en containers: 'Op de dag dat de vuilnis komt stinkt het ontzettend. Iedereen gooit dan zijn vuilnis naar buiten en zeker in de zomer kan het erg stinken. Het zou beter zijn om containers neer te zetten.'

Over de bereikbaarheid van hun wijk zijn de jonge vrouwen positief. Het openbaar vervoer vinden ze goed geregeld. Alleen het overstappen wordt als probleem ervaren: 'Het lastige van de bus is dat je veel moet overstappen als je verder weg gaat.'

Voor de Turkse getrouwde vrouwen blijkt de veiligheid van een plek of buurt de belangrijkste voorwaarde te zijn voor een prettige vrijetijdsbesteding. De beide vrouwen zonder kinderen zijn blij dat ze na hun trouwen de "oude woonwijk" verlaten hebben: 'Laatst is er nog iemand neergestoken, terwijl die persoon alleen zijn broodtrommel bij zich had. Er zijn veel criminele activiteiten en berovingen. Spuiten liggen op straat. Elk weekend is er veel politie, zelfs helikopters zijn er dan. Het is niet meer zoals vroeger. Toen woonden er veel Nederlanders en was het veel veiliger.' Opgelucht stelt ze vast: 'In de wijk waar ik nu woon, kun je kinderen met een gerust hart op straat laten spelen.'

De vrouwen vinden het in algemene zin onveiliger worden op straat: 'Als het donker wordt, ben ik echt bang op straat. Vooral in de tram en als ik wacht bij de halte,' en: 'Als ik bij het centraal station moet zijn, dan zal ik liever een halte eerder of later uitstappen.' Een van de vrouwen pleit in dit kader voor meer kleine politiebureautjes.

Voor twee van de vijf vrouwen is het belangrijk dat een plek lopend of met het openbaar vervoer bereikbaar is. Voor de andere respondenten speelt dit geen rol: 'Ik stap gewoon in de auto en ik kom overal waar ik wil.'

Drie vrouwen geven aan dat er te weinig terrassen zijn: 'Ik wil graag meer terrassen om gezellig te kunnen zitten en te babbelen.' Om goed te kunnen barbecuen dienen de volgende voorzieningen aanwezig te zijn: sanitair, water, telefooncellen, restaurant en (gratis) parkeerplaatsen. In de eigen woonwijk willen de vrouwen ook meer gratis parkeerplaatsen.

De moeders wensen voor hun vrijetijdsbesteding picknickplaatsen, water in speeltuinen en een plek in de parken waar je iets kunt eten.

HOOGOPGELEIDE TURKEN

De alleenstaande mannen met een hoog opleidingsniveau kennen geen plekken in de buurt waar ze zich niet veilig voelen. 'Overal is alles even veilig. Bovendien kennen we hier iedereen.' Andere mensen ervaren de buurt veel minder als veilig. 'Veel bewoners vinden het eng om langs een groep jongeren op het plein te lopen. Nederlanders trekken daarom weg uit deze buurt. Niet alle plekken in de buurt zijn voor iedereen even toegankelijk, maar wij hebben daar geen problemen mee.' De werkende respondent vindt het belangrijk om zich te ontspannen in de openbare ruimte. Dit kan als hij geen verkeerde (criminele) mensen tegenkomt. Daarom is anonimiteit voor hem van belang.

In de wijk zijn er geen pleinen of straten die beheerst worden door een bepaalde etnische groep, volgens de respondenten. 'Het is wel zo dat in de ene straat meer Chinezen wonen, de andere meer Turken, of Surinamers, maar op straat gaat iedereen vreedzaam met elkaar om. In de zomer zetten de Surinamers boxen buiten en draaien harde muziek, heel erg gezellig, dan gaan wij daar ook naartoe.'

De Turkse studenten vinden het belangrijk met wie ze bepaalde activiteiten in hun vrije tijd ondernemen. Waar ze naartoe gaan vinden ze minder belangrijk. Een voorkeur voor een bepaalde plek in de openbare ruimte hebben ze niet. Wel gaan ze, in tegenstelling tot de respondent met een baan, liever naar een plek dicht bij hun wijk.

De werkende respondent vindt specifieke voorzieningen niet echt van belang. Al is het wel leuk om naar steden te gaan waar je goed kunt winkelen. Ook de aanwezigheid van veel onbekende mensen vindt hij prettig. 'Beetje mensen kijken is altijd leuk.'

De bereikbaarheid van de eigen wijk vinden de hoogopgeleide vaders over het algemeen toereikend: de trein- en busverbindingen zijn prima. Daarnaast wordt regelmatig gebruikgemaakt van de fiets. De nabijheid van voorzieningen wordt over het algemeen niet erg belangrijk gevonden: als de mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding in een andere stad of wijk beter zijn, gaan ze daar naartoe.

In grote lijnen zijn de mannen tevreden over het voorzieningenaanbod in hun wijk: 'In mijn wijk zijn er genoeg mogelijkheden.' Eén vader geeft echter aan dat er te weinig speelmogelijkheden zijn in zijn woonwijk: 'Ik wil meer keuze in de buurt. Het is fijn voor de kinderen als er een speeltuin in de buurt is.' De voorkeur gaat hierbij uit naar een voorziening waar (wat oudere) kinderen zelf naar toe kunnen gaan. In dit kader speelt de nabijheid van het aanbod dus wel een rol. Een respondent die in een andere wijk woont, beklagt zich juist over het feit dat de wijk teveel gericht is op de jeugd: 'Voor mij zelf zijn er geen mogelijkheden. Ik zou wel een plek willen hebben waar ik kan binnenstappen om leeftijdgenoten te treffen, bijvoorbeeld in een buurtcafé.' De mannen geven allen aan dat ze het onderhoud van voorzieningen erg belangrijk vinden. Een man beklagt zich over het onderhoud: 'Ik ben niet zo tevreden over het onderhoud: het is niet goed genoeg. Zo zijn speelvoorzieningen niet zo veilig en zijn de schommels weleens vies.'

Over de verkeersveiligheid in de woonwijken bestaat bij de mannen tevredenheid: 'Er zijn veel drempels dus er wordt niet te hard gereden.' De vaders vinden het belangrijk dat hun kinderen veilig en zelfstandig buiten kunnen spelen. Ze benadrukken dat bij kleine kinderen altijd toezicht nodig is: 'Mijn zoon van 4,5 jaar mag nog niet alleen op straat spelen. Daarvoor is hij nog te klein. Als hij zit te stoepkrijten op straat, houd ik toezicht.' Door een man wordt gewezen op het gebrek aan parkeermogelijkheden in zijn wijk. Meerdere respondenten geven aan dat er in hun buurt veel criminaliteit is: met name 's avonds voelen de kinderen zich hierdoor onveilig.

Een van de mannen woont in een nieuwbouwwijk en vindt zijn wijk weinig inspirerend. Daarom gaat hij vaak naar “historische buurten”, zoals bijvoorbeeld de grachtengordel. Zoals eerder reeds vermeld is, houden meerdere mannen van oude gebouwen en wijken. Op deze plekken gaan ze winkelen en wandelen.

De Turkse mannen wonen allemaal dicht bij de natuur, waar ze kunnen gaan wandelen of fietsen. De mannen houden van de natuur omdat het daar rustig en groen is. Een vader vult aan: 'Ik vind plekken die erg druk zijn niet leuk. Ik zoek een plek om rustig te kunnen wandelen, met of zonder mijn kind. Ik zoek een beetje veiligheid, rust, groen, natuur en schoon. Als ik een uurtje ga wandelen, maakt het niet uit waar. Maar als we langer gaan, vind ik het belangrijk dat er mogelijkheden voor mijn kind zijn.'

Voor de alleenstaande jonge vrouwen met een hoge opleiding is het belangrijk dat een locatie goed bereikbaar is met het openbaar vervoer: 'Daarom ga ik vaak naar het centrum, dat is makkelijk bereikbaar voor iedereen.' Ook vinden de meiden het belangrijk dat er allerlei voorzieningen zijn: 'Ik ga graag naar het centrum, omdat je daar kan drinken, zitten, winkelen, naar de bioscoop gaan.' Tevens is de veiligheid van een plek belangrijk. 'Ik wil wel ergens zijn waar ik direct de politie kan roepen als dat nodig is.'

De respondenten hebben niet veel binding met de wijk waar ze wonen. Soms gaan ze naar de markt in de wijk. Twee respondenten winkelen weleens in hun wijk, maar meestal gaan ze naar het centrum om te winkelen. Een jonge vrouw besteedt haar meeste vrije tijd in de nabijheid van haar school.

De hoogopgeleide moeders vinden het belangrijk dat een locatie in de stedelijke openbare ruimte veilig is voor de kinderen. Het gaat dan om verkeersveiligheid. Daarom gaan twee respondenten het liefst naar het bos: 'In het bos is geen verkeer, je kunt er barbecuen, er is groen, de kinderen kunnen er schreeuwen. Het bos vertoont overeenkomsten met Turkije; het buiten zijn en het eten maken onderdeel uit van de Turkse cultuur.' Dat er geen wc is in het bos maakt niet uit; kinderen kunnen in de natuur plassen. De respondenten vinden het belangrijk dat je je kinderen goed in de gaten kunt houden.

Hoewel de respondenten in een veilige buurt wonen, is het niet goed gesteld met de verkeersveiligheid. 'Je moet je kinderen altijd in de gaten houden.' Over de bereikbaarheid met het openbaar vervoer bestaat wel tevredenheid.

Verschillen tussen groepen: een aantal conclusies

Een aantal punten valt op wat betreft het gebruik van de fysieke omgeving. Ten eerste is voor een aantal groepen de nabijheid belangrijk. Hoewel de laagopgeleide alleenstaande jongens dit niet met zoveel woorden zeggen gaan ze toch liever naar een voetbalveldje dat dicht bij huis is. Ook het leven van de hoogopgeleide jongens speelt zich vooral in de buurt af. Het leven van de laagopgeleide meiden speelt zich vooral af in de wijk en de binnenstad. De hoogopgeleide meiden daarentegen gaan graag naar andere steden, voor hen is nabijheid helemaal niet belangrijk. De laagopgeleide vaders en moeders vinden het ook belangrijk dat iets dichtbij is. Hun vrijetijdsgedrag is erg op de wijk gericht. Voor de hoogopgeleide ouders is nabijheid ook minder belangrijk. Ze gaan met of zonder kinderen daar waar ze naar toe willen. Afstand is daarbij geen probleem.

Ten tweede is de kwaliteit van de voorzieningen belangrijk. Vooral de laagopgeleide groepen klagen over de slechte kwaliteit. De hoogopgeleide groepen klagen hier ook wel over, maar als hen de kwaliteit van de voorzieningen niet bevalt gaan ze gewoon naar een andere wijk of stad.

Ten derde is vooral voor de vrouwen de veiligheid belangrijk. Alle groepen waarin vrouwen zaten hebben dit punt naar voren gebracht. Vooral de alleenstaanden, en de twee getrouwde vrouwen zonder kinderen, hechten veel waarde aan de veiligheid. Hier gaat het met name om de criminaliteit. De verkeersveiligheid vinden de hoogopgeleide ouders vooral erg belangrijk, met name voor hun kinderen. De alleenstaande jongens vinden veiligheid helemaal niet belangrijk. Zij komen overal en zijn voor niemand bang.

4.7 Conclusie/meest opvallende bevindingen

Eigen buurt versus binnenstad

Op basis van de groepsgesprekken met Turkse respondenten kan een onderscheid gemaakt worden tussen het gebruik van de eigen buurt en de binnenstad. Alle mannen brengen zowel in de eigen buurt als in de binnenstad hun vrije tijd door. Wel kan een onderscheid gemaakt worden in de mate waarin de respondenten hun eigen buurt of de binnenstad gebruiken. De hoogopgeleide alleenstaande jongens maken alleen functioneel gebruik van de binnenstad. Ook de buurt gebruiken ze weinig recreatief. Echter, als ze naar buiten gaan is dat toch vaker in de buurt dan in de binnenstad. Wel zeggen ze vroeger meer gebruik te hebben gemaakt van de openbare ruimte in het algemeen. Hun vrijetijdsgedrag leek toen meer op dat van de laagopgeleide alleenstaande jongens. Die hebben veel vrije tijd, gaan vaak naar buiten en maken dan

gebruik van de pleinen en straten in de eigen woonomgeving. Ze gaan ook wel naar de binnenstad, maar zijn toch vaker in de wijk te vinden. Ook de laagopgeleide vaders worden vaker in de wijk gevonden dan in de binnenstad. De hoogopgeleide vaders maken gebruik van de eigen woonomgeving en de binnenstad. Als iets in de wijk hen niet bevalt, gaan ze sneller naar een andere wijk, de binnenstad of een andere stad.

Bij de vrouwen ligt dat iets genuanceerder. De laagopgeleide en hoogopgeleide alleenstaande meiden maken bijna geen gebruik van de eigen wijk. Als ze gebruikmaken van de openbare ruimte gaan ze vrijwel altijd naar de binnenstad. De openbare ruimte in de eigen woonomgeving wordt dus zelden gebruikt. Als deze gebruikt wordt is dit om te wandelen, even een 'frisse neus' halen. De hoogopgeleide moeders maken ook veel gebruik van de binnenstad. Daarnaast maken ze ook gebruik van de woonomgeving in de buurt. Sinds de moeders kinderen hebben is hun vrijetijdsbesteding veel meer op hun kinderen gericht. De moeders gaan nu met hun kinderen naar buiten, omdat de kinderen dat willen. Dit is dan vaak in de directe woonomgeving van de respondenten. De laagopgeleide moeders brengen minder tijd door in de binnenstad. Hun vrijetijdsbesteding is voornamelijk gericht op de kinderen en op het huishouden. Ze doen boodschappen in de buurt, gaan naar de markt in de buurt en gaan met hun kinderen naar parken en speeltuinen. Een alleenstaande laagopgeleide moeder brengt wel veel tijd door in het centrum.

Seksesegregatie in de openbare ruimte

Op basis van de groepsgesprekken kan geconcludeerd worden dat bij de Turkse respondenten weinig sprake is van sekse-segregatie. Alleen bij de laagopgeleide getrouwde vrouwen met kinderen vindt sekse-segregatie plaats. De moeders brengen hun vrije tijd vooral door met hun kinderen en familie. Hun eigen man, maar ook andere mannen, lijken hierbij niet een prominente rol te spelen. Ook de alleenstaande meiden lopen weleens een straatje om als ergens een groep jongens staat, omdat ze het vervelend vinden om nageroepen te worden.

Tevens is er een verschil in het gebruik van de openbare ruimte waar te nemen tussen de twee seksen. De mannen maken overal gebruik van de openbare ruimte, terwijl sommige vrouwen de openbare ruimte minder intensief gebruiken. Dit geldt vooral voor de moeders, hun vrijetijdsbesteding is meer gericht op de kinderen en vindt meer plaats in de eigen woonomgeving.

Ook horecagelegenheden worden door mannen en vrouwen gebruikt. Vooral de alleenstaande meiden maken vaak gebruik van cafés en terrassen. De alleenstaande mannen en de laagopgeleide moeders maken daarentegen weinig gebruik van horecagelegenheden.

De openbare ruimte als ontmoetingsplek

Hoewel geen van de respondenten zegt naar buiten te gaan om andere mensen te ontmoeten, wordt de openbare ruimte vaak gebruikt als ontmoetingsplek. De laagopgeleide en hoogopgeleide alleenstaande jongens zeggen dat ze vroeger vaker naar buiten gingen, zonder te weten wie er buiten waren. Ze kwamen altijd wel iemand tegen. Bij de laagopgeleide jongens speelt dat voor een deel nog steeds wel, zij het in mindere mate. Ook sommige laagopgeleide meiden (alleenstaand en getrouwd met kinderen) zeggen dat ze vroeger als ze naar buiten gingen altijd wel iemand tegenkwamen die ze kenden.

Vrijwel alle respondenten komen in de eigen woonomgeving regelmatig bekenden tegen waarmee ze een praatje maken. Vooral de hoogopgeleide respondenten vinden het belangrijk om goede contacten in de buurt te hebben.

Verder spreken de meeste respondenten af met vrienden of familie in de openbare ruimte. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen de verschillende groepen met wie ze afspreken. De alleenstaande respondenten spreken eigenlijk altijd af met vrienden. De vriendengroep kan deels bestaan uit familieleden (broers, zussen, neven, nichten). De hoogopgeleide vaders en moeders brengen de meeste vrije tijd in de openbare ruimte door met het gezin. De laagopgeleide vaders en moeders brengen de meeste vrije tijd door met hun gezin en de familie.

Anonimiteit in de openbare ruimte

In slechts twee van de groepsgesprekken kwam naar voren dat de respondenten ergens naartoe gingen om de anonimiteit op te zoeken. Er is één hoogopgeleide alleenstaande respondent die vanwege zijn beroep⁶ graag de anonimiteit opzoekt. Ook laagopgeleide alleenstaande meiden hebben er soms behoefte aan om de anonimiteit op te zoeken. Ze gaan dan met vriendinnen ergens naartoe waar niemand hen kent. Op die manier kunnen ze dingen doen die ze eigenlijk niet mogen van hun ouders. De overige respondenten vinden het juist aangenaam om op straat bekenden tegen te komen.

Kwaliteit van de voorzieningen

Veel respondenten klagen over de voorzieningen in de openbare ruimte. Vooral troep en vuiligheid zijn voor de meesten van hen een doorn in het oog. Uit de groepsgesprekken komt naar voren dat hoog- en laagopgeleiden hier verschillend mee omgaan. De laagopgeleiden lijken meer last van slechte voorzieningen te hebben dan de hoogopgeleiden. De hoogopgeleiden gaan gewoon naar een andere wijk, de binnenstad of zelfs een andere stad waar de voorzieningen beter zijn. De laagopgeleiden blijven meer in hun wijk.

⁶ Deze respondent is werkzaam als politieagent.

De nabijheid van de voorzieningen speelt vooral een rol voor de laagopgeleide moeders en de laagopgeleide vaders. De overige respondenten zeggen dat het niet veel uitmaakt of een locatie dichtbij of ver weg is. Als ze ergens naar toe willen komen ze er wel.

Toch is de kwaliteit van de voorzieningen niet de belangrijkste reden voor de respondenten om hun vrije tijd ergens door te brengen. De meeste respondenten vinden het belangrijker om hun vrije tijd met hun vrienden, het gezin of familie door te brengen.

5 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

5.1 Inleiding

Het onderwerp van deze studie betreft patronen van vrijetijdsbesteding in de 'rode' openbare ruimte tegen de achtergrond van de opkomende multiculturele samenleving en de consequenties daarvan voor de inrichting van de stedelijke ('rode') openbare ruimte. Zoals in hoofdstuk 2 is weergegeven blijkt uit bestaand comparatief onderzoek naar vrijetijdsbesteding van autochtonen en allochtonen dat allochtone groepen deels ander vrijetijdsgedrag ontwikkelen dan autochtonen. Daarnaast is daar geconstateerd dat de stedelijke openbare ruimte voor diverse allochtone groepen belangrijk is en blijft, onder andere om te winkelen en te wandelen. Voor allochtone groepen is de stedelijke openbare ruimte belangrijk als plek waar men anderen kan ontmoeten. Hierdoor zou de (inrichting van) de openbare ruimte mogelijk kunnen bijdragen aan vormen van integratie. Hierbij zij opgemerkt dat contact gelegd kan worden met 'anderen' en/of met 'gelijkgestemden'.

Het doel van onderhavig kwalitatief onderzoek, dat uitgevoerd is onder in totaal 61 respondenten van Turkse of Marokkaanse herkomst, is tweeledig. In de eerste plaats beoogt het inzicht te bieden in de achtergronden van vrijetijdsgedrag van allochtone groepen in de 'rode' stedelijke openbare ruimte. Hierbij staan de motieven voor deze vrijetijdsactiviteiten centraal. In de tweede plaats pogen we met het onderzoek inzicht te krijgen in hoe het vrijetijdsgedrag van allochtone groepen in de stedelijk ruimte zich in de toekomst zal ontwikkelen en wat dat betekent voor de inrichtingseisen ten aanzien van de stedelijke openbare ruimte.

De veronderstelling in deze studie is dat opleiding een tamelijk bepalende factor is in de dynamiek van het vrijetijdsgedrag van allochtone groepen. Verondersteld wordt dat hoger opgeleide allochtonen veelal beter geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving en zowel qua opvattingen en waardenoriëntaties als qua gedrag (waaronder het vrijetijdsgedrag) meer gelijkens vertonen met autochtonen dan laagopgeleide allochtonen. Deze veronderstelling wordt bevestigd door recent onderzoek, bijvoorbeeld de studie van Dagevos (2001) over de integratie van minderheden.

Behalve het opleidingsniveau zijn nog twee andere onafhankelijke variabelen in dit onderzoek betrokken, namelijk geslacht en levensfase. Wat betreft het eerste wordt onderzocht in welke mate de sekse van Turkse en Marokkaanse inwoners van Nederland van belang is als het gaat om het optreden in de 'rode' openbare ruimte. Maar ook de levensfase kan hierop een grote invloed hebben. Onderzocht wordt of de vrijetijdsbesteding in de 'rode' openbare ruimte

van Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes verandert op het moment dat ze een gezin gaan vormen en eventueel kinderen krijgen. Vandaar dat in het onderzoek alleenstaande respondenten vergeleken zijn met respondenten met een jong gezin. In dit onderzoek staan de volgende vier onderzoeksvragen centraal:

1. Gaat de vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte wel of niet gepaard met ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen?
2. Wat zijn de achterliggende betekenissen c.q. de intrinsieke motieven van het vrijetijdsgedrag op straat en meer algemeen in de stedelijke openbare ruimte?
3. Wat is de relatie tussen fysieke aspecten van de stedelijke openbare ruimte en het gebruik van die ruimte voor vrijetijdsbesteding?
4. Welke verschillen doen zich bij dit alles voor a) tussen jonge mannen en jonge vrouwen, b) tussen alleenstaanden en mensen met een jong gezin, en c) tussen hoger opgeleiden en lager opgeleiden uit de twee etnische groepen die we onderzoeken?

In dit hoofdstuk worden allereerst de centrale onderzoeksvragen voor zowel de Turkse als de Marokkaanse respondenten beantwoord. De gegevens uit hoofdstuk 3 en 4 vormen hiervoor de basis. In paragraaf 5.2 worden ruimtelijke uitsluitings- en/of interactieprocessen besproken. Paragraaf 5.3 richt zich vervolgens op achterliggende betekenissen en motieven van vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte. Daarna wordt de relatie beschreven tussen fysieke aspecten van die ruimte en het gebruik ervan tijdens de vrije tijd (paragraaf 5.4). In paragraaf 5.5 staat de invloed centraal van sekse, levensfase en opleidingsniveau op het vrijetijdsgedrag in de stedelijke openbare ruimte. Conclusies zijn geformuleerd in paragraaf 5.6. Het hoofdstuk wordt afgesloten met aanbevelingen voor toekomstig beleid en onderzoek (paragraaf 5.7). Voor een goed begrip van deze aanbevelingen is het overigens raadzaam ook de nabeschouwing (hoofdstuk 6) te lezen.

Tot slot zij nog opgemerkt dat dit onderzoek geen vergelijking betreft tussen het vrijetijdsgedrag van allochtonen en autochtonen. Het is dus mogelijk dat de bevindingen en conclusies evenzeer van toepassing zijn op het vrijetijdsgedrag van autochtonen in de 'rode' stedelijke openbare ruimte. Hoewel de vergelijking strikt genomen geen onderwerp van dit onderzoek is geweest, hebben wij in de presentatie van de bevindingen toch een rangorde aangebracht: die onderwerpen waarvan wij vermoeden dat deze sterker spelen bij de allochtone groepen worden eerst vermeld, vervolgens de onderwerpen die waarschijnlijk voor zowel allochtone als autochtone groepen gelijkelijk spelen.

5.2 Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen

Inleiding

In deze paragraaf wordt een antwoord geformuleerd op de eerste onderzoeksvraag: Gaat de vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte wel of niet gepaard met ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen?

Toelichting: Nagegaan wordt of men verblijft op plaatsen waar alleen gelijkgestemden komen (scenerie) en wie dan die gelijkgestemden zijn. Is dat bijvoorbeeld etnisch bepaald en/of afhankelijk van leeftijd, opleiding, werk en/of afhankelijk van een specifieke interesse? Tevens dient de vraag beantwoord te worden hoe openbaar het ruimtegebruik is. Gaat men naar plaatsen waar iedereen kan komen (algemeen toegankelijke ruimte) en is er dan wel/geen uitwisseling met anderen die niet tot het eigen gezelschap behoren?

Eerst komen verschillende invalshoeken aan bod, vervolgens worden in een resumé de vragen in de toelichting beantwoord.

Behoeftte aan anonimiteit

Door diverse, met name hoogopgeleide, Marokkaanse en Turkse respondenten is aangegeven dat ze in hun vrije tijd regelmatig plekken in de openbare stedelijke ruimte opzoeken waar ze relatief anoniem kunnen verkeren. Het ontsnappen aan sociale controle speelt hierbij een grote rol. Een uitzondering hierop wordt gevormd door hoogopgeleide alleenstaande Marokkaanse mannen. Aangezien de vrije tijd nagenoeg altijd in groepsverband besteed wordt, is sprake van relatieve anonimiteit: de respondenten zijn ook op "anonieme" plaatsen vergezeld van bijvoorbeeld hun eigen gezin of enkele vriendinnen.

Geen nieuwe contacten

In de 'rode' openbare stedelijke ruimte blijken weinig nieuwe contacten gelegd te worden. In de vrije tijd trekken de Turkse en Marokkaanse respondenten vooral intensief op met bekenden: het eigen gezin, familie, vrienden, medescholieren of -studenten of collega's. De hoogopgeleide alleenstaande Marokkaanse mannen vormen hierop een uitzondering: zij zeggen wel regelmatig nieuwe contacten op te doen.

Segregatie tussen autochtonen en allochtonen

In de openbare stedelijke ruimte besteden de Turkse en Marokkaanse respondenten hun vrije tijd in de 'rode' openbare ruimte veelal met mensen met dezelfde etnische achtergrond, en in mindere mate met andere allochtonen. Laagopgeleide mannen en vrouwen trekken vrijwel niet

op met autochtonen. Aangezien zij veelal wonen in wijken waarin vooral allochtonen gehuisvest zijn, zijn de mogelijkheden om in de eigen wijk autochtone Nederlanders te ontmoeten beperkt. Enkele keren is de wens geuit om deze laatste groep Nederlanders meer te kunnen treffen.

De hoogopgeleide deelnemers aan het onderzoek hebben in hun vrije tijd wel contact met autochtonen en mensen van een andere culturele origine, zoals collega's, medescholieren of studiegenoten. Doorgaans blijft dit contact echter (zeer) oppervlakkig. Enkele hoogopgeleide Turken en Marokkanen die in 'witte' wijken wonen, ondernemen in hun vrije tijd af en toe iets met autochtone buurtbewoners.

Seksesegregatie

Uit de gesprekken met respondenten is gebleken dat mannen hun vrije tijd vooral met andere mannen doorbrengen en vrouwen met andere vrouwen. Meerdere keren is gemeld dat de Marokkaanse cultuur, en in iets mindere mate de Turkse cultuur, van invloed is op deze seksesegregatie. Deze invloed lijkt bij laagopgeleide respondenten groter te zijn dan bij respondenten met een hoog opleidingsniveau. Hoogopgeleide ouders brengen hun vrije tijd veelal samen in gezinsverband door.

Een andere bevinding is dat de bewegingsvrijheid in de openbare stedelijke ruimte van Turkse en Marokkaanse alleenstaande vrouwen, met name bij de laagopgeleide onder hen, beduidend kleiner is dan die van hun mannelijke leeftijdgenoten. De jonge vrouwen kunnen zich, mits zij hiervoor toestemming hebben van hun ouders, overdag relatief vrij buiten begeven. 's Avonds, met name als het donker is, dienen zij echter veelal binnen te blijven. De jonge mannen genieten daarentegen een grote vrijheid in hun vrijetijdsbesteding buitenshuis.

Alleenstaanden - gezinnen met kinderen

Globaal gezien trekken de geïnterviewde jonge Turken en Marokkanen die bij hun ouders wonen, in dit onderzoek "alleenstaanden" genoemd, in hun vrije tijd buiten vooral op met leeftijdgenoten: vrienden en vriendinnen staan centraal. Dit geldt in sterkere mate voor de jonge mannen dan voor de jonge vrouwen. De laatste groep besteedt de vrije tijd in de openbare ruimte ook met het gezin en familie.

De respondenten die kinderen hebben, brengen hun vrije tijd merendeels door in gezinsverband. Een uitzondering hierop wordt gevormd door de geïnterviewde laagopgeleide Marokkaanse ouders, en in mindere mate de laagopgeleide Turkse ouders. De vaders uit deze groepen besteden hun vrije tijd vooral met mannen, en de moeders met andere moeders en hun kinderen.

Vermijden van groepen Marokkaanse jongens

Zowel door een aantal Marokkaanse als Turkse respondenten is aangegeven dat in de buitenruimte plekken gemeden worden waar groepen Marokkaanse jongen rondhangen. Dergelijke plaatsen roepen gevoelens van onveiligheid op bij verschillende respondenten. Onder hen bevinden zich zowel mannen als vrouwen, en zowel alleenstaanden als mensen met een gezin.

Vermijden van verslaafden

Plaatsen in de openbare stedelijke ruimte waarvan bekend is dat er veel alcohol- en/of drugverslaafden verkeren, worden door een groot deel van de respondenten ontweken.

Resumé: Met name laagopgeleide alleenstaande jonge mannen zoeken plekken in de buurt op waar gelijkgestemden komen. Gelijkgestemden zijn dan vrienden van eenzelfde etnische achtergrond en leeftijd: de peergroup. Voor de overige groepen geldt dit niet of minder: zij zoeken juist een relatieve anonimiteit. Men zoekt een anonieme, veilige drukte, veelal in het stedelijk centrum, maar wel vergezeld van het eigen gezin of vrienden of vriendinnen. Alleen de hoogopgeleide respondenten zoeken hierbij uitwisseling met anderen die niet tot het eigen gezelschap behoren. Er lijkt dus geenszins sprake van sociale uitsluitingsprocessen. Wel is het zo dat sommige openbare plekken niet voor iedereen toegankelijk zijn, zoals de plekken waar groepen Marokkaanse jongens rondhangen of verslaafden verblijven. Het centrum is op zich wel toegankelijk, maar niet iedereen komt er.

5.3 Intrinsieke motieven van het vrijetijdsgedrag

Inleiding

In deze paragraaf staat het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag centraal. Deze luidt: Wat zijn de achterliggende betekenissen c.q. de intrinsieke motieven van het vrijetijdsgedrag op straat en meer algemeen in de stedelijke openbare ruimte?

Toelichting: In de literatuur wordt steeds één dominant motief genoemd, de behoefte van Turkse en Marokkaanse jongeren in de vrije tijd en in de stedelijke openbare ruimte lotgenoten (dat wil zeggen, andere Turkse of Marokkaanse jongeren die bij voorkeur in dezelfde sociale positie verkeren) te ontmoeten. De stedelijke openbare ruimte als ontmoetingsplek. In hoeverre speelt dit motief of spelen eventuele andere motieven een rol in het vrijetijdsgedrag van de onderzochte groepen? Andere motieven kunnen zijn het loskomen van dagelijkse bezigheden, genieten van het mooie weer, nieuwe dingen zien, lichamelijke conditie verbeteren, etc..

Samenzijn

Voor nagenoeg alle respondenten geldt dat zij in de openbare stedelijke ruimte recreëren om gezellig met vrienden, familie of bekenden te kunnen samenzijn. Dit samenzijn is veelal afgesproken, men vertrekt veelal samen van huis. Met uitzondering van de alleenstaande jongens gaat het minder om spontane ontmoetingen.

Anonimiteit

Zoals reeds beschreven bij onderzoeksvraag 1, is een ander motief voor vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte het ontlopen van sociale controle. Met name hoogopgeleide respondenten hebben soms behoefte aan een plek waar zij, vergezeld van gezin of vrienden, relatief anoniem hun vrije tijd kunnen doorbrengen.

Sport

Sportbeoefening is een motief dat nagenoeg alleen door laagopgeleide alleenstaande Turken is genoemd. De overige groepen respondenten lijken de openbare stedelijke ruimte niet voor sportieve doeleinden te benutten.

Ontvluchten drukte thuis

Voor meerdere alleenstaande Turken en Marokkanen geldt dat ze naar buiten gaan om de drukte in het ouderlijk huis te ontvluchten. Hierbij speelt de vaak kleine behuizing van de gezinnen een belangrijke rol.

Goed voor de kinderen

De geïnterviewde Turkse en Marokkaanse moeders gebruiken de stedelijke openbare ruimte in het belang van hun kinderen: recreëren in de buitenruimte wordt belangrijk geacht voor de ontwikkeling van kinderen. Op straat of pleintjes hebben kinderen meer ruimte om te spelen dan thuis. Bovendien wordt het gezellig gevonden om samen met de kinderen en andere moeders buiten vrije tijd door te brengen.

Resumé: Naast voor de hand liggende motieven als ontspanning en genieten van het mooie weer in de lente en de zomer geldt voor nagenoeg alle respondenten dat zij gezellig willen samenzijn met vrienden, familie of bekenden. Dit samenzijn is veelal afgesproken, men vertrekt veelal samen van huis. Met uitzondering van de alleenstaande jongens gaat het minder om spontane ontmoetingen. Ook sport, het ontvluchten van de drukte thuis en de ontwikkeling van de kinderen worden als motieven genoemd.

5.4 Relatie tussen fysieke aspecten van de stedelijke openbare ruimte en het gebruik daarvan

Inleiding

De derde onderzoeksvraag luidt: Wat is de relatie tussen fysieke aspecten van de stedelijke openbare ruimte en het gebruik van die ruimte voor vrijetijdsbesteding?

Toelichting: Nagegaan zal worden waarom de locatie(s) die Turken en Marokkanen benutten voor vrijetijdsbesteding zo aantrekkelijk voor ze zijn. Aandachtspunten hierbij kunnen bijvoorbeeld zijn de veiligheid ter plaatse, de afwezigheid van gemotoriseerd verkeer, de aanwezigheid van specifieke voorzieningen, de nabijheid of bereikbaarheid van een specifieke locatie, etc.

Bij het beantwoorden van deze vraag komen verschillende aspecten van de stedelijke openbare ruimte aan bod. Onze indruk is dat de uitkomsten bij de twee allochtone groepen niet bijzonder afwijken van autochtone groepen.

Veiligheid

Het thema dat door het merendeel van de respondenten bij onderzoeksvraag 3 genoemd is, is de veiligheid van de stedelijke locaties waar zij hun vrije tijd doorbrengen. Diverse vormen van veiligheid worden onderscheiden. Met name de *sociale veiligheid* van een plek wordt van groot belang geacht. Gevoelens van onveiligheid nemen toe zodra het donker wordt. De groep mensen met wie men samen is, is van grote invloed op deze gevoelens: de vrije tijd wordt nagenoeg altijd in groepsverband doorgebracht. Bekendheid met andere mensen in de buurt is ook van belang. Zo geven alleenstaande jongens die hun wijk zelf aanduiden als een 'criminele wijk,' aan dat hen daar niets zal overkomen omdat zij er "iedereen kennen". Met het oog op de veiligheid voor andere groepen is door enkele respondenten gepleit voor meer toezicht, bijvoorbeeld door toezichthouders of door meer kleine politiebureaus. Vooral voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen geldt dat zij zich prettig voelen in openbare ruimtes waar veel andere mensen verkeren. Een deel van deze vrouwen vermijdt plaatsen waar veel mannen aanwezig zijn. Ten aanzien van kinderen is meerdere keren gemeld dat de voorkeur gegeven wordt aan een speelplek waar ouders gemakkelijk toezicht op hun kinderen kunnen houden.

De Turkse en Marokkaanse respondenten hechten ook belang aan de *fysieke veiligheid* van een locatie in de openbare stedelijke ruimte. Door respondenten wordt bijvoorbeeld geklaagd over onveilige of vieze speelplekken, kapotte bankjes, slecht onderhouden parkjes of pleintjes, het ontbreken van verlichting etc. Om vernielingen tegen te gaan, wordt gevraagd om meer toezicht.

De *verkeersveiligheid* van een locatie vinden vooral de hoogopgeleide ouders erg belangrijk, met name voor hun kinderen.

Kwaliteit van voorzieningen

Veel respondenten klagen over de voorzieningen in de openbare stedelijke ruimte. Vooral slecht onderhoud, vernielingen en vuiligheid zijn een doorn in het oog. De respondenten met een lage opleiding lijken meer last te hebben van de slechte voorzieningen dan de respondenten met een hoog opleidingsniveau. De laatste groep gaat voor haar vrijetijdsbesteding namelijk gewoon naar een andere wijk, de binnenstad of zelfs een andere stad waar de voorzieningen beter zijn. Deze groep is bereid en in staat om daarvoor te reizen en er eventueel voor te betalen.

In algemene zin lijkt de kwaliteit van voorzieningen niet de belangrijkste reden voor de respondenten te zijn om hun vrije tijd ergens door te brengen. De meeste van hen vinden het belangrijker met wie ze hun vrije tijd besteden.

Nabijheid

De nabijheid van openbare stedelijke locaties en voorzieningen speelt bij laagopgeleide respondenten een beduidend grotere rol dan bij respondenten met een hoge opleiding. De eerste groep geeft veelal de voorkeur aan voorzieningen in (de buurt van) de eigen woonomgeving. Het geografische bereik van de tweede groep is groter. In hun vrije tijd bezoeken zij dan ook openbare stedelijke ruimtes in hun eigen stad, maar ook in andere steden.

Meerdere ouders hebben aangegeven dat zij de voorkeur geven aan speellocaties waar kinderen van een zekere leeftijd zélf naar toe kunnen gaan. In deze context speelt de nabijheid van voorzieningen dus duidelijk een rol.

Over de bereikbaarheid van locaties in de stedelijke openbare ruimte met het openbaar vervoer, bestaat bij de meeste respondenten tevredenheid.

Resumé: sociale, fysieke en verkeersveiligheid zijn belangrijke aspecten bij het gebruik van de openbare ruimte. Respondenten verhogen de sociale veiligheid door in groepsverband te recreëren. Ter verhoging van de fysieke veiligheid en de kwaliteit van voorzieningen wordt gepleit voor meer onderhoud en toezicht om vernielingen tegen te gaan. Nabijheid speelt met name bij laagopgeleide respondenten een rol.

5.5 Invloed van sekse, levensfase en opleidingsniveau

Inleiding

Uit de voorgaande paragrafen is gebleken dat er niet zozeer sprake is van duidelijke verschillen tussen het vrijetijdsgedrag van Turkse en Marokkaanse respondenten, maar eerder van overeenkomsten. Variabelen als sekse, opleidingsniveau en levensfase lijken hierin een grotere rol te spelen dan verschillen die herleid kunnen worden tot de etnische herkomst van respondenten. Deze constatering leidt ons tot de vierde, en tevens laatste centrale onderzoeksvraag: Welke verschillen doen zich bij dit alles voor a) tussen jonge mannen en jonge vrouwen, b) tussen alleenstaanden en mensen met een jong gezin, en c) tussen hoger opgeleiden en lager opgeleiden uit de twee etnische groepen die we onderzoeken?

Deze onderzoeksvraag is beantwoord door vrijetijdsprofielen te beschrijven per groep. Allereerst wordt aandacht besteed aan de vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte van Turkse en Marokkaanse mannen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen alleenstaande en getrouwde mannen, en tussen hoog- en laagopgeleide mannen. Bij het schetsen van de vrijetijdsprofielen van de vrouwelijke respondenten wordt hetzelfde stramien gevolgd.

Mannen

Laagopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse jongemannen

De laagopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse jongeren beschikken in ruime mate over vrije tijd, zowel in het weekend als doordeweeks. Veel van de vrije tijd wordt doorgebracht in de openbare ruimte in de eigen buurt. Pleintjes, voetbalveldjes of gewoon een straat in de buurt zijn locaties waar deze jongeren regelmatig verpozen. Als de eigen buurt hiervoor te weinig mogelijkheden biedt of als er afwisseling wordt gezocht, bezoeken ze soortgelijke openbare plekken in andere buurten. Het centrumgebied vormt in veel mindere mate een trekpleister. Marokkaanse jongeren bezoeken het centrum iets meer dan Turkse jongeren en zij doen dit vooral om redenen van vertier. Op de stedelijke functies van de binnenstad komen de jongeren nauwelijks af. In de openbare ruimte houden de beide groepen zich voornamelijk op in peer-groepen, de Marokkaanse nog meer dan de Turkse respondenten. Hun Turkse of Marokkaanse vrienden kennen ze vaak al lang en het contact is vaak zeer intens. Toch is hun vriendenkring niet volledig cultureel homogeen van samenstelling, in de buurt blijken ze ook veelvuldig in contact te staan met jongeren die een andere herkomst hebben. De respondenten geven aan zeer vrij te zijn in de keuze van vrijetijdsbesteding. De Marokkaanse of Turkse cultuur legt hen

als jonge mannen weinig beperkingen op. Het voornaamste motief voor deze groep om op een bepaalde plek te recreëren of om naar een specifieke openbare ruimte toe te gaan is de aanwezigheid van vrienden. De locatie of de fysieke kwaliteiten van de plek zijn niet echt van belang, de aanwezigheid van vrienden en het gezamenlijk ergens heengaan des te meer. Beide groepen geven aan vrijwel nooit ergens alleen naartoe te gaan of alleen te verblijven. Recreatie vindt vrijwel altijd groepsgebonden plaats. In de vriendengroep zoekt men vooral naar gezelligheid en ontspanning. Gevoelens van onveiligheid zijn hun, hoogst waarschijnlijk beïnvloed door het verblijven in een groep, onbekend.

Hoogopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse jongemannen

Net als voor de jongeren met weinig opleiding geldt ook hoogopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse jonge mannen dat zij van huis uit weinig beperkingen krijgen opgelegd voor hun leven buiten de deur. In tegenstelling tot de jongens met weinig opleiding, beschikken zij echter over weinig tot zeer weinig vrije tijd. Vooral doordeweeks en in mindere mate in het weekend, is deze groep druk bezet. Dit geldt nog het sterkst voor de hoogopgeleide Turken. De openbare ruimte in de buurt wordt door deze groep zeer weinig bezocht. De pleintjes, veldjes of straathoeken in de buurt zijn geen plekken waar ze zich graag ophouden. De Marokkaanse jongeren bezoeken nog wel af en toe winkels en terrasjes in de buurt, maar over het algemeen geven beide groepen de voorkeur aan het centrum van de stad. Marokkaanse jongeren bezoeken daarnaast ook vaak centra van andere grote steden. Bij Turkse jongeren gebeurt dit veel minder. Zij bezoeken hun stadscentrum voornamelijk om functionele redenen, bij de Marokkaanse jongeren voert het recreatieve element de boventoon.

Terwijl de hoogopgeleide alleenstaande Turkse jongeren merendeels optrekken met landgenoten en in mindere mate met collega's en studievrienden, is het contactpatroon van de Marokkaanse jongeren diverser: zij gaan ongeveer in dezelfde mate om met landgenoten, familieleden, studievrienden en collega's. Een beschouwing van de motieven om gebruik te maken van de openbare ruimte laat ook een aantal interessante overeenkomsten en verschillen zien. Beide hoogopgeleide groepen geven aan voornamelijk buiten te vertoeven voor ontspanning. Mooi weer is daarbij een belangrijk criterium. Ook de aanwezigheid van veel andere mensen wordt door hen belangrijk gevonden. Een motief dat voor beide groepen zwaar telt is de aanwezigheid van vrienden. Zowel de Turkse als de Marokkaanse hoogopgeleiden vinden het belangrijk om in de openbare ruimte goede vrienden te ontmoeten. De gewenste kenmerken van de locatie verschillen echter. Anonimiteit, het recreëren op plaatsen waar men niet herkend wordt, speelt bij beide groepen een bescheiden rol. De Marokkaanse respondenten hechten meer waarde aan de kwaliteit van de openbare ruimte.

Laagopgeleide getrouwde Marokkaanse en Turkse mannen met kinderen

Getrouwde Marokkaanse en Turkse mannen met een lage opleiding hebben in het algemeen zowel in het weekend als op werkdagen weinig vrije tijd. De schaarse vrije tijd die ze hebben wordt soms in openbare gelegenheden (café, koffiehuis e.d.) in de eigen buurt doorgebracht. De publieke buitenruimte in de buurt wordt daarentegen zeer weinig bezocht. Straten, pleintjes en veldjes in de woonomgeving zijn geen pleisterplaatsen voor deze groep. In de openbare ruimte wordt de tijd veelal doorgebracht met het gezin en deze bestaat dan voornamelijk uit functioneel winkelen in de buurt of het centrum van de stad. Het bezoeken van een andere stad behoort niet tot de gewoontes. Wat opvalt is dat deze groep mannen in de vrije tijd vrijwel uitsluitend omgaat met mensen van dezelfde culturele signatuur. Men zoekt vrienden en familieleden uit het eigen herkomstland op.

Als een keer voor recreatieve doeleinden gebruik wordt gemaakt van openbare ruimtes, dan is dat om tijd met de kinderen (dit is vooral voor Turkse mannen van belang) en met vrienden door te brengen. Een goede kwaliteit van voorzieningen behoort niet tot de primaire overwegingen om naar een specifieke openbare ruimte te gaan. Gevoelens van onveiligheid doen er bij de Turkse mannen wel toe. In tegenstelling tot de Marokkaanse mannen, hebben zij ervaring met onveilige plekken in de buurt en het centrum van de stad. Deze locaties worden bij familie-uitjes bewust gemeden met het oog op de kinderen. Het belangrijks motief van de Marokkaanse mannen om gebruik te maken van openbare ruimte is de behoefte aan ontspanning en het genieten van mooi weer.

Hoogopgeleide getrouwde Marokkaanse en Turkse mannen met kinderen

Ook de getrouwde Marokkaanse en Turkse mannen met een hoge opleiding hebben weinig vrije tijd. Vooral doordeweeks is vrije tijd zeldzaam. In het weekend hebben de mannen, de Marokkanen meer dan de Turken, iets meer vrije tijd. Deze mannen zijn geen reguliere gebruikers van openbare ruimtes. In het straatbeeld van de eigen woonomgeving zijn zij grotendeels afwezig. Het centrum van de eigen stad is nog de belangrijkste bestemming. De Marokkaanse mannen bezoeken met enige regelmaat ook centra van andere grote steden. De voornaamste bezigheden in de centrumgebieden zijn winkelen (met het gezin) en terrasbezoek. Met dit neervlijen op terrassen onderscheiden ze zich wel van de getrouwde Turkse en Marokkaanse mannen met een lagere opleiding. Bij terras- en cafébezoek gaan de mannen alleen op pad en wordt afgesproken met vrienden en collega's. In tegenstelling tot de getrouwde mannen met een lagere opleiding die voornamelijk met 'landgenoten' omgaan, ziet het omgangspatroon van de hoger opgeleide getrouwde mannen er dus gevarieerder uit. Naast de eigen gezinsleden en mensen van dezelfde culturele signatuur, wordt ook het gezelschap gezocht van collega's en oude studievrienden.

De belangrijkste motieven om in de schaarse vrije tijd gebruik te maken van openbare ruimtes is de aanwezigheid van vrienden en een goede kwaliteit van voorzieningen. Deze groep blijkt een kritische consument te zijn van openbare plekken en heeft bijvoorbeeld geen bezwaar tegen een wat langere reistijd. Het ontwijken van sociale controle speelt ook een rol. Met name de Marokkaanse mannen geven aan in de openbare ruimte bewust op zoek te zijn naar anonimiteit: het niet herkend worden door (Marokkaanse) bekenden. De veiligheid of onveiligheid van bepaalde plekken wordt niet in de overweging meegenomen. Vooral mooi weer en een behoefte aan ontspanning zijn motieven om het huis te verlaten en met vrienden of het gezin te recreëren in openbare ruimtes.

Vrouwen

Laagopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse vrouwen

Turkse en Marokkaanse jonge vrouwen met weinig opleiding en zonder partner, blijken vooral in het weekend vrije tijd te hebben. Doordeweeks wordt veel tijd besteed aan studie, een bijbaan-
tje en het helpen in de huishouding. Bijna nooit wordt de vrije tijd in de openbare ruimtes van de eigen buurt doorgebracht. Voor de Marokkaanse vrouwen geldt dit nog sterker dan voor de Turkse. De voornaamste bezigheid van het publieke domein bestaat uit winkelen met vriendinnen in het centrum van de stad, en incidenteel in de eigen buurt. Het shoppen heeft soms een functioneel karakter, maar vaker geldt het als een manier van ontspanning. Tijdens het winkelen wordt er voornamelijk omgegaan met meisjes/vrouwen van dezelfde culturele origine. Deze vriendinnen kennen ze meestal al lang en het contact met deze vrouwen is intensief. Soms zit er een overlap tussen familie en vriendinnen: familieleden (nichten en zussen) zijn regelmatig de beste vriendinnen. Gewinkeld wordt er ook met studievriendinnen oftewel medescholieren. Dergelijke schoolgroepen zijn meestal cultureel pluriform samengesteld. Voor al deze vrouwen geldt dat ze nooit alleen op stap gaan, van tevoren wordt er afgesproken om gezamenlijk ergens naar toe te gaan. Het vrijetijdsgedrag wordt, zo zeggen beide groepen, sterk bepaald door hun culturele achtergrond (specifieker gesteld: de opvattingen over de rol van vrouwen). Voor de Marokkaanse vrouwen geldt dit nog sterker dan voor de Turkse vrouwen.

Naast de winkels en het gezelschap van hun vriendinnen is de aanwezigheid van veel andere mensen een belangrijke reden voor laagopgeleide Turkse en Marokkaanse alleenstaande vrouwen om frequent het centrum van de stad op te zoeken. Ze geven de voorkeur aan openbare plekken waar veel 'volk' rondloopt, de kwaliteit van de voorzieningen (de winkelstraat) is van ondergeschikt belang. Voor de Turkse vrouwen geldt dat ze soms in de openbare ruimte anonimiteit zoeken. Ze willen niet dat al hun gangen nagegaan worden en willen daarom niet altijd Turkse bekenden tegenkomen. Zowel de Turkse als de Marokkaanse laagopgeleide vrou-

wen gebruiken de openbare ruimte om te ontspannen en te ontsnappen aan de sleur van de week.

Hoogopgeleide alleenstaande Turkse en Marokkaanse vrouwen

De hoogopgeleide alleenstaande Marokkaanse en Turkse vrouwen hebben in vergelijking met vrouwen met een lagere opleiding de hele week door een overvloed aan vrije tijd. Deze hoeveelheid vrije tijd wordt nooit in de openbare ruimte in de eigen buurt besteed. Vrijwel alle tijd die ze buitenshuis doorbrengen wordt gependend in het centrum de stad, waarbij zeer regelmatig centra van andere steden worden bezocht. De voornaamste publieke bezigheid van deze groep vrouwen bestaat, net zoals bij de lager opgeleide vrouwen, uit winkelen. Daarnaast wordt ook regelmatig een terrasje 'gepikt.' De openbare ruimte wordt voornamelijk bezocht in het gezelschap van vrouwen met eenzelfde culturele achtergrond, bij de Turkse vrouwen is dit zeer sterk het geval. Een overlap tussen familie en vriendinnen is bij de hoogopgeleide alleenstaande vrouwen niet aanwezig. Naast vriendinnen uit de eigen kring gaan ze ook regelmatig om met medestudenten. Deze laatstgenoemde vriendengroep bestaat uit vrouwen met verschillende culturele achtergronden. Voor zowel de Marokkaanse als de Turkse hoogopgeleide vrouwen geldt dat het contact met hun Turkse of Marokkaanse vriendinnen intensiever en langduriger is dan de vriendschap met medestudenten.

Bij het opzoeken van centrumgebieden speelt de aanwezigheid van vriendinnen en in mindere mate de aanwezigheid van andere mensen een belangrijke rol. De vrouwen ontmoeten elkaar niet in het centrum, maar gaan er gezamenlijk naar toe. Een belangrijk motief om niet in de eigen buurt te recreëren is het gebrek aan privacy. Het teveel aan sociale controle in de woonomgeving wordt als onwenselijk ervaren, de anonimiteit van het recreëren in het centrum heeft de voorkeur.

Laagopgeleide getrouwde Marokkaanse en Turkse vrouwen met kinderen

Getrouwde Marokkaanse en Turkse vrouwen met een lage opleiding beschikken gedurende de week over weinig vrije tijd. De vrije tijd die deze vrouwen hebben wordt, door de Turkse vrouwen meer dan door de Marokkaanse, soms in de openbare ruimte besteed. De openbare ruimte is grotendeels beperkt tot de eigen woonomgeving en dan met name straten, speeltuintjes en het buurtwinkelcentrum. De Turkse vrouwen maken af en toe ook gebruik van het centrum van de stad, al is dit vrijwel uitsluitend om functionele redenen. Voor beide groepen vrouwen geldt dat ze de openbare ruimte voornamelijk functioneel gebruiken, om te winkelen of om de kinderen naar school te brengen. Het bezoek aan een buurtspeeltuin, iets wat veelvuldig wordt gedaan, komt voort uit een mix van functionele en recreatieve motieven. Het primaire doel van een dergelijk bezoek is het laten spelen van de kinderen en een nevendoeel is het ontmoeten van andere Turkse of Marokkaanse vrouwen. In de openbare ruimte gaan deze vrouwen vrijwel

uitsluitend om met vrouwen van dezelfde culturele signatuur en met familie of gezinsleden. De kring waarin zij zich bewegen is sterk cultureel homogeen.

Zowel de Turkse als de Marokkaanse vrouwen hechten waarde aan de aanwezigheid van veel andere mensen op openbare plekken. Drukke winkelcentra of markten worden veel bezocht en locaties waar weinig mensen komen, worden vermeden. Ruimtes worden dus geselecteerd op veilige drukte. Sommige vrouwen hechten ook aan anonimiteit, aan het ontbreken van sociale controle in de openbare ruimtes: de aanwezigheid van veel andere mensen wordt mede daarom positief gewaardeerd. Aan de kwaliteit van de voorzieningen worden minder eisen gesteld.

Hoogopgeleide getrouwde Marokkaanse en Turkse vrouwen met kinderen

Ook de hoogopgeleide Marokkaanse en Turkse getrouwde vrouwen hebben weinig tijd voor zichzelf. De Marokkaanse vrouwen beschikken over iets meer vrije tijd dan de Turkse vrouwen, dit geldt voornamelijk voor het weekend. Ondanks de relatieve schaarste aan vrije tijd, zijn deze vrouwen frequente gebruikers van openbare ruimtes. Zij zoeken vooral het centrum van de stad op. De Marokkaanse vrouwen doen, in tegenstelling tot de Turkse vrouwen, ook regelmatig het centrum van een andere grote stad aan en ze zijn ook niet geheel afkerig van een bezoek aan de eigen buurt. De belangrijkste activiteit is het winkelen, zowel om recreatieve als om functionele redenen. Ook terrasbezoek behoort tot de gewoontes van deze getrouwde hoogopgeleide vrouwen. Winkelen en het bezoeken van terrasjes wordt gedaan met het gezin, maar ook met verschillende vrienden, kennissen en familie. Ondanks het feit dat de vrouwen in de openbare ruimte veel omgaan met vrouwelijke (ex)studie-genoten en met collega's met diverse culturele achtergronden, is het contact bij beide groepen het meest hecht met vrouwen met dezelfde culturele herkomst. Deze culturele 'verwantschap' blijft een belangrijke rol spelen, ook als zich andere mogelijkheden hebben aangediend. De voornaamste reden waarom de vrouwen het huis uit gaan is om tijd met het gezin door te brengen. Bij het kiezen van een bepaalde locatie, zijn de aanwezigheid van vriendinnen en van veel andere 'onbekende' mensen van belang. De aanwezigheid van 'veel onbekende mensen' geeft de vrouwen een gevoel van veiligheid en tevens een gevoel van anonimiteit. Vooral de Marokkaanse vrouwen hechten veel waarde aan het anoniem zijn, het niet herkend worden. Daarnaast zijn de Marokkaanse vrouwen ook kritisch voor wat betreft de kwaliteit van de openbare ruimte. Zij zijn bijvoorbeeld bereid om te reizen naar een andere stad als de voorzieningen daar beter zijn.

5.6 Conclusies

In de hier gepresenteerde conclusies worden de in hoofdstuk 5 weergegeven resultaten geïnterpreteerd. De meeste conclusies hebben betrekking op ruimtelijke interacties, motieven van vrijetijdsgedrag en de verschillen tussen groepen. De conclusie over de kwaliteit van de fysieke ruimte en bewonersinitiatieven heeft betrekking op de fysieke ruimte en het gebruik daarvan.

Interactie en integratie

In de openbare ruimte worden nauwelijks nieuwe contacten gelegd. Globaal gezien besteden verschillende groepen respondenten (sekse, leeftijd, levensfase, etniciteit) hun vrije tijd in de openbare ruimte niet mét elkaar, maar náást elkaar. Samenzijn, maar ook anonimiteit is een veelgehoord motief. Dit betekent niet per definitie dat er geen sprake is van integratie. Als men integratie 'smal'⁷ opvat, als men uitsluitend gemengde activiteiten hieronder schaaft, zou men het "anderen zien" en het "aan elkaar snuffelen" kunnen beschouwen als een eerste stap richting integratie.

Als men een bredere definitie van integratie hanteert, waar ook sociale verbanden met een meer homogeen karakter qua etniciteit of sekse onder vallen, dan draagt de vrijetijdsbesteding met elkaar hieraan zeker bij. Deze bevordert de sociale cohesie.

Opleidingsniveau, interactie en integratie

Zoals eerder geconstateerd, brengen hoogopgeleide Turken en Marokkanen hun vrije tijd in de openbare stedelijke buitenruimte door met een gemêleerder gezelschap dan laagopgeleide respondenten met dezelfde etnische achtergrond. Hoogopgeleide respondenten trekken in hun vrije tijd op met collega's, medescholieren of -studenten en soms met hun burens. Deze groepen bestaan uit autochtone Nederlanders en Nederlanders van verschillende culturele origine. Dit duidt erop dat de hoogopgeleide Turken en Marokkanen meer geïntegreerd zijn in de samenleving, zeker als men uitgaat van de 'smalle' definitie van integratie. Met een stijgend opleidingsniveau zou integratie dus toenemen. Het aantal hoogopgeleide allochtonen in Nederland is echter nog beperkt. Het is dan ook niet geheel duidelijk of Turken en Marokkanen met een hoog opleidingsniveau bij meer keuze hun vrije tijd toch liever doorbrengen met andere hoogopgeleide allochtonen met dezelfde etnische achtergrond.

⁷ Zie voor de opvattingen over integratie ook hoofdstuk 6.

Opleidingsniveau en ruimtegebruik

Met name laagopgeleide alleenstaande mannen, mannen met kinderen en laagopgeleide moeders zijn aangewezen op de buurt. De andere groepen, en met name de hoogopgeleiden hebben een groter actieradius en daarmee meer ruimtelijke keuzemogelijkheden in hun vrijetijdsgedrag.

Discriminatie

Tijdens het onderzoek is geen één keer melding gemaakt van discriminatie tijdens de vrijetijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte. Ook onderlinge discriminatie is niet genoemd. De segregatie tussen autochtonen en allochtonen hoeft niet per definitie te duiden op discriminatie of bewust vermijdingsgedrag: mensen met dezelfde etnische herkomst praten nu eenmaal gemakkelijker met elkaar. Bovendien zijn de mogelijkheden om autochtonen in de eigen woonwijk te ontmoeten beperkt als mensen gehuisvest zijn in buurten waar met name allochtonen wonen. Als men elkaar niet tegenkomt, bestaat er ook geen aanleiding of noodzaak tot discriminatie. Meerdere Turkse en Marokkaanse respondenten geven aan dat zij meer autochtone Nederlanders willen ontmoeten. Of deze behoefte wederzijds is, is onbekend.

Kwaliteit van de fysieke ruimte en bewonersinitiatieven

Meerdere respondenten hebben hun onvrede geuit over het slechte onderhoud van de stedelijke openbare ruimte (kapotte bankjes, vieze schommels, etc.). Tevens is veelvuldig melding gemaakt van gevoelens van (sociale) onveiligheid. Door geen enkele respondent is echter blijk gegeven van initiatieven vanuit bewoners zelf om de openbare stedelijke ruimte in de eigen woonwijk te verbeteren. Dit kan erop duiden dat men zich hier niet verantwoordelijk voor voelt: dat de openbare ruimte in de wijk niet ervaren wordt als een ruimte waaraan buurtbewoners ook zelf als actieve burgers hun steentje kunnen bijdragen.

Sociale interactie en de behoefte aan anonimiteit en veiligheid

Jonge Turken en Marokkanen hebben bij hun vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte behoefte aan een zekere vrijheid. Het geeft kennelijk lucht als men niet altijd bekenden tegenkomt, als er niet teveel knellende sociale controle is. De behoefte aan een plek waar men enigszins anoniem kan verkeren, is hiermee te verklaren. Tegelijkertijd verkeert men wel in een groep gelijkgezinden om zich veilig te voelen. Sociale veiligheid lijkt belangrijker gevonden te worden dan fysieke veiligheid.

Vrouwen - vrije tijd

In grote lijnen geldt dat de Turkse en Marokkaanse vrouwen die aan het onderzoek hebben deelgenomen over minder vrije tijd beschikken dan de mannen. De alleenstaande meisjes hebben meer vrije tijd dan de moeders, maar dienen in tegenstelling tot hun mannelijke leeftijdgenoten te helpen bij huishoudelijke taken. De moeders hebben het minste aantal vrije uren: hun tijd is gevuld met het huishouden, hun eventuele werk en de kinderen. De vrije uren die zij hebben, brengen zij hoofdzakelijk door met hun kinderen. Een belangrijk motief voor hun vrijetijdsgedrag is de nabijheid van speellocaties, zodat kinderen veilig kunnen spelen en zich ontwikkelen.

Alleenstaanden en gezinnen

De alleenstaande jongens en meisjes die aan het onderzoek hebben meegedaan, zijn nog niet verantwoordelijk voor het runnen van een eigen huishouden. Dit betekent dat zij over het algemeen over meer vrije tijd beschikken dan de vaders en moeders. Zij hebben daarnaast over het algemeen een grotere keuze hoe zij die vrije tijd willen invullen. De alleenstaande jongens en meisjes lijken meer tijd buitenshuis door te brengen. De vaders en moeders brengen hun vrije tijd in de stedelijke openbare ruimte veelal door in winkelcentra of in speeltuintjes of parkjes. De wensen en behoeften van hun kinderen staan hierbij, met name bij de moeders, centraal.

5.7 Aanbevelingen voor beleid en onderzoek

Inleiding

In deze paragraaf zijn op basis van de onderzoeksresultaten aanbevelingen geformuleerd. Allereerst volgen beleidsaanbevelingen (A). Daarna zijn aanbevelingen geformuleerd voor nader onderzoek (B).

A Beleidsaanbevelingen

1. Sociale kwaliteit naast fysieke kwaliteit

De keuze voor vrijetijdsbesteding op een bepaalde plek in de openbare ruimte op buurt- en wijkniveau lijkt in eerste instantie bij sommige groepen meer bepaald te worden door sociale afwegingen (wie komt daar?) dan door de fysieke inrichting van die plek (hoe ziet die plek er

uit?). Het is van belang dat de verschillende gebruikersgroepen hun eigen stempel op een deel van de openbare ruimte kunnen drukken. Het beleven van een gemeenschappelijke cultuur is immers kenmerkend voor vrijetijdsgedrag. Sociale binding en sociale controle of enige mate van toezicht door anderen hebben een positief effect op het gevoel van veiligheid van mensen in de buurt, en daarmee op het participatiegedrag van bewoners in de openbare ruimte. De sociale veiligheid lijkt even belangrijk als de fysieke veiligheid, met name voor migrantenmeisjes en -vrouwen. Dus niet alleen 'schoon, heel en veilig,' maar vooral ook 'veilig, heel en schoon.' *Bij de inrichting van de openbare ruimtes in buurten en wijken dient het belang van de sociale component (toezicht door anderen, gevoel van veiligheid) in recreatiegedrag van bewoners erkend te worden. De fysieke kwaliteit van voorzieningen is niet maatgevend voor de waardering en de frequentie van het gebruik van openbare voorzieningen.*

2. *Fysieke kwaliteit voor uiteenlopende groepen*

Zoals blijkt uit dit onderzoek zijn jonge mannen en (laagopgeleide) vrouwen met kinderen frequente gebruikers van openbare ruimtes in buurten. De openbare ruimte in wijken moet, en dan met name in achterstandswijken, van kwalitatief hoog niveau zijn gelet op de vele functies die de ruimte vervult voor uiteenlopende groepen. De kwaliteit laat volgens meerdere respondenten te wensen over (kapotte banken, glas in speeltuintjes, naalden van junks etc.). Hoog niveau impliceert niet alleen de aanwezigheid van voorzieningen en faciliteiten, maar ook een gedifferentieerd aanbod voor verschillende groepen die deze ruimte - vaak op dezelfde tijdstippen - gebruiken. *Bij de inrichting van de openbare ruimte in wijken dient men rekening te houden met de verschillende behoeftes en motieven van deze groepen. Voor jongens zijn dat bijvoorbeeld aantrekkelijke en uitdagende plekken om bij elkaar te kunnen zijn, voor vrouwen met kinderen en voor meisjes veilige, vanaf de openbare weg zichtbare, verkeersluwe, in en de nabijheid liggende ruimtes, waar kinderen veilig kunnen spelen. Hierbij dient men bij gelijktijdig gebruik van de openbare ruimte geen last van elkaar te hebben. Dit kan bijvoorbeeld door een fysieke scheiding tussen de desbetreffende voorzieningen aan te brengen.*

3. *Ondersteuning door het opbouwwerk*

Er is door de respondenten veelvuldig melding gemaakt van verloedering van de wijk en gevoelens van sociale onveiligheid, terwijl niet naar voren kwam dat men hiervoor zelf ook in beweging zou kunnen komen. Indien buurtbewoners het gevoel hebben dat de buurt van hen is, zullen zij eerder geneigd zijn een steentje aan de leefbaarheid ervan bij te dragen. *Er is er een combinatie nodig van het herinrichten van de openbare ruimte en het doen ontstaan van een*

toenemend gevoel van verantwoordelijkheid voor die ruimte van de bewoners zelf. Het opbouwwerk kan ondersteuning geven bij het ontwikkelen van een dergelijk actief burgerschap.

4. Semi-openbare activiteiten in wijken en het centrum

Jonge Turken en Marokkanen leggen tijdens hun vrijetijdsactiviteiten in de openbare stedelijke ruimte nauwelijks nieuwe contacten, zo blijkt uit dit onderzoek. Globaal gezien besteden verschillende groepen hun vrije tijd in de openbare stedelijke ruimte niet mét elkaar maar naast elkaar. Dit draagt op zich bij aan sociale cohesie, aan integratie in zijn brede betekenis. Van vrijetijdsactiviteiten in de 'rode' openbare ruimte moet men niet teveel verwachten als het gaat om menging van autochtone en allochtone groepen. Vooral tijdvergende veranderingen in de positie van migranten op structurele variabelen als werk, opleiding, inkomen en maatschappelijke participatie zullen bijdragen aan het qua etniciteit gemengder worden van het vrijetijdsgedrag. De uitkomsten van dit onderzoek wijzen in die richting. Mogelijkheden zien we wel in het construeren van *incidentele vormen van etnisch gemengde participatie*. Door het organiseren van (grootschalige) vrijetijdsactiviteiten die veel mensen aanspreken en die bij voorkeur in het centrumgebied plaatsvinden, kan er op ad hoc basis etnisch gemengde participatie plaatsvinden. Wellicht moet het 'elkaar zien' tijdens activiteiten in het centrum worden beschouwd als een eerste stap in de richting van sociale integratie in de openbare ruimte. Als men toch uit is op meer menging tussen autochtone en allochtone groepen en wederzijds contact wil faciliteren, kan gezien de onderzoeksresultaten waarschijnlijk niet volstaan worden met het louter inrichten van de buitenruimte. Hiervoor is een combinatie nodig van de *sociale* en de *fysieke* 'pijler' van beleid. *Het welzijnswerk en gemeentelijke instellingen kunnen middels een (geringe) vorm van begeleiding en organisatie een meer gemengde vrijetijdsbesteding in de openbare ruimte stimuleren. Voorbeelden op wijkniveau zijn Thuis Op Straat (TOS), Duimdrop, festivals, braderieën en markten. In het centrum kan men denken aan popfestivals en zomercarnavals. De fysieke ruimte in wijken dient zodanig ingericht te zijn dat men dergelijke activiteiten daar kan organiseren.*

5. *Multifunctioneel ruimtegebruik van het centrum*

Voor de grote steden is het een uitdaging om de multifunctionele functies die het centrum vervult - wonen, werken, winkelen, recreëren, uitgaan - goed op elkaar af te stemmen. Onze verwachting is dat in de toekomst het beroep op deze multifunctionele functie van het centrum alleen maar zal toenemen. Zoals blijkt uit dit onderzoek is het centrum van grote steden een geliefde plek voor Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen om hun vrije tijd in door te brengen. Omdat de meerderheid van hen dit onder andere doet vanuit een behoefte om 'anoniem' met vrienden te recreëren raden we af om specifiek beleid te ontwikkelen. Bij een stijgend opleidingsniveau zal het gebruik van het centrumgebied door Turkse en Marokkaanse Nederlanders toenemen. Steeds meer Turkse en Marokkaanse Nederlanders zullen hun eigen woonomgeving 'ontvluchten' en de voorkeur geven aan (de anonimiteit van) het centrum. *Bij de inrichting van de fysieke ruimte van centrumgebieden dient rekening te worden gehouden met een toename in het gebruik van deze groepen. Het centrum zal een anoniem, doch veilig karakter moeten dragen. Een autovrije binnenstad met ruimte op straten en pleinen voor terrassen kan hiertoe bijdragen.*

B Onderzoek

6. *Representatief onderzoek vrijetijdsbesteding allochtonen en autochtonen*

Als de uitkomsten van een verkennend onderzoek wijzen op aanzienlijke verschillen in de vrijetijdsbesteding van allochtone en autochtone Nederlanders in de openbare stedelijke ruimte, is een basis gelegd voor een grootschalig representatief onderzoek. Hierbij dient niet zozeer aandacht besteed te worden aan vrijetijdsparticipatie, maar meer aan achterliggende motieven en eventuele uitsluitings- en of interactieprocessen. Ook dienen hierbij grote steden te worden vergeleken met middelgrote steden.

7. *Gevoelens van (on)veiligheid*

Uit het onderzoek is gebleken dat de groep mensen waarmee de vrije tijd in de openbare ruimte wordt doorgebracht eigen gevoelens van veiligheid versterken. Deze sociale veiligheid van de ene groep, denk bijvoorbeeld aan groepen rondhangende Marokkaanse jongens, leidt echter tot gevoelens van onveiligheid bij andere groepen. Onderzoek naar de balans tussen behoeften van diverse groepen gebruikers van dezelfde stedelijke openbare ruimte is gewenst.

8. *Veiligheid allochtone vrouwen*

Onderzoek is gewenst naar mogelijkheden om de veiligheid van jonge allochtone vrouwen bij het recreëren in de stedelijke openbare ruimte, zowel op buurtniveau (met name vrouwen met kinderen) als in het centrum te vergroten. Hierbij doet zich de vraag voor of er een relatie is te leggen tussen de fysieke structuur in een wijk (hoogbouw, laagbouw) en het gebruik van de rode ruimte.

9. *Fysieke inrichting van de openbare ruimte*

Het verdient aanbeveling een of meer ontwerpende onderzoeksprojecten uit te voeren naar de inrichting van specifieke delen van de openbare ruimte, waarbij geïnteresseerde allochtonen en misschien ook autochtonen kunnen deelnemen aan zo'n project.

6 Nabeschouwing

6.1 Inleiding

Dit onderzoek gaat over interactieprocessen van allochtone groepen in de rode stedelijke ruimte, de motieven ervoor en de relatie met de fysieke structuur van de rode omgeving, dit alles toegespitst op het vrijetijdsgedrag. In deze nabeschouwing plaatsen we dit onderwerp in een breder kader. Interactie slaat op wat mensen met elkaar doen, op de contacten die je met elkaar hebt of opbouwt en daarmee op integratie. Ook in de literatuur wordt deze link gelegd. Zo stelt Jokövi (2001) dat vrijetijdsbesteding van belang is voor de integratie van allochtone groepen. Dagevos (2001) wijst op het opleidingsniveau als verklaring voor de mate van sociaal-culturele integratie van minderheden. Opleiding is dan ook als variabele in dit onderzoek meegenomen. De nadruk op interactie in dit onderzoek leidt dus naar de bredere discussie over integratie.

In de Nederlandse discussie over migratie en integratie heeft zich de afgelopen jaren een verschuiving voorgedaan, zowel in inhoud als in toon. Inhoudelijk wordt door het beleid een sterk accent gelegd op 'structurele' integratie. In plaats van het centraal stellen van integratie met 'behoud van eigen identiteit' richt men zich nu op bevordering van de arbeidsdeelname, verbetering van schoolresultaten en het leren van Nederlands als onderdeel van een inburgeringsprogramma voor nieuwkomers én oudkomers. Deze accentuering van harde variabelen als arbeidsparticipatie, opleidingsniveau en taalvaardigheid betekent overigens niet dat er over cultureel verschil niet meer wordt gesproken. Integendeel, er is nog nooit zoveel over cultureel verschil gesproken als de afgelopen jaren en maanden. Hoewel 11 september 2001 hierin een belangrijke rol speelt, was er ook daarvoor al sprake van het problematiseren van cultureel en religieus onderscheid, waarbij met name de Islam centraal staat. Zo werd begin 2000 door Paul Scheffer een artikel gepubliceerd onder de titel "Het multiculturele drama" waarin, let wel: met het oog op de verbetering van de structurele positie van migranten in termen van arbeid, onderwijs en huisvesting, migranten werden geproblematiseerd die zouden weigeren om te integreren, hetgeen zou blijken uit het vasthouden aan 'niet-Nederlandse' culturele en religieuze gebruiken.

Deze koppeling tussen culturele en structurele integratie heeft het debat vervolgens gekleurd: de oorzaak van de - overigens feitelijk afnemende - achterstand van migranten werd vooral bij henzelf gelegd. Wanneer migranten zich niet meer en beter aanpassen, dan zullen ze altijd in een marginale positie blijven verkeren, zo luidt de dominante redenering. Recentelijk

krijgt cultureel verschil nog meer nadruk, ook los van enig verband met structurele integratie. Culturele verschillen als zodanig worden geproblematiseerd: Nederland zou uit elkaar vallen door de groeiende groep migranten met afwijkende gebruiken. Het moge duidelijk zijn dat met deze inhoudelijke verschuivingen ook de toon harder werd.

De integratiediscussie is relevant voor het thema van ons onderzoek. In het huidige politieke en publieke klimaat worden alle handelingen van migranten namelijk beoordeeld op één prangende vraag: dragen ze bij aan 'integratie'? Vertaald naar het vrijetijdsgedrag van jonge Turkse en Marokkaanse migranten in de 'rode' openbare ruimte, luidt de vraag dan: "integratie door recreatie?" Hieronder zullen we ons over deze vraag buigen. Niet omdat wij zouden willen aanbevelen dat ieder recreatief verpozen per se onderdeel uit zou moeten maken van een integratiestrategie, maar wél omdat we aan de hand van kennis over recreatief gedrag de algemene integratiediscussie kunnen nuanceren. De specifieke kenmerken van vrijetijdsgedrag kunnen het lopende debat verrijken. Wie kennis heeft van determinanten van vrijetijdsbesteding, kan - ten aanzien van integratie - realistische doelen van vrijetijdsbeleid formuleren, waarbij zij aangekend dat vrijetijdsbeleid hoogstens één van de mogelijke wegen naar integratie is. Ook andere opmerkingen van relativerende aard zijn hier op hun plaats. Ten eerste is dit onderzoek verkennend van aard, zodat hoogstens tentatieve uitspraken gedaan kunnen worden. Daarnaast gaat het in dit onderzoek slechts om één van de vormen van vrijetijdsgedrag, namelijk het vrijetijdsgedrag in de 'rode' stedelijke openbare ruimte. Vrijetijdsgedrag in bars, restaurants en discotheken valt hier bijvoorbeeld buiten. Bovendien is deze vorm van vrijetijdsgedrag van jonge Turken en Marokkanen niet vergeleken met het vrijetijdsgedrag van autochtonen. We kunnen dus geen uitspraken doen over het vrijetijdsgedrag in het algemeen in relatie tot integratie.

6.2 Integratie door recreatie?

Wie oppervlakkig naar de resultaten van dit onderzoek kijkt, zou hierin een illustratie kunnen vinden van de heersende gedachte dat het met de integratie in Nederland maar matig is gesteld: er wordt in de 'rode' openbare ruimte veel onder elkaar gecreëerd. Turken met Turken, Marokkanen met Marokkanen, mannen met mannen, vrouwen met vrouwen, jong met jong, oud met oud, rijk met rijk, arm met arm. Natuurlijk kwamen we hierop ook uitzonderingen tegen: er zijn etnisch gemengde vriendenkringen van hoger opgeleide jonge Turken en Marokkanen - waarin Nederlandse autochtone jongeren overigens soms schitteren door afwezigheid -, hoogopgeleide vrouwen frequenteren vaak de 'gemengde' binnenstad, et cetera. Maar toch: oppervlakkig bezien, zouden de integratiepessimisten hun gelijk in de resultaten van dit onderzoek bevestigd kunnen zien.

Wie beter kijkt, ziet echter interessante ontwikkelingen die tonen hoe complex integratieprocessen zijn. Deze ontwikkelingen hebben zowel te maken met de betekenis van vrijetijdsbesteding als met die van 'openbare' ruimte. Eerst over de betekenis(sen) van vrijetijdsbesteding.

Eigen aan vrije tijd is het optrekken met min of meer gelijkgezinden, zoveel kunnen we concluderen op basis van dit en ander onderzoek (Jókóvi 2001). 'Gelijk' hoeft hierbij niet altijd te staan voor exact identiek, maar uit het eerste deel van deze conclusies bleek wel dat een vergelijkbare etnisch-culturele achtergrond, eenzelfde sekse en min of meer dezelfde leeftijd harde variabelen zijn die vriendschapsbanden structureren. Harde variabelen, die bovendien onderling verbonden zijn. Zo blijkt cultuur zich o.a. uit te drukken in (de mate van) sekse segregatie. Het is hier niet de plaats om een kleine sociologie van de vrije tijd te schrijven, maar een paar kenmerken van vrije tijd moeten onder de aandacht worden gebracht om deze neiging tot relatief homogene verpozing te begrijpen. Veel meer dan op de werkvloer en op school, is de vrije tijd een sfeer waarin mensen zelf kunnen kiezen met wie men optrekt. Hoewel ook deze keuze aan veel beperkingen onderhevig is, is het 'vrije' aan vrije tijd niet alleen dat er geen arbeid of opleiding hoeft plaats te vinden maar ook dat in relatieve vrijheid kan worden gekozen waar en met wie men wil optrekken. Dat in die 'keuzes' vervolgens culturele opvattingen doorklinken - doordat ouders bepaalde zaken goed vinden en andere niet; doordat zij bijvoorbeeld meer vrijheid toestaan aan hun zoons dan aan hun dochters, door roddel en achterklap, blikken van goed- en van afkeuring - illustreert het relatieve van de 'vrijheid' van vrije tijd. Juist belangrijke *identifiers* kleuren met wie men in de vrije tijd optrekt en etnische identiteit is zo'n *identifier* voor jongeren die zichzelf primair als Marokkaans of Turks definiëren (Phalet et al. 2000). Dit betekent niet dat er geen cultureel gemengde activiteiten kunnen plaatsvinden - het betekent wel dat menging die vanwege functionele noodzaak op scholen en werk optreedt, zich minder vanzelfsprekend manifesteert in vrijetijdscontacten gebaseerd op verwantschap, vertrouwdheid, affiniteit en affectiviteit. Soms doet zich in de vrije tijd overigens wel functionele noodzaak tot menging voor, bijvoorbeeld omdat allochtone voetballertjes bij de beste club willen spelen. Worden zij echter ouder en is de droom om een tweede Gullit te worden vervlogen, dan zien we dat zij zich bij het voetballen-om-het-plezier vaak weer 'terugtrekken' in eigen kring (Duyvendak et al. 1998; Krouwel et al. 1999, etc.). Dit 'terugtrekken' is overigens een positieve keuze. Ook uit dit onderzoek blijkt immers dat het vrijetijdsgedrag in de 'rode' openbare ruimte geen doelbewust vermijdingsgedrag inhoudt, behalve als het gaat om het afstand houden van groepen overlast veroorzakende jongeren. Ook wordt er door geen der respondenten melding gemaakt van discriminatie op straat. Het is meestal een positieve keuze voor een bepaalde groep; niet een keuze tegen anderen. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de uitspraak van jonge Turken of Marokkanen dat zij het jammer vinden dat er zo weinig Nederlanders in hun buurt op straat rondlopen.

Wie meent dat integratie maximale menging inhoudt, zal niet tevreden zijn met de hier gerapporteerde overwegend homogene vrijetijdsbesteding. Wie zich echter rekenschap geeft dat

iedere sfeer van integratie (Engbersen en Gabriëls 1995) zijn eigen kenmerken heeft, kan wellicht leven met het gegeven dat het overwegend niet-functionele karakter van vrijetijdsbesteding aanleiding geeft tot activiteiten in eigen kring. Wat deze eigen kring is, wie daar wel en niet toe gerekend worden, kan en zal overigens in de loop van de tijd veranderen. Of etnisch-culturele achtergronden daarin over twintig jaar nog een grote rol spelen, is bijvoorbeeld de vraag. Hier wordt slechts geconstateerd dat vrijetijdsactiviteiten altijd zullen plaatsvinden op basis van affiniteit en affectiviteit en dus nooit een volledig gemengd karakter zullen hebben. Vriendenkringen zijn nooit een afspiegeling van de Nederlandse bevolking; de vrije tijd wordt niet doorgebracht met de 'gemiddelde' Nederlander. Deze observatie - die hoogstwaarschijnlijk evenzeer geldt voor autochtone Nederlanders - geeft meteen aan dat recreatie, ook die in de 'rode' openbare ruimte, niet direct bijdraagt aan integratie wanneer onder integratie uitsluitend gemengde activiteiten worden verstaan. Wordt er echter geopteerd voor een bredere definitie van integratie - waarbij ook sociale verbanden met een meer homogeen karakter hun plaats hebben - dan is evident dat recreatie bij uitstek een cohesiebevorderende bijdrage levert, ook al is dat soms (in eerste instantie) meer in termen van 'bonding' dan van 'bridging.'

Of en in welke mate allochtone Nederlanders in hun recreatienetwerken in de toekomst ook meer autochtonen zullen tegenkomen hangt, zo blijkt uit dit onderzoek, sterk af van een aantal structurele kenmerken: hun opleidingsniveau en hun werkervaring. Hoe 'hogere' de opleiding en het werk, hoe meer gelegenheid om autochtone Nederlanders tegen te komen met wie vriendschapsbanden kunnen worden opgebouwd. Veranderingen in de structurele situatie lijken dus vooraf te gaan aan *culturele* verschuivingen - een interessante conclusie in een tijd waarin de kaarten meer en meer lijken te worden gezet op culturele aanpassing. Culturele integratie kan pas -op grond van de uitkomsten van dit onderzoek - plaatsvinden wanneer er ook in directe contacten *kennis* wordt opgedaan van de Nederlandse samenleving en er *kennissen* gemaakt kunnen worden. In die zin moet er van de vrijetijdsbesteding in de 'rode' openbare ruimte niet teveel worden verwacht, juist omdat grotendeels in andere sferen wordt bepaald wie men kent, met wie men vriendschappen kan opbouwen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of dit voor stedelijke binnenruimtes evenzo geldt. Het ziet er voorlopig al met al naar uit dat de politieke tendens om veel te verwachten van vrije tijd omdat het integratieproces in de sferen van arbeid, onderwijs en huisvesting soms moeilijk verloopt, enigszins misplaatst is omdat het geen oog heeft voor de verhouding tussen de sferen, waarin culturele integratie grotendeels afhankelijk blijkt te zijn van structurele integratie.

Dit blijkt ook uit de tweede term van dit onderzoek: vrijetijdsbesteding in de 'rode' *openbare ruimte*. Enerzijds heeft de openbare ruimte kenmerken die maken dat groepen mensen elkaar tegenkomen die anders geen kennis van elkaar zouden hebben. Maar anderzijds moet de bete-

kenis van het publieke, gemengde karakter van de openbare ruimte niet worden overdreven. En wel om de volgende redenen.

In de eerste plaats gaat het hier om *vrijetijdsgedrag* in de 'rode' openbare ruimte. En vrije tijd blijft 'privé,' ook als het zich in de openbare ruimte afspeelt. Dat wil zeggen dat, gelet op bovenstaande beschouwing over de betekenis van vrijetijdsgedrag, ook in de openbare ruimte weinigen uit zullen zijn op zomaar ontmoetingen met vreemden. Men gaat met vertrouwden op stap, met familie of vrienden. In de tweede plaats leent de openbare ruimte zich ook niet echt voor nieuwe contacten. Zoals uit dit onderzoek duidelijk is geworden, is de openbare ruimte in nogal wat (achterstands)wijken te karakteriseren als 'homogeen.' Er wonen althans weinig autochtone Nederlanders in overigens zeer gemengde wijken. Men treft in de eigen woonbuurt, zeer tot eigen spijt, vooral andere mensen van allochtone afkomst op straat. In de derde plaats is de stedelijke 'rode' openbare ruimte -het centrum - weliswaar zeer gemengd qua bevolkings-samenstelling, maar daar gaan de meeste jonge Turken en Marokkanen (en dan met name hoogopgeleiden en laagopgeleide meisjes) vooral heen om gezellig met een groep vrienden of vriendinnen iets te doen. Gemengd en openbaar staan hier garant voor anoniem.

Dit betekent dat de 'buiten'-ruimte enerzijds een parochiaal karakter tegen wil en dank heeft: de openbare ruimte in de eigen wijk is niet zo erg openbaar maar wordt sterk gekleurd door de aanwezigheid van bepaalde groepen (met name de migrantenjongens die in de buurt 'hangen'). Maar ook de binnenstedelijke openbare ruimte is, anderzijds, nu niet bepaald een ontmoetingsplek met vreemden - hier doet men geen nieuwe kennissen op. Stedelijke openbaarheid is juist aantrekkelijk vanwege de anonimiteit, het kunnen ontsnappen aan de beperkingen van de openbare ruimte van de eigen buurt. De openbare ruimte in de buurt is dus een ontmoetingsplek voor bepaalde groepen; de stedelijke openbare ruimte is er voor iedereen, maar hier ontmoet men dan ook niemand in het bijzonder. Men komt wel vreemden tegen die wellicht door veelvuldige waarneming tot op zekere hoogte vertrouwd worden, maar in termen van 'bridging' moet van dit vrijetijdsgedrag - met name winkelen - niet te veel worden verwacht. Wel kan het vertoeven in de binnenstad een eerste stap zijn op een integratieladder: vanuit de vertrouwdheid van een groepje vrienden of vriendinnen kan men naar anderen kijken en 'aan elkaar snuffelen.' Ook illustreert de behoefte van met name hogeropgeleiden en migrantenmeisjes aan anonimiteit dat het verpozen in eigen kring en eigen buurt naast vertrouwdheid ook benauwdheid oplevert. Hoe deze behoefte zich in de komende jaren zal ontwikkelen, is moeilijk te voorspellen, maar het lijkt van groot belang dat een anonieme én veilige stedelijke ruimte blijft bestaan. Tot slot nog een enkele opmerking over te verwachten ontwikkelingen.

Aangezien het opleidingsniveau van migranten de komende jaren blijft stijgen, evenals het niveau waarop zij werkzaam zijn en het verdiende inkomen, valt te verwachten dat zich in functionele verbanden (onderwijs, werkplek, politiek) meer menging van autochtonen en allochtonen

zal voordoen. Dit biedt mogelijkheden tot ontmoeting en kennismaking. Op den duur zal dit ook leiden tot meer gemengde relaties en vriendschappen, tot gemengder vrijetijdsgedrag. Omgekeerd zou men, denkend vanuit het idee van treden op een integratieladder, kunnen veronderstellen dat 'kijken' en 'snuffelen' in de 'rode' openbare ruimte kan bijdragen aan verdere kennismaking en integratie, tot netwerken die op termijn een betere structurele positie opleveren, zeker als er in de 'rode' stedelijke omgeving hiertoe enige prikkels aangebracht zouden worden. De resultaten van dit onderzoek geven echter geen aanwijzingen dat dit een meer integratiebevorderende weg is dan de eerste, ook al is het natuurlijk mogelijk beide te faciliteren.

De structurele factor opleiding blijft ook sterk bepalend voor het vrijetijdsgedrag als men tot een andere leefvorm overgaat en kinderen heeft gekregen. Hogeropgeleide mannen en vrouwen blijven georiënteerd op het stedelijk centrum en brengen naast vrije tijd met het gezin, soms ook nog tijd door met vrienden en collega's uit meerdere culturen (terrasbezoek). Lager opgeleiden blijven meer georiënteerd op de eigen buurt en de eigen groep of winkelen functioneel in het centrum met het gezin. De grootste terugval in actieradius lijken laagopgeleide vrouwen met kinderen te maken. Het winkelen met vriendinnen in de binnenstad lijken zij in te ruilen voor verpozing met hun kinderen in parkjes en speeltuintjes in de buurt.

Zullen deze structurele én culturele processen leiden tot meer menging? Misschien moeten we dit anders formuleren: vriendschappen en netwerken zullen ook dan ontstaan langs lijnen van belangstelling en affiniteit, alleen zal etniciteit daarin een minder grote rol spelen, ook al omdat etniciteit en opleiding, kleur en klasse, minder met elkaar zullen samenvallen dan op dit moment. Ook die vriendenkringen zullen dus weer homogeen zijn gelet op bepaalde kenmerken. Mensen hebben nu eenmaal niet met iedereen evenveel affiniteit; iedereen is selectief affectief. Vanuit de optiek van etniciteit echter zal dit vrijetijdsgedrag wel gemengder zijn, ook al zal dat betrokkenen waarschijnlijk nauwelijks meer opvallen omdat kleur tegen die tijd minder betekenis zal hebben dan op dit moment.

Literatuurlijst

Bottenburg, M. & Schuyt, C.J.M. (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.

Brassé, P. (1985). *Jonge migranten en hun vrije tijd. Het sport- en vrijetijdsgedrag van jonge Turken en Marokkanen in Eindhoven en Dordrecht*. Instituut voor sociale geografie, publicatie nummer 15. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Dagevos, J.M. (2001). *Rapportage minderheden: meer werk*. Rijswijk: SCP.

Dekker, S. & Verstrate, C.A. (1992). *Het Amsterdamse Bos als recreatiegebied. Een onderzoek onder bezoekers van enkele voorzieningen in het Amsterdamse Bos*. Amsterdam: Stichting BRON.

Duyvendak, J.W. & Krouwel, A. (1999). Sportbeoefening van immigranten. De kloof tussen wens en werkelijkheid. In: *Vrijetijdstudies*, Nr. 4: 25-46.

Duyvendak, J.W., A. Krouwel, N. Boonstra en R. Kraaijkamp (1998b). 'Mengen moet! Sport en de belofte van een multicultureel Nederland.' In: *Vernieuwing, Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding*, nr.9/10: 31-34.

Duyvendak, J.W., A. Krouwel, R. Kraaijkamp en N. Boonstra (1998a). *Integratie door sport? Een onderzoek naar de gemengde en ongemengde sportbeoefening van autochtonen en allochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst Rotterdam.

Elling, A. (2001). *Sport verbreedert, praktijk of mythe? Waarden en normen in de sport deel II*. Arnhem: NOC*NSF.

Engbersen, G. & Gabriels, R. (red.) (1995). *Sferen van integratie: naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Amsterdam/Meppel: Boom.

Hettema, E. van (1995). *Sportdeelname van allochtone meisjes*. Scriptie, Rijksuniversiteit Groningen.

Hooghiemstra, E. (1995). Culturele begrenzen? Het ruimte gebruik van Turkse en Marokkaanse scholieren in Nederland. Artikel in: *Vrije tijd en samenleving*, nr. 3/4.

Hooft, J. (1987). De sportdeelname van etnische minderheidsgroepen. Gemeente Amsterdam: Bestuursinformatie, afd. Onderzoek en statistiek.

Huls, F.W.M. (1997). Allochtonen en maatschappelijke participatie. In: *Allochtonen in Nederland 1997*. Voorburg: CBS.

Janssens, J. & Bottenburg, M. (Diopter) (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. Arnhem: NOC*NSF.

Jókövi, E.M. (2001). *Beleidsaanbevelingen en samenvatting uit het rapport: Vrijtijdsbesteding van allochtonen en autochtonen in de openbare ruimte. Een onderzoek naar de relatie met sociaal-economische en etnisch-culturele kenmerken*. Wageningen: Alterra.

Jókövi, E.M. (2000). *Vrijtijdsbesteding van allochtonen en autochtonen in de openbare ruimte. Een onderzoek naar de relatie met sociaal-economische en etnisch-culturele kenmerken*. Wageningen: Alterra.

Jókövi, E.M. (2000). *Recreatie van Turken, Marokkanen en Surinamers in Rotterdam en Amsterdam. Een verkenning van het vrijetijdsgedrag en van de effecten van de etnische cultuur op de vrijetijdsbesteding*. Wageningen: Alterra, Research instituut voor de groene ruimte.

Jókövi, E.M. (1999). Vrijtijdsbesteding van de 1e en de 2e generatie Turken, Marokkanen en Surinamers. In: *Vrijtijdstudies*, Nr. 4: 47-61.

Kenyon, G.S. (1968). 'A conceptual model for characterizing physical activity.' In: *Res Quarterly*, 39: 96-105.

Krouwel, A. & Boonstra, N. (2001). Etnische tweedeling in sport en vrijetijdsbesteding?. In: J.W. Duyvendak en L. Veldboer (red.). *Meeting Point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*. Amsterdam: Boom.

Lagendijk, E. & Gugten, M. van der (1996). *Sport en Allochtonen*. Den Haag: Van Dijk Van Soomeren Onderzoeksbureau/Ministerie van V.W.S.

- Meiburg, H. (1982). *Sport bevordert de integratie*. Gemeente Rotterdam.
- Meiburg, H. (1982). *Sport en integratie. Evaluatierapport*. Gemeente Rotterdam.
- Oud, W., Koopman, P. & Veen, A. (2000). *Jongeren in Bos en Lommer en hun tijdsbesteding*. Amsterdam: SCO- Kohnstamm instituut.
- Phalet, K., Lotringen, C. van & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving: opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: Universiteit Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- PBR (2000). *Een barbecue in het Kralingse Bos. Hoe allochtone Rotterdammers de groene ruimte waarderen*. In opdracht van het Ministerie van Landbouw Natuurbeheer en Visserij. Rotterdam.
- Rijpma, S.G. & Roques, C. (2000). *Diversiteit in vrijetijdsbesteding. Rapportage van een onderzoek naar de deelname van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers van de 1e en 2e generatie aan onder andere cultuur, openluchtrecreatie en sport in 1999*. Rotterdam: Centrum voor onderzoek en statistiek.
- Schmeink, H. & Wolde, S.J. ten (1998). *Allochtonen en recreatie*. In opdracht van Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Directie Groene Ruimte en Recreatie. Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum.
- Schuppen, N. van (1989). *De sportdeelname en het sportstimuleringsbeleid van Turken en Marokkanen in Nederland*. Amsterdam.
- Vanreusel, B. & Bulcean, C. (1992). *De sociale betekenis van sportdeelname. Rapport in opdracht van het Ministerie van VWS*. Leuven: Universiteit Leuven.
- Veraart, J. (1986). *Turkse koffiehuisen in Nederland*. Utrecht.
- Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (1993). *Op weg naar kleurrijke recreatie. Een verkennend advies over recreatiegedrag en behoeften van Turken en Marokkanen in Nederland*. Amersfoort.

Eindnoten

ⁱ *Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (1993)*. Aan dit onderzoek ligt een adviesvraag van de Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ten grondslag. Het onderzoek had als doel antwoord te geven op een viertal vragen, te weten, welke activiteiten ondernemen in steden woonachtige Turken en Marokkanen in de openlucht en welke gevolgen heeft deze vraag voor het aanbod aan recreatiegebieden en -voorzieningen, welke activiteiten zouden in steden woonachtige Turken en Marokkanen willen ondernemen en waarom doen ze het niet; tonen de antwoorden op deze vragen de noodzaak van een 'openluchtrecreatiebeleid' voor Turken en Marokkanen aan en zo ja, hoe kan het beleid hierop inspeelen. Op basis van een uitgebreide literatuurstudie en gebruikmakend van secundaire onderzoeksbevindingen geeft dit onderzoek antwoord op de bovenbenoemde vragen.

ⁱⁱ *Elling, A. (2001)*. Aan het kwantitatieve gedeelte van dit onderzoek deden onder ongeveer 1000 jongens en meisjes mee tussen de 14 en 20 jaar in de steden Tilburg en Amsterdam. Ook zijn er diepte-interviews gehouden met 29 leerlingen. In de interviews stond de sportdeelname en de beeldvorming over sport, sekse en etniciteit in relatie tot omgangsvormen in sociale netwerken centraal.

ⁱⁱⁱ *PBR (2000)*. Dit onderzoekverslag is een verkorte versie van het onderzoek 'Barbecuen in het Kralingse Bos; Natuurbeleving en recreatiegedrag van allochtone Rotterdammers.' Het laatstgenoemde onderzoek is een kwalitatief onderzoek dat verslag doet van elf groepsbijeenkomsten, in de periode maart en april 2000, met minderheidsgroepen in Rotterdam. Deze bijeenkomsten werden bijgewoond door in totaal 148 mensen van wie er 38 een vragenlijst hebben ingevuld.

^{iv} *Schmeink H., S.J. ten Wolde (1998)*. Dit kwalitatieve onderzoek geeft een beschrijving van het recreatiegedrag en de wensen van de vier grootste groepen allochtonen in Nederland, namelijk: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen. In dit onderzoek is gebruikgemaakt van bestaande kennis en rapporten van verschillende ministeries en wetenschappelijke instituten en andere relevante literatuur. De gevonden informatie is vervolgens voorgelegd aan vertegenwoordigers van drie multiculturele instituten, namelijk: Stichting Surinamers Amsterdam (SSA), Forum en Overlegorgaan Caribische Nederlanders (OCAN).

^v *Jókövi, E.M. (2000)*. Voor het onderzoek zijn data gebruikt die de gemeente Rotterdam verzamelde met de Rotterdamse Vrijtijdsomnibus (RVO). De RVO is een tweejaarlijkse enquête onder een steekproef van de Rotterdamse bevolking van 15 jaar en ouder. Er doen ruimt 1300 mensen aan mee. In dit onderzoek zijn twee edities van de RVO gecombineerd, namelijk die van 1995 en die van 1997.

^{vi} *Jókövi, E.M. (2000)*. De data voor dit onderzoek zijn verzameld via een enquête die is opgesteld in overleg met het Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS) van de gemeente Rotterdam. Deze enquête is afgenomen onder Rotterdammers in de leeftijd tussen 16 en 75 jaar. In totaal hebben 401 Surinaamse, 511 Turkse, 264 Marokkaanse en 457 autochtone Rotterdammers de enquête ingevuld.

^{vii} *Rijpma S.G., C. Roques (2000)*. Dit kwantitatieve onderzoek richt zich op de bevolking van 16 -75 jaar in Rotterdam. De Surinamers, Turken en Marokkanen van de eerste en tweede generatie in deze leeftijdsgroep vormen voor dit onderzoek de steekproefpopulatie. Voor dit onderzoek is gekozen voor drie van de etnische groepen in Rotterdam, te weten Surinamers, Turken en Marokkanen. Uit de autochtone referentiegroep zijn vervolgens op basis van alleen de leeftijd twee subgroepen gecreëerd: autochtonen eerste en autochtonen tweede generatie. In totaal zijn 1.733 mensen geïnterviewd.

^{viii} Brassé, P. (1985). In totaal werden 400 jonge migranten met behulp van een vragenlijst geïnterviewd. De leeftijdsgrenzen werden gesteld op 15 en 19 jaar. Verder werd besloten om twee nationaliteiten in het onderzoek te betrekken: Turken en Marokkanen. In de steden Dordrecht en Eindhoven.

^{ix} Duyvendak, J.W., A. Krouwel, R. Kraaijkamp, N. Boonstra (1998a). In dit onderzoek is gebruikgemaakt van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethodes. Het kwalitatieve onderdeel bestaat uit interviews met een veertigtal sleutelfiguren uit de Rotterdamse sportwereld. Het kwantitatieve gedeelte betreft een tweetal enquêtes:

- een enquête die onder 1338 Rotterdammers is uitgevoerd door het Centrum voor Onderzoek en Statistiek in Rotterdam (COS);
- een enquête onder ruim 170 Rotterdamse sporters.

^x Janssens, J. en M. Bottenburg (*Diopter*) (1999). In dit onderzoek is gebruikgemaakt van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Er zijn uitgebreide vraaggesprekken gehouden met bondsfunctionarissen in verschillende takken van sport. Er is met talloze verenigingsbestuurders en kaderleden gesproken, maar ook met gemeenteambtenaren, sportconsulenten, verenigingsondersteuners. Ook zijn er in de kantines van allochtone sportverenigingen leden geïnterviewd en zijn er schriftelijke en telefonische enquêtes uitgevoerd onder autochtone en allochtone scheidsrechters en sporters.

Bijlage bij hoofdstuk 1

ITEMLIJST VOOR DE GROEPSGESPREKKEN

a) Informatie over respondent

- Leeftijd.
- Hoe lang woont u in Nederland? Eerste, tweede of derde generatie?
- Gezinsvorm: alleenstaand, jongere in een gezin, met partner en kinderen, zonder partner met kinderen.
- Belangrijkste dagelijkse bezigheid: opleiding, werk, huishouden.
- Hoogst afgeronde opleiding c.q. school (niveau!).

b) Vrijtijdsbesteding in de openbare stedelijke ruimte

Gevraagd wordt steeds naar tijdstip, periode, frequentie, soort activiteit of bezigheid, met wie en hoe belangrijk het is.

- Heeft u veel of weinig vrije tijd? (dagelijks enkele uren overdag, dagelijks alleen 's avonds, alleen in het weekend, niet of nauwelijks).
- Brengt u uw vrije tijd in uw wijk of stad buiten door?
- Waar brengt u buiten uw vrije tijd door? (bijvoorbeeld: rond en om het huis, op straat, op pleinen, in parkjes of speeltuintjes, in de buurt waar men woont, in een andere buurt, in de binnenstad, enzovoort).
- Activiteiten in de vrije tijd buiten? (bijvoorbeeld: utilitaire bezigheden, doe het zelve, sleutelen, winkelen, stedelijk uitgaan, wandelen, sporten, picknicken en barbecuen, bezoek aan speeltuin of speelveld, bezoek aan binnenstad, bezoek aan terras, naar festivals gaan, voor de moskee staan, rondhagen, kletsen, enzovoort).
- Frequentie van activiteiten (dagelijks, wekelijks, maandelijks, af en toe, soms; bij de drie belangrijkste vormen van vrijtijdsbesteding).

c) Ruimtelijke uitsluitingsprocessen en/of interactieprocessen?

Openbare ruimte als ontmoetingsplek: interactieprocessen

- Met wie onderneemt u vrijetijdsactiviteiten: alleen, huisgenoten (ouders, broers, zussen, partner, kinderen), familie, buren, vrienden, collega's, onbekenden, mensen met dezelfde of andere leeftijd, mensen met dezelfde of andere etnische herkomst, enzovoort.
- Ontmoet u mensen in uw vrije tijd buiten? Zo ja, wie? (bekenden, familie, vrienden, buren, collega's).
- Spreekt u met bepaalde mensen af om elkaar te ontmoeten? Zo ja met wie?
- Zijn er bepaalde mensen, waarvan men van te voren weet dat de kans groot is dat ze zich op een bepaalde plek bevinden?
- Zijn er bepaalde mensen die men op de betreffende plek toevallig tegenkomt (spontane ontmoetingen)?
- Leert men er ook nieuwe mensen (onbekenden) kennen?
- Wie ontmoet u dan? (leeftijdgenoten, andere gezinnen, mensen met dezelfde etnische herkomst, mensen uit dezelfde woonwijk, mensen met dezelfde religie, mensen met dezelfde hobby (bijv. voetbal), enzovoort).
- Komt u deze mensen ook buiten uw vrije tijd tegen? Zo ja: waar? (bijvoorbeeld: thuis, op school, op het consultatiebureau, in buurthuis, op het werk, enzovoort).
- Zo nee, zijn er andere mensen op de plaatsen waar u naartoe gaat? Zo ja, wie? (leeftijdgenoten, andere gezinnen, mensen met dezelfde etnische herkomst, mensen uit dezelfde woonwijk, mensen met dezelfde religie, mensen met dezelfde hobby (bijv. voetbal), enzovoort).
- Wordt er naar elkaar gekeken: kijken of zich laten bekijken (zonder elkaar aan te spreken, bijvoorbeeld terrasbezoek en flaneren).

Ruimtelijke uitsluitingsprocessen: hoe openbaar is het ruimtegebruik?

- In hoeverre mag u vanuit het huis/gezin/ouders uw vrije tijd zelfstandig bepalen? Wat betreft: tijdstip, plaats, soort bezigheid.
- Gaat u in uw vrije tijd naar plaatsen waar iedereen kan en mag komen (algemeen toegankelijke openbare ruimte)?
- Zijn er ook openbare plaatsen waar u liever niet naar toe gaat? Zo ja: welke en waarom niet?
- Spelen bepaalde normen en waarden uit uw eigen cultuur hierbij een rol?

- Wordt de ruimte gebruikt door leden van een bepaalde groep? Zo ja: wie behoort wel/niet tot die groep? Hoe is deze groep ontstaan?
- Als je zelf niet tot deze groep behoort: mag je de ruimte dan ook gebruiken (subcultuur)?

d) Intrinsieke betekenissen en motieven van het vrijetijdsgedrag op straat en in de stedelijke openbare ruimte

- Waarom wilt u uw vrije tijd buiten doorbrengen? Hoe belangrijk is bijvoorbeeld het samen-zijn met familie, vrienden of bekenden, ontmoeting van bekenden (toevallige ontmoetingen), gezellige drukte om je heen, verblijven in een mooie omgeving, lekker buiten zijn, van het mooie weer genieten, specifieke vormen van vrijetijdsbesteding zoals voetballen op een voetbalveld, lichamelijke ontspanning, uitrusten, loskomen van dagelijkse bezigheden, behoefte aan afleiding, nieuwe dingen zien (bijvoorbeeld bij winkelen), lichamelijke conditie onderhouden, een te klein huis of een huis zonder tuin, enzovoort.

e) Relatie tussen fysieke aspecten van de ruimte en het gebruik van de ruimte voor vrijetijdsbesteding

- Waarom kiest u een bepaalde plek uit om uw vrije tijd daar door te brengen? Hoe belangrijk is bijvoorbeeld: de aanwezigheid van specifieke voorzieningen ter plaatse voor bepaalde vrijetijdsactiviteiten, veiligheid ter plaatse, ontbreken van (ouderlijk) toezicht, afwezigheid van gemotoriseerd verkeer, nabijheid bij een andere plek (bijvoorbeeld dicht bij school), bereikbaarheid met openbaar vervoer of fiets, enzovoort.

Toegevoegde vragen bij de Turkse respondenten:

- Vrijetijdsbesteding in de binnenstad(centrum).
- Wensen ten aanzien van de inrichting van de openbare ruimte.

D5953254.AO/NK, 050802